

ეთერ სოსელია

მუშას, ყველას ვა
პროექტი იქნება
სოციალური სფერო
ქვეყნი

**სემანტიკური უნივერსალები
და
ქართველური ენები:
უერთა კატეგორიზაციის
მოდელები**

თბილისი
2009

Ether Soselia

SEMANTIC UNIVERSALS AND THE KARTVELIAN LANGUAGES: PATTERNS OF COLOUR CATEGORIZATION

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი, რომელიც ბერ-ლინისა და კეის მოდელის სახელწოდებით არის ცნობილი, საფუძვლად დაედო ფერის ტერმინთა სისტემების შესწავლას სხვადასხვა ენაში. წიგნში სხვა სემანტიკური თეორიების ფონზე დანერილებით არის განხილული აღნიშნული მოდელი, გაანალიზებულია ე.წ. გამონაკლისები და ქართველური მასალის მოშველიებით გარკვეული კორექტივებია მასში შეტანილი. წიგნში აგრეთვე გაანალიზებულია ფერის ტერმინები ქართველურ ენებში და გამოვლენილია ბაზისურ ფერთა სისტემა თითოეული მათგანისათვის. სინქრონიული ანალიზის მონაცემებზე დაყრდნობით ჩატარებულია დიაქრონიული ანალიზიც და აღდგენილია ფერის ტერმინთა ქართველური სისტემების ჩამოყალიბების გზა საერთო-ქართველური დონიდან თანამედროვე მდგომარეობამდე.

რედაქტორი აკად. თამაზ გამყრელიძე

რეცენზენტი პროფ. ირინე მელიქიშვილი

© ეთერ სოსელია, 2009

გამომცემლობა „ნეკერი“, 2009

ISBN 978-9941-404-56-6

შინაარსი

შესავალი	4
თავი პირველი	
ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი	7
1.1 ფერის ტერმინების შესწავლის ისტორიიდან	7
1.2 ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის თავდაპირველი სახე	10
1.3 ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის რეინტერპრეტაცია	28
1.4 ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელთან დაკავშირებული რამდენიმე შენიშვნა	46
1.5 ფერის ტერმინთა სემანტიკურ კვლევასთან დაკავშირებული ზოგიერთი თვალსაზრისი	65
ა. ფერის ტერმინთა სისტემის კომპონენტური ანალიზი	65
ბ. ფერის ტერმინთა სემანტიკის ფსიქოლინგვისტური ანალიზი	67
გ) სემანტიკური პრიმიტივები და ფერთა კატეგორიზაცია	82
თავი მეორე	
ფერის ტერმინთა ქართველური სისტემები	94
2.1 ფერის ტერმინთა ქართული სისტემა	94
2.2 ფერის ტერმინთა მეგრული სისტემა	122
2.3 ფერის ტერმინთა ლაზური სისტემა	128
2.4 ფერის ტერმინთა სვანური სისტემა	131
თავი მესამე	
ფერის ტერმინთა ქართველური სისტემების დიაქრონიული ანალიზი	136
Summery	146
ბიბლიოგრაფია	150

შესავალი

ენათმეცნიერების განვითარების მთელ ისტორიულ გზაზე სემანტიკის ღრმა, მეცნიერულ კვლევას საკმაოდ დიდხანს შედარებით ნაკლებად ექცეოდა ყურადღება. ცნობილი ამერიკელი ენათმეცნიერი ჩ.ჰოკეტი აღნიშნავდა, რომ ენათმეცნიერება თითქმის ყოველთვის, ძირითადად, შემოიფარგლებოდა სამი ქვესისტემით (გრამატიკულით, ფონემურიტ და მორფოფონემურიტ) და ნაკლებად ექცეოდა ყურადღება პერიფერიულ სისტემებს [Ch.Hockett, 1968]. სემანტიკაც სწორედ ამ პერიფერიულ სისტემებს განეკუთვნებოდა.

სემანტიკისადმი ნაკლები ინტერესის შესახებ აღნიშნავდა მეორე ცნობილი ამერიკელი ლინგვისტი უ.ჩეიფი, რომელმაც სწორედ სემანტიკური სტრუქტურა დაუდო საფუძვლად თავის ლინგვისტურ თეორიას. უ.ჩეიფის მიხედვით, თანამედროვე ენათმეცნიერებაში უხერხული სიტუაციაა შექმნილი და ეს იმიტომ, რომ ენის შესახებ მეცნიერებას ყველაზე ნაკლები ცოდნა სემანტიკაში აქვს [W.Chafe, 1970].

XX საუკუნის 50-იანი წლებიდან ნელ-ნელა იზრდება ინტერესი სემანტიკისადმი. 60-70-იან წლებში ამერიკელმა ლინგვისტებმა სცადეს ენათმეცნიერებაში არსებული „უხერხული სიტუაციის“ გაუმჯობესება და ენათმეცნიერული კვლევის ერთ-ერთ ძირითად სფეროდ სემანტიკა გაიხადეს. რა თქმა უნდა, ეს უცებ და თავისთავად არ მომხდარა. ენის შესახებ წარმოდგენის ცვლილებამ, ლინგვისტური კვლევის ახალმა მეთოდებმა ხელი შეუწყო ენათმეცნიერების სემანტიკისაკენ შემობრუნებას და ამერიკულ ენათმეცნიერებაში ჩამოყალიბდა რამდენიმე სემანტიკური თეორია. მათგან საკმაოდ მნიშვნელოვანია კომპონენტური ანალიზის სემანტიკური თეორია, რომელიც, ფაქტობრივად, ფონოლოგიაში შემუშავებული დიფერენციალური ნიშნის ცნების სემანტიკაში გადმოტანას ეყრდნობა. კომპონენტური ანალიზის ძირითად პრინციპს წარმოადგენს ენობრივ ერთეულთა სემანტიკის დახასიათება ელემენტარული სემანტიკური ერთეულების – კომპონენტების

– მეშვეობით. ამავე დროს, ივარაუდება, რომ კომპონენტები არაა დამოკიდებული კონკრეტულ ენაზე, ისინი უნივერსალური არიან და შეესაბამებიან კონცეპტუალური სისტემის კომპონენტებს. კომპონენტური ანალიზი საკმაოდ წარმატებით გამოიყენება როგორც მიკროსისტემების, ისე მაკროსისტემების მიმართ. პირველ შემთხვევაში იგულისხმება პოლისემანტიკური სიტყვების განსხვავებულ მნიშვნელობათა ანალიზი, ხოლო მეორე შემთხვევაში – თემატურად ახლოს მდგომი სიტყვების ანალიზი, განსაკუთრებით კი ისეთი სიტყვებისა, რომლებიც გარკვეულ სემანტიკური ველის ქვესისტემებს ქმნიან. ასეთია სომატურ ტერმინთა სისტემა ან ნათესაობის ტერმინთა სისტემა და სცადეს, ასევე, კომპონენტური ანალიზი გამოეყენებინათ ფერის ტერმინთა სისტემის მიმართაც [L.Heller, J.Macris, 1967].¹

კომპონენტური ანალიზის პრინციპების შემუშავებაში დიდი წვლილი შეიტანა ჯ.კატცისა და ჯ.ფოდორის თეორიამ. აღნიშნული თეორიის ავტორები სემანტიკურ კომპონენტებს განიხილავენ სემანტიკურ მარკერებად, რომლებიც მნიშვნელობის სტრუქტურის კონცეპტუალურ ელემენტებს გამოხატავენ [J.Kats, J.Fodor, 1963].

სემანტიკისადმი ინტერსი აისახა ტიპოლოგიაშიც [U.Weinreich, 1963]. სემანტიკის ტიპოლოგიურ კვლევას ერთგვარი ბიძგი (გარკვეული კონკრეტული მიმართულებით) მისცა ამერიკელი მეცნიერების ბ.ბერლინისა და პ.კეის 1969 წელს გამოქვეყნებულმა ერთობლივმა ნაშრომმა, რომელიც ფერის ტერმინთა სისტემების კვლევის პრინციპებს გვთავაზობდა და ამავედროულად მასში წარმოდგენილი იყო საკმაოდ ვრცელ ენობრივ მასალაზე ჩატარებული კვლევის შედეგები [B.Berlin, P.Kay, 1969]. ავტორებმა სემანტიკურ უნივერსალიათა რიცხვს შეჰმატეს ფრიად საყურადღებო, ფერის ტერმინთა ნებისმიერი სისტემის შესაბამისი, სემანტიკური სტრუქტურის კანონზომიერებათა ამსახველი უნივერსალიები.

¹ ნათესაობის ტერმინთა სისტემის კომპონენტური ანალიზი ჩატარებულია ქართველურ ენათა მასალაზეც [Э.Соселия, 1979], ხოლო ფერის ტერმინთა სისტემების კომპონენტური ანალიზის შესახებ უფრო დანერგილებით იხილეთ ქვემოთ.

ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიაზე დაყრდნობით შეიქმნა ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე უნივერსალური მოდელი და დაზუსტდა თავდაპირველი უნივერსალიები. ისინი ასახავენ ფერის ტერმინთა სისტემებისთვის დამახასიათებელ როგორც სინქრონიულ კანონზომიერებებს, ისე იმ დიაქრონიულ კანონზომიერებებსაც, რომლებიც ამ სისტემების ევოლუციურ გზას ახასიათებს.

ჩვენი ნაშრომის მიზანია, წარმოვადგინოთ ქართველურ ენათა ფერის ტერმინთა სისტემების ანალიზი, გამოვავლინოთ ამ ენებში ფერთა კატეგორიზაციის კონკრეტული მოდელები (უნივერსალურ მოდელთან მიმართების დასადგენად) და ვიმედოვნებთ, რომ ქართველური ენების მასალა კიდევ უფრო გაამდიდრებს აღნიშნულ უნივერსალურ მოდელს, მეტ სიზუსტეს შესძენს შესაბამის სემანტიკურ უნივერსალიებს. გარდა ამისა, რამდენადაც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი დიაქრონიულ უნივერსალიებსაც გვთავაზობს, ერთი ოჯახის მონათესავე ენათა ფერის ტერმინთა სისტემების სინქრონიული ანალიზის საფუძველზე დიაქრონიული ანალიზის ჩატარებაც ხდება შესაძლებელი და, ამდენად, დიაქრონიული უნივერსალიები სემანტიკური რეკონსტრუქციების საშუალებას იძლევა.

თავი პირველი

ფართო კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი

1.1 ფერის ტერმინების შესწავლის ისტორიიდან

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის თანამედროვე სახით ჩამოყალიბება დაფუძნებულია კონკრეტულ ენებში ფერის ტერმინების შესწავლაზე, რასაც არცთუ ხანმოკლე ისტორია აქვს, იგი საუკუნეზე მეტს ითვლის. ერთ-ერთი პირველი ლინგვისტური ნაშრომი, რომელიც ფერის ტერმინებს შეისწავლიდა, ა.უერნერს ეკუთვნოდა. იგი 1814 წელს გამოქვეყნდა ლონდონში და მისი სახელწოდება იყო „Nomenclature of Colours“. მას შემდეგ არაერთი ენათმეცნიერის ყურადღება მიიპყრო ფერის ტერმინებმა. მათდამი ინტერესი განსაკუთრებით გამოიკვეთა ლინგვისტური რელატივიზმის წარმომადგენლებთან. აღნიშნულ მიმდინარეობას (იგი XX საუკუნის 30-იან წლებში ჩამოყალიბდა და ცნობილია, აგრეთვე, სეპირ-უორფის ჰიპოთეზის სახელწოდებით) საფუძველი ჩაუყარა ბ.უორფმა, რომელმაც თავის პირველ ნაშრომს ეპიგრაფად წარუმძღვარა ე.სეპირის სიტყვები: „ჩვენ ვხედავთ, გვესმის და აღვიქვამთ ამა თუ იმ მოვლენებს ასე თუ სხვაგვარად უმთავრესად იმის გამო, რომ ჩვენი საზოგადოების ენობრივი ნორმები გამოხატვის მოცემულ ფორმას გეთავაზობს“ [Б.Уорф, 1960, 135-168]. ამ ეპიგრაფიდანაც გასაგებია, რომ ლინგვისტური რელატივიზმის არსი მდგომარეობს შემდეგში: სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკეთ სამყარო სხვადასხვაგვარად ესახებათ, რამდენადაც სამყაროს – შთაბეჭდილებათა მოუწესრიგებელ სიმრავლეს – ალაგებს ენა, ხოლო ყოველ ენას თავისი მეტაფიზიკა აქვს; ყოველი ენა ინდივიდის შთაბეჭდილებათა კალეიდოსკოპურ ცვლილებებს ამ ენისათვის დამახასიათებელ განსაკუთრებულ სემანტიკურ სტრუქტურებში აქცევს.

აღნიშნულ მიმდინარეობაში განსაკუთრებით ხაზგასმული იყო ენობრივი სემანტიკური სტრუქტურების ფარდობითობა და მინიმუმამდე იყო დაყვანილი სემანტიკურ უნივერსალიათა

როლი. ამ ფარდობითობის პარადიგმატულ ნიმუშად, უპირველესად, ფერის ლექსიკური კატეგორიზაცია განიხილებოდა და იგი მხოლოდ მოცემული ენისთვის დამახასიათებელი სემანტიკური სტრუქტურის ზეგავლენით აიხსნებოდა. მიჩნეული იყო, რომ იქ, სადაც არა გვაქვს ფერის სიტყვიერი აღნიშვნა (რაც ნებისმიერადაა წარმოდგენილი ყოველ კონკრეტულ ენაში), რეალურადაც არ განირჩევა შესაბამისი ფერი.

საინტერესოა, რომ ამავე თვალსაზრისს იზიარებს ცნობილი ამერიკელი ენათმეცნიერი ჰ.გლისონი, რომელიც თავის ცნობილ სახელმძღვანელოში განიხილავს ფერის ტერმინებს ინგლისურში და აღნიშნავს, რომ ამ ტერმინების მეშვეობით აღიწერება ფერის უწყვეტი გრადაცია სპექტრში; მაგრამ არც სპექტრში, არც ადამიანის მიერ ფერის შეგრძნებაში არ არსებობს ისეთი რამ, რაც სპექტრის ამგვარ დანაწევრებას განაპირობებს. დანაწევრების ეს თავისებური მოდელი ინგლისური ენის სტრუქტურის ნაწილს წარმოადგენს [Г. Глисон, 1956, 34].

სრულიად განსხვავებულ თვალსაზრისს გვთავაზობს ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორია. [B.Berlin, P.Kay, 1969]. ამერიკელმა მეცნიერებმა შეისწავლეს ფერის ტერმინები 98 ენაში და დაადგინეს, რომ სამგანზომილებიანი ფერიითი სივრცის (ფერიითი კონტინუუმის) ის დანაწევრება, რომელიც ფერის ტერმინებს შეესაბამება (ანუ ფერთა კატეგორიზაცია), ენაში ნებისმიერად როდი ხორციელდება, როგორც ამას ლინგვისტური რელატივიზმი ვარაუდობს. ავტორთა აზრით, ამგვარ დანაწევრებას კანონზომიერი ხასიათი აქვს და სემანტიკური უნივერსალიების სახით წარმოგვიდგენენ კონკრეტულ ენაში ფერთა კატეგორიზაციის კანონზომიერებებს.

ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიას მხარს უჭერს უკანასკნელი პერიოდის ფიზიოლოგიური და ფსიქოლოგიური გამოკვლევები. როგორც ცნობილია, ფერი სამყაროში ობიექტურად არ არსებობს. იგი ადამიანის თვალისა და ტვინის შემოქმედების ნაყოფია. მაგრამ ყველა ადამიანის თვალის ფიზიოლოგია ერთნაირია, მიუხედავად იმისა, თუ რომელ ენაზე მეტყველებს იგი და ასევე ერთნაირია ის ფიზიოლოგიურ-ფსიქიკური პროცესები, რომლებიც ფერის შეგრძნებას უდევს საფუძვლად. როგორც ირკვევა, ადამიანის თვალი განარჩევს 2-3 მილიონამდე ფერსა

თუ შეფერილობას, მაშინ როცა ფერის აღმნიშვნელ სიტყვა-თა და გამონათქვამთა რაოდენობა ენაში 150-ს არ აღემატება (თუნდაც ძალზე სქელტანიანი განმარტებითი ლექსიკონების მიხედვით). ე.ი. ადამიანი ფერებსა თუ შეფერილობებს ენისაგან დამოუკიდებლად განარჩევს. ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიას, ამ თეორიის ფიზიოლოგიურ თუ ფსიქოლოგიურ საფუძვლებს ქვემოთ უფრო დანვრილებით განვიხილავთ.

აქ დამატებით გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიის გავრცელების პარალელურად გაჩნდა განსხვავებული თვალსაზრისებიც. ერთ-ერთი ამგვარი თვალსაზრისი ეკუთვნის ფერის ტერმინთა სემანტიკის ცნობილი მკვლევარს რ.ფრუმკინას. მისი შრომები დამყარებულია პრინციპებზე, რომლებიც რამდენადმე განსხვავებულია ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის პრინციპებისაგან და, როგორც წესი, ფსიქოლინგვისტური ხასიათისაა [Р.Фрумкина, 1984].

ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიას არ იზიარებს, თუმცა მის დიდ მნიშვნელობასაც არ უარყოფს, ცნობილი ენათმეცნიერი, სემანტიკის აქტიური მკვლევარი ა.ვეუბიკა. ჩვენი აზრით, სემანტიკურ პრიმიტივებზე დაფუძნებული მისი თეორია არ ეწინააღმდეგება ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელს, რომელიც ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიიდან იღებს სათავეს [A.Wierzbicka, 1996].

ამ თავის მომდევნო პარაგრაფებში წარმოდგენილი იქნება როგორც ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორია, ისე ამ თეორიიდან ამოსვლით, შემდგომი დახვეწა-დაზუსტების შედეგად ჩამოყალიბებული ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი. განვიხილავთ, აგრეთვე, ზემოთ აღნიშნულ განსხვავებულ თვალსაზრისებსაც და ვეცდებით განვსაზღვროთ მათი მიმართება ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელთან.

1.2 ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის თავდაპირველი სახე

როგორც აღვნიშნეთ, ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელი ჩამოყალიბდა ბ.ბერლინისა და პ.კეის იმ თეორიის საფუძველზე, რომელიც 1969 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში იყო წარმოდგენილი [B.Berlin, P.Kay, 1969].

როდესაც ამა თუ იმ ენის ფერის ტერმინებს ვეცნობით, ინტუიციურადაც ვგრძნობთ, რომ ამ ტერმინთაგან ზოგიერთი ძირითადია. ასე მაგალითად, ამგვარია ქართულში *თეთრი, შავი, წითელი, ყვითელი*., მაგრამ არაფრით არ ჩაითვლება ძირითად ტერმინებად *ჟოლოსფერი, ალისფერი, იასამნისფერი, მუქი მწვანე, მოწითალო* და სხვა. ბ. ბერლინისა და პ. კეის თეორია სწორედ ამგვარ ძირითად ტერმინებზეა დამყარებული და მათ ავტორები **ბაზისურ ფერთა ტერმინებს** უწოდებენ. ამასთანავე, ავტორებმა შემოგვთავაზეს ბაზისურ ფერთა ტერმინების გამოყოფის კრიტერიუმი, რომელიც ოთხ ძირითად და ოთხ დამატებით პუნქტს მოიცავს.

ძირითადი პუნქტებია:

- (i) ტერმინი უნდა იყოს მონოლექსემური, ანუ უნდა შეიცავდეს მხოლოდ ერთ ლექსიკურ მორფემას. ეს იმას ნიშნავს, რომ ბაზისური ფერის ტერმინი არ უნდა იყოს იმ ტიპისა, როგორიცაა ქართულში *მომწვანო-მოყვითალო, მუქი ყავისფერი*, ან ინგლისურში – *reddish blue* ('მოწითალო ლურჯი'), *dark grey* ('მუქი ნაცრისფერი') და სხვა, რომლებშიც ერთზე მეტი ლექსემაა წარმოდგენილი. ამ პუნქტის მოთხოვნის შესაბამისად, ბუნებრივია, რომ ბაზისური ფერის ტერმინი მხოლოდ ერთსიტყვიანი უნდა იყოს.
- (ii) მისი სიგნიფიკატი არ უნდა შედიოდეს რომელიმე სხვა ტერმინის სიგნიფიკატში, ე.ი. არა უნდა იყოს იმ ტიპისა, როგორიცაა ინგლისურში *crimson* ('მუქი წითელი') და *vermilion* ('კაშკაშა წითელი'), რამდენადაც ორივე ტერმინის სიგნიფიკატი წითელი ფერის ნაირსახეობაა; აღნიშნული ინგლისური ტერმინების ანალოგიურია ქართულში *ხაკი*

(‘მოყავისფრო მწვანე’), *მენამული* (‘მუქი წითელი’), რამდენადაც განმარტებიდანაც ჩანს, რომ პირველის სიგნიფიკატი შედის *მწვანე* ტერმინის სიგნიფიკატში, ხოლო მეორე ტერმინის სიგნიფიკატი – *წითელი* ტერმინის სიგნიფიკატში

(iii) მისი გამოყენება არ უნდა შემოიფარგლებოდეს ობიექტთა ვიწრო კლასით, ე.ი. არ უნდა იყოს იმ ტიპისა, როგორიცაა ინგლისურში *blond* (‘ქერა’), რუსულში – *русый* და ქართულში – *ქერა*, რომლებიც მხოლოდ თმის ფერის აღსანიშნავად გამოიყენება.

(iv) უნდა იყოს შედარებით თვალსაჩინო, ხშირი და საზოგადო, ე.ი. არ უნდა იყოს იმ ტიპისა, როგორიცაა ინგლისურში *puce* (‘მონითალო ყავისფერი’), ან *mauve* (‘მოვარდისფრო-იისფერი’); ან ქართულში *ლიბრედი* (‘მუქი ფერი, საშუალო თეთრსა და შავს შორის’), ან *ყირმიზი* (‘წითელი, წითელი ფერისა’)². თვით ავტორები ამ ნიშანს ასე განსაზღვრავენ: იგი უნდა იყოს ინფორმანტებისათვის *salient*, რაც ქართულად ერთი სიტყვით ვერ გადმოიცემა. ამ ნიშნის დაზუსტების საჭიროებას ავტორებიც გრძნობენ და დამატებით აღნიშნავენ: ფერთა ტერმინების სიაში, როცა ინფორმანტები ფერის ტერმინებს ასახელებენ, ბაზისური ფერის ტერმინები, უმეტესად, სიის პირველ ათეულშია და სტაბილურია ინფორმანტების მიმართება მათთან (გამოყენების თვალსაზრისით), ეს ტერმინები ყველასათვის ერთნაირად ნაცნობი და გასაგებია.

ამგვარად განისაზღვრება ძირითადი კრიტერიუმის ის ოთხი პუნქტი, რომელთა მეშვეობით შესაძლებელია დავადგინოთ ფერის ტერმინის ბაზისურობა. თუ რომელიმე ამ პუნქტის შემონმებაა ჭირს, ბაზისურობის დასადგენად დამატებითი კრიტერიუმი გამოიყენება, რომელიც შემდეგ ოთხ პუნქტს მოიცავს:

(v) ტერმინი იმავე დისტრიბუციული სიმძლავრისა უნდა

2 ქართულ ტერმინთა განმარტებანი წარმოდგენილია „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით.

იყოს, როგორიც უკვე დადგენილი ბაზისური ფერის ტერმინია.

(vi) ტერმინის ბაზისურობა საეჭვოა, თუ იგი იმ საგნის სახელია ან შეიცავს მინიშნებას იმ საგანზე, რომელსაც ეს ფერი ახასიათებს.

(vii) საეჭვოა ნასესხები სიტყვების (შედარებით ახალ ნასესხობათა) ბაზისურობა.

(viii) როცა ლექსემური სტატუსის გარკვევა ჭირს, მორფოლოგიური სირთულე გამოდგება მეორეულ კრიტერიუმად, – მორფოლოგიურად არამარტივი სიტყვა ნაკლებ მოსალოდნელია, რომ ბაზისური იყოს.

ბაზისური ფერის ყოველ ტერმინს ფერთა სპექტრში (ან ფერით სივრცეში) გარკვეული სეგმენტი შეესაბამება, რაც ავტორებისათვის ბაზისური ფერის კატეგორიის განმსაზღვრელია. თავდაპირველად მათ შეისწავლეს 20 ენის მონაცემი, გამოიყვეს ბაზისური ფერის ტერმინები ამ ენებში და შეეცადნენ ექსპერიმენტულად ზუსტად დაედგინათ შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორიები. ინფორმანტებს შორის დიდი სხვადასხვაობა გამოვლინდა ბაზისური ფერის კატეგორიის საზღვრების დადგენის დროს, მაგრამ, სამაგიეროდ, ინფორმანტები ერთსულოვანნი აღმოჩნდნენ ბაზისური ფერის კატეგორიის ბირთვის, ანუ ფერთა სპექტრის იმ სეგმენტის დადგენისას, რომელიც ბაზისური ფერის ტერმინის საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენდა. ამგვარი ერთსულოვნება შეინიშნებოდა არა მხოლოდ ერთი კონკრეტული ენის ინფორმანტებს შორის, არამედ სხვადასხვა ენის ინფორმანტებს შორისაც. როგორც ავტორები აღნიშნავდნენ, განსხვავება ბირთვის იდენტიფიკაციისას სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკეთა შორის იმაზე მეტი არ იყო, ვიდრე ერთსა და იმავე ენაზე მოლაპარაკეთა შორის. შემდგომ საკვლევი მასალა გაიზარდა, დაემატა 78 ენის მონაცემი და ამ ვრცელი ენობრივი მასალის ანალიზის საფუძველზე საბოლოოდ ჩამოყალიბდა შემდეგი დასკვნა: ბაზისურ ფერთა კატეგორიების ბირთვები თითქმის იდენტურია ყველა ენაში და, ამდენად, ბაზისური ფერის კატეგორიები უნივერსალური ხასიათისაა.

ამგვარად, ბაზისურ ფერთა კატეგორიების უნივერსალობა ბ.ბერლინისა და პ.კეის თეორიის მიხედვით გულისხმობს ბაზისურ ფერთა კატეგორიების ბირთვების უნივერსალობას. ე.ი. როცა ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორიების შესახებ ვსაუბრობთ, ივარაუდება, რომ უნივერსალურია ბაზისური ფერის კატეგორიათა ბირთვები, ანუ სპექტრის ის ნაწილები, რომლებიც ბაზისური ფერის შესაბამისი ტერმინის საუკეთესო ნიმუშებს წარმოადგენენ.

სულ გამოვლინდა ბაზისური ფერის 11 უნივერსალური კატეგორია, ანუ განისაზღვრა 11 ბირთვი, რომლებიც განთავსებული იყო ფერთი სივრცის იმ ადგილებში, სადაც ინგლისელი ინფორმანტები ასახელებდნენ ინგლისური ენის ბაზისური ფერის ტერმინების *black, white, red, yellow, green, blue, brown, orange, purple, pink, grey* საუკეთესო ნიმუშებს. სწორედ ეს ბირთვები განისაზღვრა უნივერსალური სემანტიკური კატეგორიების პირველად დესიგნატებად. იმისათვის, რომ ბაზისური ფერის კატეგორიები განასხვავონ შესაბამისი ტერმინისაგან, კატეგორიებს წერენ მთავრული ასოებით. მაგალითად, *white* ბაზისური ფერის ინგლისური ტერმინია, ხოლო WHITE – ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორია; ასევე, *purple* ბაზისური ფერის ინგლისური ტერმინია, ხოლო PURPLE – ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორია.

ჩვენს ნაშრომში ბაზისური ფერის კატეგორიებს (ტერმინებისაგან განსხვავებით) აღვნიშნავთ სათანადო ქართული ტერმინით კვადრატულ ფრჩხილებში. ზემოთ მოხსენიებული ბაზისური ფერის 11 უნივერსალური კატეგორია ჩვენს ნაშრომში შემდეგნაირად აღინიშნება: [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ლურჯი], [ყავისფერი], [ნარინჯისფერი], [ვარდისფერი], [იისფერი], [ნაცრისფერი].

გარდა იმისა, რომ დაადგინეს ბაზისური ფერის კატეგორიათა უნივერსალობა, ავტორებმა გამოავლინეს უნივერსალური ხასიათის კანონზომიერება, რომელიც ფერთა კატეგორიზაციას (ანუ ფერთი სივრცის დანაწევრებას და შესაბამისი სეგმენტების ბაზისური ტერმინებით აღნიშვნას) უკავშირდება. ამ კანონზომიერებას ავტორები მანამდე ინტუიციურად ვარაუდობდნენ და მხოლოდ ვრცელი ენობრივი მასალის გამოკვ-

ლევის შედეგად ჩამოყალიბდა დებულება, რომელიც მდგომარეობს შემდეგში:

ფერთა კატეგორიზაცია ენაში არაა ნებისმიერი და იგი უნივერსალურ კანონზომიერებას ექვემდებარება; ეს კანონზომიერება ასახავს იმ შეზღუდვებს, რომლებიც ენაში ფერის კატეგორიების ბაზისური ფერის ტერმინებით კოდირებას ედება და შემდეგი სახისაა:

1. ყველა ენაში არსებობს ბაზისური ფერის ტერმინები [თეთრი] და [შავი] კატეგორიებისათვის;
2. თუ ენაში ბაზისური ფერის სამი ტერმინია, მაშინ აქ წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ნითელი];
3. თუ ენაში ბაზისური ფერის ოთხი ტერმინია, მაშინ აქ წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ყვითელი] ან [მწვანე];
4. თუ ენაში ბაზისური ფერის ხუთი ტერმინია, მაშინ აქ წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ტერმინები როგორც [ყვითელი], ისე [მწვანე] კატეგორიებისათვის;
5. თუ ენაში ბაზისური ფერის ექვსი ტერმინია, მაშინ აქ წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ლურჯი];
6. თუ ენაში ბაზისური ფერის შვიდი ტერმინია, მაშინ აქ წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ყავისფერი];
7. თუ ენაში ბაზისური ფერის რვა (ან მეტი) ტერმინია, მაშინ აქ წარმოდგენილია ტერმინი (ან ტერმინები) [იისფერი], [ვარდისფერი], [ნარინჯისფერი], [ნაცრისფერი] კატეგორიებიდან ერთ-ერთისათვის (ან რამდენიმესათვის ერთდროულად).

როგორც ვხედავთ, ავტორთა მიერ დადგენილი კანონზომიერება გარკვეული შეზღუდვების სახეს ატარებს. მაგალითად, თუ ენაში წარმოდგენილია ბაზისური ფერის სამი ტერმინი, ეს ტერმინები უნდა იყოს აუცილებლად [თეთრი], [შავი], [ნითელი]

კატეგორიების (და არა რომელიმე სხვა კატეგორიის) აღმნიშვნელი; ან თუ ენაში წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ხუთი ტერმინი, ეს ტერმინები აუცილებლად უნდა იყოს [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე] კატეგორიების აღმნიშვნელი. სწორედ ამ შეზღუდვებით აიხსნება ის ფაქტი, რომ გამოვლინდა ბაზისურ ფერთა ტერმინების ლექსიკონის 22 ტიპი, რაც თეორიულად შესაძლებელი მოდელების რაოდენობის ($2^{11} = 2048$) სულ მცირე ნაწილს ($\approx 1\%$ -ს) შეადგენს. ბაზისურ ფერთა ტერმინების ლექსიკონთა ტიპები ასახულია ცხრილში (იხ. ნახ. 1), სადაც თითოეული რიგი შეესაბამება ბაზისურ ფერთა ტერმინების ლექსიკონის ერთ კონკრეტულ, რეალურად არსებულ ტიპს. ცხრილის პირველ სვეტში მოცემულია ბაზისურ ფერთა ტერმინების ლექსიკონის ტიპის რიგითი ნომერი, მეორე სვეტში – ბაზისურ ფერთა ტერმინების რაოდენობა შესაბამის ენაში, ხოლო მომდევნო სვეტებში – ბაზისურ ფერთა უნივერსალური კატეგორიები. ნიშანი „+“ გვიჩვენებს, რომ შესაბამისი კატეგორია კოდირებულია ენაში ბაზისური ფერის ტერმინით, ხოლო ნიშანი „-“ გვიჩვენებს, რომ შესაბამისი კატეგორია არაა კოდირებული ენაში ბაზისური ფერის ტერმინით.

მოცემულ ცხრილში წარმოდგენილი 22 ტიპი გამოიყვანება, აგრეთვე, კიდევ უფრო მარტივი სქემიდან, რომელსაც ცხრილის მომდევნოდ იხილავთ (ნახ. 2).

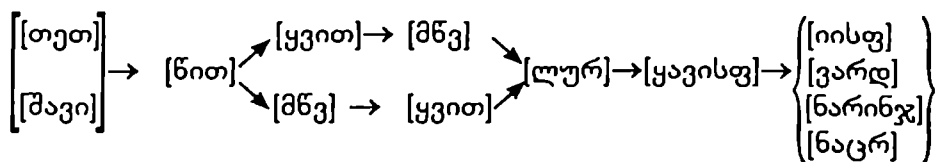
აღნიშნული სქემა შეიძლება წავიკითხოთ სინქრონიული და დიაქრონიული თვალსაზრისითაც, რამდენადაც იგი ასახავს როგორც იმ შეზღუდვებს, რომლებიც ფერთა კატეგორიზაციას ედება ენაში, ისე – ბაზისურ ფერთა ტერმინების ლექსიკონის ევოლუციურ გზასაც.

სინქრონიული წაკითხვისას ფერთა ლექსიკური კატეგორიზაციის ამსახველ კანონზომიერებას იმპლიციტური გამონათქვამის სახე აქვს: ისრის მომდევნო კატეგორიის კოდირება (აღნიშვნა) იმპლიციტურად გულისხმობს ისრის წინა კატეგორიის კოდირებას. ასე, მაგალითად: თუ ენაში კოდირებულია კატეგორია [ლურჯი], მაშინ ამ ენაში კოდირებულია კატეგორიები [მწვანე] და [ყვითელი]; ან თუ ენაში კოდირებულია კატეგორია [ყავისფერი], მაშინ ამ ენაში კოდირებულია კატეგორია [ლურჯი].

№	რაოდ.	[თეთრი]	[შავი]	[წით]	[ყვით]	[მწვ]	[ლურ]	[ყავისფ]	[ნაცრ]	[იისფ]	[ნარინ]	[ვარდ]
1	2	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2	3	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
3	4	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
4	4	+	+	+	-	+	-	-	-	-	-	-
5	5	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-
6	6	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-	-
7	7	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
8	8	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-
9	8	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	-
10	8	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	-
11	9	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
12	9	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-
13	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-
14	9	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+
15	9	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	-
16	9	+	+	+	+	+	+	+	-	+	-	+
17	9	+	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+
18	10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
19	10	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+
20	10	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+
21	10	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+
22	11	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

ნახ. 1

ცხრილი: ბაზისური ფერის ტერმინთა ლექსიკონების ტიპები

I დონე II დონე III დონე IV დონე V დონე VI დონე VII დონე

ნახ. 2

ფერთა კატეგორიზაციასთან დაკავშირებული შეზღუდვების სქემა
(ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიხედვით)³

დიაქრონიული წაკითხვისას, როდესაც სქემა ასახავს ბაზისურ ფერთა ლექსიკონის ევოლუციას, ყოველი კატეგორიის კოდირება შეიძლება განვიხილოთ როგორც ახალი დონე (საფეხური) ამ ევოლუციაში. ისრის მომდევნო კატეგორიის კოდირება ენაში ხორციელდება მხოლოდ მას შემდეგ, როცა ისრის წინა კატეგორიაა კოდირებული. როგორც სქემიდან ჩანს, ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელის მიხედვით, ბაზისურ ფერთა ტერმინების სისტემისათვის ევოლუციის შვიდი დონე გამოიყოფა: I დონეზე წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ორი ტერმინი, ყოველ მომდევნო დონეზე ჩნდება თითო-თითო ტერმინი, მხოლოდ VII დონეზე შეიძლება გაჩნდეს ერთი ან რამდენიმე ტერმინი ერთდროულად.

რამდენადაც ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელი ფერის ტერმინთა სისტემის სემანტიკური მხარის დიაქრონიული ანალიზის საშუალებას იძლევა, ავტორები გვთავაზობენ რამდენიმე დებულებას, რომლებიც ფერის ტერმინთა სისტემის საკუთრივ ტერმინოლოგიური მხარის დიაქრონიულ ანალიზთანაა დაკავშირებული. ეს დებულებები შემდეგია:

1. ის ტერმინი, რომლის ნასესხობა ლინგვისტურად დადასტურდება, შედარებით ახალი დანამატია.
2. ანალიზებადი სიტყვები (იგულისხმება შედარებით რთული მორფოლოგიური სტრუქტურის მქონე) არაანალიზებად სი-
- 3 სქემაზე და ცხრილში ბაზისური ფერის კატეგორიები ჩანერილია შემოკლებით.

ტყვეებზე უფრო ახალია. ანალიზებადი სიტყვები ხუთი სახისა შეიძლება იყოს:

- (i) ფერის ტერმინი, რომელიც დერივაციულ აფიქსს შეიცავს, უფრო ახალია;
- (ii) ფერის ტერმინი, რომელიც ორზე მეტ ძირს მოიცავს, უფრო ახალია;
- (iii) ფერის ტერმინი, რომელიც მოიცავს ძირს და/ან აფიქსებს, უფრო ახალია;
- (iv) ფერის ტერმინი, რომელიც მოიცავს აფიქსს და ამ უკანასკნელის გლოსა არის 'ფერი, შეფერილი, ფერისა' და ა.შ., უფრო ახალია;
- (v) ფერის ტერმინი, რომელიც იმ საგნის სახელია (ან მოიცავს იმ საგნის სახელს), რომელსაც ეს ფერი ახასიათებს, უფრო ახალია.

აღნიშნული დებულების შემდეგ ყურადღებას იქცევს კიდევ ერთი შენიშვნა ნასესხებ ტერმინებთან დაკავშირებით. საინტერესოა, რომ ბევრ ენაში ფერის ტერმინის სესხება ხდება იმისათვის, რომ აღინიშნოს ფერის ის შეგრძნებადი კატეგორია, რომელიც მოცემულ ენაში ჯერ კოდირებული არაა. მაგრამ შესაძლებელია, აგრეთვე, რომ ფერის ნასესხებმა ტერმინმა შეცვალოს მოცემული ენის საკუთარი ტერმინი. აქ ავტორებს მოხმობილი აქვთ ფრანგულის მაგალითი: ფრანგულში ფერის ტერმინი *bleu* ნასესხებია გერმანიკული ენებიდან და იგი გამოყენებული იქნა ფრანგულში არაკოდირებული კატეგორიის ([ლურჯი]) აღსანიშნავად. ასევე, ნასესხებია ფრანგულში *blanc~blanche*, რომელმაც შეცვალა რომანული (ანუ საკუთარი) ფორმა (*allba*).

ფერთა კატეგორიზაციისთვის დამახასიათებელი კანონზომიერება, რომელიც ბ.ბერლინმა და პ.კეიმ ჩამოაყალიბეს, თავის მხრივ, ასახავს გარკვეულ მიმართებებს ბაზისური ფერის ტერმინებს შორის (ეს მიმართებები პირველ სქემაზე ისრებითაა გამოსახული) და ამდენად, ბაზისურ ფერთა ტერმინების ლექსიკონი არის არა უბრალო სიმრავლე ბაზისური

ფერის ტერმინებისა, არამედ – სისტემა.

საინტერესოა, როგორაა განაწილებული ენები ზემოთ აღნიშნული დონეების მიხედვით. როგორც ვნახეთ, პირველი დონის სისტემებში ბაზისური ფერის ორი ტერმინია წარმოდგენილი. ამგვარია, მაგალითად, ცენტრალური ახალი გვინეის ენა Dugum Dani (გავრცელებულია ახალი გვინეის დასავლეთ მთიანეთში), რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *modla* (კატეგორიისათვის [თეთრი]) და *mili* (კატეგორიისათვის [შავი]); ან ცენტრალური ახალი გვინეის ენა Jale (გავრცელებულია ახალი გვინეის ცენტრალურ მთიანეთში), რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *hólo* (კატეგორიისათვის [თეთრი]) და *sig* (კატეგორიისათვის [შავი]); ან კიდევ, კონგოში გავრცელებული ჩადის ჯგუფის ენა Ngombe, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *hopu* (კატეგორიისათვის [თეთრი]) და *boh-indu* (კატეგორიისათვის [შავი]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში I დონის 9 ენაა განხილული.

II დონის სისტემებში, როგორც ვნახეთ, ბაზისური ფერის სამი ტერმინია წარმოდგენილი. ასეთია, მაგალითად, დრავიდული ენა Toda (გავრცელებულია სამხრეთ ინდოეთში), რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *pelthiti* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *kārthiti* (კატეგორიისათვის [შავი]) და *pògh* (კატეგორიისათვის [წითელი]); ან ნიგერიული ენა Tiv, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *pupu* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *ii* (კატეგორიისათვის [შავი]), *nyan* (კატეგორიისათვის [წითელი]); ან როდეზიის ენა Shona, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *cicena* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *citema* (კატეგორიისათვის [შავი]), *cips'uka* (კატეგორიისათვის [წითელი]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში II დონის 21 ენაა განხილული.

III დონის სისტემებში გამოიყოფა ორი ქვეტიპი: IIIa და IIIb. IIIa ქვეტიპში ბაზისური ფერის ოთხი ტერმინია წარმოდგენილი და მეოთხე ტერმინით აღინიშნება ბაზისური ფერის კატეგორია [მწვანე]. ასეთია, მაგალითად, ფილიპინების ენა Hanunóo, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *(ma)lag-ti* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *(ma)biru* (კატეგორიისათვის [შავი]), *(ma)raru* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *(ma)latay* (კატეგორიისათვის [მწვანე]); ან სამხრეთ-აღმოსავლეთ ჩადის ენა

Somali. რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *'ad* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *mado* (კატეგორიისათვის [შავი]), *'as* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *owlaled* (კატეგორიისათვის [მწვანე]); ან Sierra Leone-ს ენა Mende, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *kole* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *teli* (კატეგორიისათვის [შავი]), *kpou* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *pune* (კატეგორიისათვის [მწვანე]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში IIIa დონის 7 ენაა განხილული.

IIIb დონის სისტემებში, ასევე, ბაზისური ფერის ოთხი ტერმინია, მაგრამ მეოთხე ტერმინით აღინიშნება ბაზისური ფერის კატეგორია [ყვითელი]. ამგვარია, მაგალითად, პოლინეზიის ენა Tongan, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *hinalina* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *uliuli* (კატეგორიისათვის [შავი]), *kula* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *enga* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]); ან ნიგერიის ენა Urhobo (Sobo), სადაც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *ɔfuafi* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *ɔbyibi* (კატეგორიისათვის [შავი]), *ɔBaBara* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *ɔdo* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]). საინტერესოა, რომ IIIb დონის სისტემადაა განხილული ჰომეროსის პერიოდის ბერძნული, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *leukós* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *glaukós* (კატეგორიისათვის [შავი]), *erythrós* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *khlorós* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში IIIb დონის 9 ენაა განხილული.

IV დონის სისტემებში ბაზისური ფერის ხუთი ტერმინია წარმოდგენილი. ამგვარია, მაგალითად, Navaho (ამერიკელ ინდიელთა ენა აშშ-ის სამხრეთ-დასავლეთში), რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *lagai* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *lidzin* (კატეგორიისათვის [შავი]), *lichi* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *doll'ish* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *litso* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]); ან მექსიკის ინდიელთა ენა Mazatek, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *čoa* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *hna* (კატეგორიისათვის [შავი]), *ni* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *saxe* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *sine* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში IV დონის 18 სისტემაა განხილული.

V დონის სისტემებში ბაზისური ფერის ექვსი ტერმინია წარმოდგენილი. ამგვარია, მაგალითად, ერთ-ერთი აფრიკული ენა ეთიოპიაში Bedaaye, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *era* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *hadāl* (კატეგორიისათვის [შავი]), *adaro* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *sōtay* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *asfar* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *delif* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]); ან აფრიკული (დაჰომეის) ენა Dahomeen, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *wewe* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *wivi* (კატეგორიისათვის [შავი]), *veve* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *amamuño* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *voxo* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *(a)fefe* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში V დონის 8 ენაა განხილული.

VI დონის სისტემებში ბაზისური ფერის შვიდი ტერმინია წარმოდგენილი. ამგვარია, მაგალითად, აშშ-ის (სამხრეთ-აღმოსავლეთ ვაშინგტონის) ინდიელთა ენა Nez Perce, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *cimú-xcimax* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *xayxayx* (კატეგორიისათვის [შავი]), *il'pilp* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *xexus* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *mags-mags* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *kuskùs* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]), *suk'ıysuk'ıy* (კატეგორიისათვის [ყავისფერი]); ან სამხრეთ ინდოეთის ენა Malayalam, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *vellā* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *kadipə* (კატეგორიისათვის [შავი]), *cīvəppə* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *paččā* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *mammā* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *nila* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]), *tavita* (კატეგორიისათვის [ყავისფერი]). ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში VI დონის 5 ენაა განხილული.

VII დონის სისტემებში ბაზისურ ფერთა ტერმინების რაოდენობა რვიდან თერთმეტის ჩათვლითაა და მასში რამდენიმე ქვეტიპი გამოიყოფა. VIIa ქვეტიპში 8 ტერმინია წარმოდგენილი. ასეთია, მაგალითად, აფრიკის (ეთიოპიის) Nandi ენა, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *lel* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *tui* (კატეგორიისათვის [შავი]), *pirir* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *nyalil* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *la-lelio* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *arus* (კატეგორიისათვის

[ლურჯი], *nur* (კატეგორიისათვის [ყავისფერი]), *talelio* (კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი]).

VIIa ქვეტიპის სისტემებში ბაზისური ფერის მერვე ტერმინი შეიძლება, აგრეთვე, აღნიშნავდეს ან კატეგორიას [ვარდისფერი], ან კატეგორიას [იისფერი], ან კატეგორიას [ნარინჯისფერი].

VIIb დონის სისტემებში ბაზისური ფერის ცხრა ტერმინია წარმოდგენილი. ასეთია, მაგალითად, კატალონური, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *blanc* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *negre* (კატეგორიისათვის [შავი]), *vermell* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *verd* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *groc* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *blau* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]), *marro* (კატეგორიისათვის [ყავისფერი]), *morat* (კატეგორიისათვის [იისფერი]), *gris* (კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი]).

VIIb დონის სისტემებში მერვე და მეცხრე ტერმინები შეიძლება, აგრეთვე, აღნიშნავდეს ან კატეგორიებს [ვარდისფერი] და [იისფერი], ან კატეგორიებს [ვარდისფერი] და [ნარინჯისფერი], ან კატეგორიებს [ვარდისფერი] და [ნაცრისფერი], ან კატეგორიებს [იისფერი] და [ნარინჯისფერი], ან კატეგორიებს [ნარინჯისფერი] და [ნაცრისფერი].

VIIc დონის სისტემებში ბაზისური ფერის ათი ტერმინია წარმოდგენილი. ასეთია, მაგალითად, მალაიური, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებია: *poetih/putih* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *itum* (კატეგორიისათვის [შავი]), *merah* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *idjo* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *koening* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *biroe* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]), *ijokolat* (კატეგორიისათვის [ყავისფერი]), *oengoe* (კატეგორიისათვის [იისფერი]), *djingo* (კატეგორიისათვის [ნარინჯისფერი]), *kelaboe* (კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი]).

VIIc დონის სისტემებში მერვე, მეცხრე და მეათე ტერმინებით შეიძლება, აგრეთვე, აღინიშნოს ან კატეგორიები [ვარდისფერი], [იისფერი], [ნარინჯისფერი]; ან კატეგორიები [ვარდისფერი], [ნარინჯისფერი], [ნაცრისფერი]; ან კატეგორიები [ვარდისფერი], [იისფერი], [ნაცრისფერი].

VIIe დონის სისტემებში ბაზისური ფერის თერთმეტი ტერმინია წარმოდგენილი, ე.ი. კოდირებულია ბ.ბერლინისა და

პ.კეის მიერ დადგენილი ბაზისური ფერის ყველა უნივერსალური კატეგორია. ასეთია, როგორც აღნიშნეთ, ინგლისური, რომლის ბაზისური ფერის ტერმინები ზემოთ მოვიხსენიეთ. ამგვარ სისტემად განიხილავენ ავტორები არაბულს, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებად გამოიყოფა: *'abiad* (კატეგორიისათვის [თეთრი]), *'aswad* (კატეგორიისათვის [შავი]), *'ah-mar* (კატეგორიისათვის [წითელი]), *'axdar* (კატეგორიისათვის [მწვანე]), *'asfar* (კატეგორიისათვის [ყვითელი]), *'azra* (კატეგორიისათვის [ლურჯი]), *binni* (კატეგორიისათვის [ყავისფერი]), *lailaki* (კატეგორიისათვის [იისფერი]), *zahir* (კატეგორიისათვის [ვარდისფერი]), *burd'aani* (კატეგორიისათვის [ნარინჯისფერი]), *rameidi* (კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი]).

აღსანიშნავია, რომ კონკრეტულ ენებში ბაზისური ფერის ტერმინების გამოყოფისას ავტორები ცდილობენ დაადგინონ, თუ შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორია ფერითი სივრცის დაახლოებით რა სეგმენტით განისაზღვრება. ვფიქრობთ, ავტორები გრძნობდნენ, რომ ბაზისური ფერის კატეგორიები, რომლებიც მათ უნივერსალურ კატეგორიებად გამოყვეს, არ იყო მთლად იდენტური განსხვავებულ სისტემებში.

ბ.ბერლინისა და პ.კეის ნაშრომში ცალკე თავი ეძღვნება ე.წ. გამონაკლისებს ფერის ტერმინთა სისტემებში. გამონაკლისთა დიდი ნაწილი, როგორც ირკვევა, ნასესხობებს წარმოადგენს და ამდენად, როგორც ავტორები აღნიშნავენ, პრობლემურ გამონაკლისებად არ ჩაითვლებიან. გამონაკლისი, რომელიც კანტონურ და მანდარინულ ჩინურშია დადასტურებული, უკავშირდება [ყავისფერი] კატეგორიის ლექსიკალიზაციას. მანდარინულ ჩინურში ბაზისური ფერის 7 ტერმინია; ამასთანავე, აქ წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი], მაგრამ არ არის ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ყავისფერი]. ამ შემთხვევაში ირლვევა ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიერ დადგენილი ზემოთ აღნიშნული უნივერსალია, რომლის მიხედვითაც, თუ სისტემაში ბაზისური ფერის 7 ტერმინია, მაშინ აქ უნდა იყოს ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ყავისფერი]. ამავე დროს, [ნაცრისფერის] კატეგორიზაცია ხორციელდება მხოლოდ და მხოლოდ მას შემდეგ, როცა კატეგორიზებულია [ყავისფერი].

დაახლოებით ანალოგიური ვითარებაა კანტონურ ჩინურში, რომელშიც ბაზისური ფერის 8 ტერმინია ბაზისური ფერის შემდეგი კატეგორიების აღსანიშნავად: [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ლურჯი], [ვარდისფერი], [ნაცრისფერი]. აქაც დარღვეულია ზემოთ აღნიშნული უნივერსალია: კატეგორია [ვარდისფერი], ისევე როგორც [ნაცრისფერი], ყალიბდება მხოლოდ და მხოლოდ მას შემდეგ, როცა კატეგორიზებულია [ყავისფერი]. აქ უნდა აღინიშნოს ავტორთა კომენტარის შესახებ ამ ფაქტთან დაკავშირებით. მათ ეჭვი ეპარებათ [ვარდისფერი] და [ყავისფერი] კატეგორიების შესაბამისი ტერმინების ბაზისურობაში და თვლიან, რომ მეტი მასალის მოძიებაა საჭირო.

[ყავისფერ] კატეგორიას უკავშირდება გამონაკლისები Western Apache, Hopi, Papago ენებში (ამერიკის სამხრეთ-აღმოსვლეთ შტატების ინდიელთა ენებია), აგრეთვე ენაში Samal (გავრცელებულია ფილიპინებზე, კუნძულ Mindanao-ზე).

როგორც ავტორები აღნიშნავენ, დასავლეთ აპაჩების (Western Apache) ენის მონაცემების მიხედვით, აქ ბაზისური ფერის ტერმინია *libaha*, რომელიც შეესაბამება კატეგორიას [ყავისფერი], და იგი ჩნდება *dukliž* ტერმინის თანადროულად, რომელიც შეესაბამება კატეგორიას [მწვანე]. იქვე მოცემულია ამ ორი კატეგორიის სემანტიკის აღწერა და [მწვანე] კატეგორიასთან დაკავშირებით აღნიშნულია, რომ შესაბამისი ფერი მოიცავს ლურჯსაც და მწვანესაც, რომ ინფორმანტები ამ ფერში აერთიანებენ ფირუზის ფერს (რომელიც შეიძლება იყოს ღია ცისფრიდან ნაჯერ მწვანემდე), ყველანაირი ბალახის ფერს, *Appaloosa* ჯიშის ცხენის თვალების ფერს (როგორც ჩანს, ძალზე ცისფერი უნდა იყოს), ყველა წყალმცენარის ფერს (რაც მუქი მწვანე უნდა იყოს).

რაც შეეხება კატეგორიას [ყავისფერი], ინფორმანტები შესაბამის ფერში აერთიანებენ მზეზე გამომშრალი (გამოუწვავი) აგურის ფერს (რაც უმეტესად მოწითალო ყავისფერი ან ჟანგისფერია), ლუთერანი მისიონერების მოსასხამის ფერს (ყველაზე ტიპური ყავისფერია), ცხენის ფერს, ყველანაირი ტყავის ფერს (დამუშავებულისა და დაუმუშავებლისაც, წითლად და შავად შეფერადებულის გარდა).

ანალოგიური გამონაკლისია Hopi ენა, რომელშიც კატეგორია [მწვანე] ფაქტობრივად მოიცავს მწვანესაც და ლურჯსაც. აპაჩების ენისაგან განსხვავებით, აქ [ყავისფერი] კატეგორიის ნაცვლად აღნიშნულია კატეგორია [ნაცრისფერი] ტერმინით *masi*. აქაც დარღვეულია ზემოთ აღნიშნული უნივერსალია, რომლის მიხედვითაც [ნაცრისფერი] კატეგორიზდება მხოლოდ და მხოლოდ მას შემდეგ, როცა კატეგორიზებულია [ყავისფერი].

Hopi ენის ანალოგიური ვითარებაა Papago ენაში, რომელშიც ბაზისური ფერის 6 ტერმინია შემდეგი კატეგორიებისათვის: [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ნაცრისფერი]. აქაც [მწვანე] კატეგორიის შესაბამისი ფერი მოიცავს მწვანე და ლურჯ ფერით ტონებს.

თითქმის ანალოგიური (თუმცა მაინც ოდნავ განსხვავებული) ვითარებაა ენაში Samal, რომელშიც კატეგორიზებულია [მწვანე] და [ლურჯი] ცალ-ცალკე და არსებობს ბაზისური ფერის ტერმინი კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი]; ე.ი. აქ ბაზისური ფერის 7 ტერმინია შემდეგი კატეგორიებისათვის: [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე] [ლურჯი], [ნაცრისფერი]. როგორც ვხედავთ, Samal ენის ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემა უფრო კანტონური ჩინურის ანალოგიურია.

საინტერესო გამონაკლისს წარმოადგენს ვიეტნამური, რომელშიც არსებობს ბაზისური ფერის ტერმინები კატეგორიებისათვის: [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ყავისფერი], [ვარდისფერი], [იისფერი], [ნაცრისფერი] და არაა კატეგორიზებული [ლურჯი]. სამუშაოდ, ვიეტნამურის მონაცემები არაა დანვრილებით, მეტი სიზუსტით წარმოდგენილი და ვერაფერს ვიტყვით იმის შესახებ, [მწვანე] კატეგორიის შესაბამისი ფერი მოიცავს თუ არა ლურჯ ფერით ტონებსაც. ასეც რომ იყოს, ვიეტნამური მაინც გამონაკლისად ჩაითვლება, რამდენადაც ბ.ბერლინისა და პ.კეის უნივერსალიების მიხედვით, [ვარდისფერი], [იისფერი], [ნაცრისფერი] კატეგორიზდება მხოლოდ და მხოლოდ მას შემდეგ, როცა კატეგორიზებულია [ყავისფერი]; ამ უკანასკნელის კატეგორიზაცია კი შესაძლებელია მხოლოდ და მხოლოდ მას შემდეგ, როცა კატეგორიზებულია [ლურჯი].

ამგვარად, ზემოთ აღნიშნული გამონაკლისები, რომლებიც თვით ავტორებს მათ მიერვე დადგენილი უნივერსალური კანონზომიერების სერიოზულ საპირისპირო მაგალითებად მიაჩნიათ, უმთავრესად [ყავისფერის] კატეგორიზაციასთანაა დაკავშირებული, – დარღვეულია კატეგორიზაციის თანმიმდევრობა: ა) კანტონურ ჩინურში (აგრეთვე მანდარინულშიც) არ არის კატეგორია [ყავისფერი], მაგრამ არის კატეგორია [ნაცრისფერი]; ანალოგიური ვითარებაა Samal ენაშიც; ბ) თითქმის იგივე ვითარებაა Hopi და Papago ენებში, ოღონდ იმ განსხვავებით, რომ აქ [ლურჯი] არაა კატეგორიზებული; გ) [ლურჯი] არაა კატეგორიზებული არც დასავლეთის აპაჩების ენაში, თუმცა აქ კატეგორიზებულია [ყავისფერი]; დ) განსხვავებული ვითარებაა ვიეტნამურში, რომელშიც კატეგორიზებულია [ყავისფერიც] და [ნაცრისფერიც] ([ვარდისფერთან] და [იისფერთან] ერთად), თუმცა არაა კატეგორიზებული [ლურჯი]. ამ გამონაკლისებზე ყურადღების გამახვილება, ჩვენი მხრივ, იმითაა გამოწვეული, რომ მათ რამდენადმე ეხმიანება ქართული ენის მონაცემები (მომდევნო თავში იხილეთ მსჯელობა რუხ და მრეშ ტერმინებთან დაკავშირებით). ამავე დროს, ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელის ახლებური გადააზრება ზოგიერთი გამონაკლისის ერთგვარი ახსნის საშუალებას იძლევა (ამის შესახებ უფრო დანვრილებით იხილეთ ამავე თავში, ცოტა ქვემოთ).

დაბოლოს, უნდა აღინიშნოს, რომ ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის ავტორები არ ივინწყებენ მოიხსენიონ ისინი, რომელთა გამოკვლევებიდან სათავეს იღებს მათი თეორია. ქრონოლოგიურად პირველი მათ შორის ინგლისელი მეცნიერი უილიამ გლედსტონია, რომლის ნაშრომში „Homer's Perception and Use of Color“ (გამოქვეყნებულია ოქსფორდში, კრებულში „Studies on Himer and the Homeric Age, III,) ფერის ტერმინები შესწავლილია ჰომეროსთან და ჰომეროსის პერიოდის ბერძნულში. მაგრამ ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელთან ყველაზე ახლოს დგას Lasarus Geiger-ის ნაშრომი „Contribution to the History of the Development of the Human Race“, რომელიც გამოქვეყნდა ლონდონში 1880 წელს. აქ თითქოს ფერთა კატეგორიზაციის თანმიმდევრობაცაა დადგენილი და აღნიშნულია, რომ ფერთა ტერმინოლოგიის განვითარებაში ექვსი პერიოდი

გამოიყოფა:

პირველი – როცა საერთოდ არ განირჩევა ფერები;

მეორე – როცა ხდება თეთრისა და შავის გარჩევა;

მესამე – როცა ჩნდება ყვითელი (რომელიც მოიცავს მწვანესაც);

მეოთხე – როცა ყალიბდება წითელი;

მეხუთე – როცა ჩნდება მწვანე;

მეექვსე – ბოლო პერიოდი, როცა ყალიბდება ლურჯი.

როგორც ვხედავთ, შეიმჩნევა გარკვეული სიახლოვე (ისევე, როგორც განსხვავება) ბ.ბერლინის და პ.კეის მოდელთან. სიახლოვე, ალბათ, უფრო მეტი იქნებოდა მესამე და მეოთხე დონეებისთვის რომ გაგვეცვალა ადგილები. საინტერესოა, რომ გ.ალენი თავის ნაშრომში „The Colour-Sense. Its Origin and Development“, რომელიც 1880 წელს გამოქვეყნდა ჯერ ლონდონში, ხოლო შემდეგ ლაიფციგში, აკრიტიკებს როგორც L.Geiger-ს, ისე W.Gladstone-ს, გარკვეული შესწორება შეაქვს ზემოთ აღნიშნულ რიგში და ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელს უახლოვდება.

მასალის მრავალფეროვნებით განსაკუთრებით გამოირჩეოდა Hugo Magnus-ის გამოკვლევა „Untersuchungen über den Farbensinn der Naturvölken“, რომელიც 1880 წელს გამოქვეყნდა იენაში და მასში განხილული იყო ჩრდილო ამერიკის 15, სამხრეთ ამერიკის 1, აფრიკის 25, ავსტრალიის 3, ევროპის 2 ენა.

რა თქმა უნდა, აღნიშნული გამოკვლევების გარდა, არაერთი ნაშრომი მიეძღვნა ფერის ტერმინებს ბ.ბერლინისა და პ.კეის უნივერსალური მოდელის გამოქვეყნებამდე. ეს უნივერსალური მოდელი ცარიელ ადგილზე არ წარმოქმნილა, მას საკმაოდ სოლიდური საფუძველი ჰქონდა.

1.3. ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის რეინტერპრეტაცია

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი, რომლის ავტორები არიან ბ.ბერლინი და პ.კეი, რამდენადმე წინააღმდეგობრივია. მართალია, ამის შესახებ ავტორები აშკარად არაფერს ამბობენ, მაგრამ, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, კონკრეტულ სისტემებში ბაზისური ფერის კატეგორიების დანვრილებით აღწერა, ვფიქრობთ, რალაციის მიმანიშნებელია. კერძოდ, ავტორები გრძნობენ, რომ ბაზისური ფერის კატეგორიები, რომლებიც მათ უნივერსალურად მიაჩნიათ, მთლად იდენტური არაა სხვადასხვა სისტემაში. მართლაც, კატეგორია [შავი], მაგალითად, ინგლისურსა ან ქართულში და იგივე კატეგორია რომელიმე ორ ან სამტერმინიან სისტემაში არ შეიძლება ერთმანეთთან გავაიგივოთ.

ალბათ ამიტომაც იყო, რომ ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის ერთ-ერთმა ავტორმა პ.კეიმ ახალ თანაავტორთან ჩ.კ.მაკდანიელთან ერთად გამოაქვეყნა ნაშრომი, რომელშიც დაზუსტდა ბაზისური ფერის კატეგორიების შინაარსი და, შესაბამისად, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურმა მოდელმაც რამდენადმე იცვალა სახე [P.Kay, Ch.K.McDaniel, 1978].

პ.კეისა და ჩ.კ.მაკდანიელის ანალიზს საფუძვლად უდევს სიმრავლეთა თეორიის არატრადიციული მოდელი, ე. წ. არამკაფიო (fuzzy) სიმრავლეთა თეორია. ჩვენი აზრით, ქართული ტერმინი („არამკაფიო“, ზოგჯერ ხმარობენ „არამკვეთრსაც“) არაადეკვატური ტერმინია და გამოვიყენებთ ინგლისურ, უკვე კარგად დამკვიდრებულ ტერმინს fuzzy. ავტორების თვალსაზრისით, სწორედ fuzzy სიმრავლეთა თეორიაზე დაყრდნობით შეიძლება წარმოდგენილ იქნეს ბაზისურ ფერთა ტერმინების სემანტიკის ყველაზე ადეკვატური და ყველაზე ეკონომიური აღწერა.

რამდენიმე სიტყვა fuzzy სიმრავლეების შესახებ. Fuzzy სიმრავლეთა თეორია განვითარდა სიმრავლეთა ტრადიციული (სტანდარტული) თეორიიდან მისი ზოგიერთი ცნების მოდიფიკაციის შედეგად. ძირითადი განსხვავება მათ შორის შემდეგნაირად აღიწერება: ტრადიციულ სიმრავლეთა თეორიაში სიმ-

რავლის ელემენტი მკაცრად (ცალსახად) არის განსაზღვრული. ეს იმას ნიშნავს, რომ ნებისმიერი ელემენტისათვის შეიძლება ცალსახად ითქვას, მიეკუთვნება თუ არა იგი მოცემულ სიმრავლეს. ანუ, როცა მოცემულია სიმრავლე A , ნებისმიერი x ელემენტისათვის ადგილი აქვს: $x \in A$ (x ეკუთვნის A -ს) ან $x \notin A$ (x არ ეკუთვნის A -ს).

აღნიშნულისაგან განსხვავებით, fuzzy სიმრავლეთა თეორიაში განისაზღვრება ელემენტის მოცემულ სიმრავლეში წევრობის ხარისხი, ანუ ნებისმიერი ელემენტი რაღაც ხარისხით მიეკუთვნება კონკრეტულ სიმრავლეს. ფაქტობრივად, fuzzy სიმრავლე A განისაზღვრება f ფუნქციით A სიმრავლიდან $[0, 1]$ ინტერვალზე. f ფუნქცია ჩაიწერება შემდეგნაირად:

$$f: A \rightarrow [0, 1], \text{ ანუ } 0 \leq f(x) \leq 1.$$

ამ განსაზღვრებიდანაც ჩანს, რომ ბაზისური ფერის კატეგორიები fuzzy სიმრავლეებს წარმოადგენენ. ამის დასტურია თუნდაც ის, რომ ყველა ენაში არსებობს იმ ტიპის ფრაზები, როგორიცაა, მაგალითად: *კარგი წითელი, ოდნავ მოწითალო, მოყვითალო წითელი, მოლურჯო-მომწვანო, ღია ვარდისფერი, მუქი ლურჯი* და სხვა, რომლებშიც ფერი აღნიშნულია ბაზისური ფერის კატეგორიაზე მითითებით და რომლებიც შეიცავენ ინფორმაციას მოცემული ფერის ბაზისური ფერის კატეგორიაში წევრობის ხარისხზე. ასე, მაგალითად, *კარგი წითელი* გულისხმობს, რომ ესაა ფერი, რომელსაც წითელ ფერში წევრობის მაღალი ხარისხი აქვს; *ოდნავ მოწითალო* ფერს კი პირიქით, ახასიათებს წითელ ფერში წევრობის დაბალი ხარისხი.

აღნიშნულ ფრაზათაგან ზოგიერთი მიუთითებს ბაზისური ფერის კატეგორიიდან გადახრის მიმართულებაზე. მაგალითად, ასეთია *მოყვითალო წითელი* – აღნიშნება ფერი, რომელსაც ახასიათებს ყვითელ ფერში წევრობის გარკვეული ხარისხი, წითელ ფერში წევრობის ხარისხზე ნაკლები.

ზოგიერთი ფრაზა (ასეთია, მაგალითად, *მოლურჯო-მომწვანო*) აღნიშნავს ისეთ ფერს, რომელიც წევრობის დაახლოებით ერთნაირი ხარისხით ხასიათდება ბაზისური ფერის ორ კატეგორიაში (მოცემულ შემთხვევაში – როგორც მწვანეში, ისე ლურჯში).

ზოგიერთი ფრაზა გამოხატავს ბაზისური ფერის კატეგორიის ნორმიდან გადახრას ნაჯერობაში ან სინათლის ხარისხში (სიკაშკაშეში). ასეთია, მაგალითად, ღია ვარდისფერი, მუქი ლურჯი. ღია ვარდისფერი აღნიშნავს ფერს, რომელიც უფრო არის თეთრი, ვიდრე წითელი. ე.ი. მას წევრობის მეტი ხარისხი აქვს თეთრში და შედარებით ნაკლები – წითელში; მუქი ლურჯი კი აღნიშნავს ფერს, რომელიც გარკვეული ხარისხით არის ლურჯი და, ამავე დროს, წევრობის გარკვეული ხარისხით მიეკუთვნება შავს (შესაძლოა, უფრო მეტად, ვიდრე ლურჯს).

სიმრავლეთა თეორიის თვალსაზრისით, როგორ მოიაზრებოდა ფერის კატეგორიები ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელში? როგორც აღვნიშნეთ, ფერთა კატეგორიზაციის თავდაპირველი უნივერსალური მოდელი აწყდებოდა გარკვეულ სიძნელეებს (წინააღმდეგობასაც კი) ბაზისურ ფერთა კატეგორიების საზღვრების დადგენისას. მოდელის ავტორებმა საზღვრების დასადგენად ჩაატარეს ექსპერიმენტი, რომელიც შემდეგნაირად მიმდინარეობდა: ცდისპირს ფერთა ნიმუშებიდან უნდა დაესახელებინა ყველა იმ ფერის ნიმუში, რომელიც შედიოდა ცალკეული ბაზისური ფერის კატეგორიაში. ამავე დროს, ბაზისური ფერის ამა თუ იმ კატეგორიაში წევრობა ცდისპირს უნდა განესაზღვრა ცალსახად (არის ან არ არის წევრი) და, ამდენად, არ შეიძლებოდა, ერთი და იმავე ფერის ნიმუში ბაზისური ფერის ორი განსხვავებული კატეგორიისათვის მიეკუთვნებინა.

უკვე გასაგებია, რომ ბაზისური ფერის კატეგორია მოიაზრებოდა როგორც ფერითი ტონების გარკვეული სიმრავლე, სიმრავლეთა სტანდარტული თეორიის მიხედვით. სწორედ ამით აიხსნება ექსპერიმენტის შედეგთა არაერთგვაროვნება. მაგალითად, ცდისპირთა ნაწილი ბაზისური ფერის კატეგორიაში [წითელი] ასახელებდა ფერებს, რომლებიც შეიძლებოდა, წითელი ფერისთვის უფრო მიეკუთვნებინათ, ვიდრე რომელიმე სხვა ფერისათვის, ანუ, fuzzy სიმრავლეთა ტერმინოლოგიით თუ ვილაპარაკებთ, ცდისპირთა ნაწილი ასახელებდა ფერებს, რომელთაც [წითელში] წევრობის მეტი ხარისხი ჰქონდათ, ვიდრე ბაზისური ფერის რომელიმე სხვა კატეგორიაში (მაგალითად, არ დაასახელებდა აქ მოყვითალო-ნარინჯისფერს).

ცდისპირთა მეორე ნაწილი ბაზისური ფერის კატეგორიაში [წითელი] ასახელებდა ყველა ფერს წითელი ელფერით (ინგლისურისთვის ამ დასახელებაში მონაწილეობას მიიღებდა *red, reddish* სიტყვები და აქ ცდისპირი უეჭველად დაასახელებდა ნებისმიერი შეფერილობის ნარინჯისფერს). ეს გაურკვეველობა გამოწვეული იყო იმით, რომ ცდისპირი თვითონ განსაზღვრავდა ფერის წევრობის ხარისხს, რომელიც საკმარისი იყო, რათა ეს ფერი ამა თუ იმ კატეგორიისათვის მიეკუთვნებინა.

ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელის ზემოთ აღნიშნული წინააღმდეგობა მოიხსნა პ.კეისა და ჩ.კ.მაცდანეილის თეორიაში ბაზისური ფერის კატეგორიების *fuzzy* სიმრავლეებად განხილვით. მათი თვალსაზრისით, რადგანაც არსებობს უნივერსალური ბირთვები (ანუ ფოკუსები) ბაზისური ფერის კატეგორიებისათვის, უნდა არსებობდეს უნივერსალური საზღვრებიც. *Fuzzy* სიმრავლეთა თეორიის მიხედვით, ასეთი უნივერსალური საზღვრები შეიძლება იყოს ის წერტილები ფერით სივრცეში, რომელთა მიღმა ბაზისური ფერის მოცემულ კატეგორიაში წევრობის ხარისხი ყოველთვის ნულის ტოლია. ფერით სივრცეში ამგვარ წერტილებს წარმოადგენენ ბაზისური ფერის მომიჯნავე კატეგორიათა ბირთვები (ფოკუსები). ამგვარად, დადგინდა:

- (1) ყოველ უნივერსალურ კატეგორიას ფერით სივრცეში შეესაბამება მკაცრად შემოსაზღვრული არე, რომლის გარეთ ეს კატეგორია აღარ ვრცელდება;
- (2) ბაზისურ ფერთა უნივერსალური კატეგორიების აბსოლუტური საზღვრები ბაზისური ფერის მომიჯნავე კატეგორიათა ბირთვებით (ფოკუსებით) განისაზღვრება.

ცხადია, ბაზისური ფერის კატეგორია, როგორც ფერით ტონთა *fuzzy* სიმრავლე, განისაზღვრება ალქმით ფერით სივრცეში, სადაც ამ კატეგორიის ფოკუსურ წერტილში მოცემულ კატეგორიაში წევრობის ხარისხი მაქსიმალურია, ე.ი. 1-ის ტოლია, ხოლო აბსოლუტური საზღვრის წერტილებში, ე.ი. იქ, სადაც ბაზისური ფერის მომიჯნავე კატეგორიების ბირთვებია, მინიმალურია, ე.ი. ნულის ტოლია. ეს იმას ნიშნავს, რომ, როცა ალქმით ფერით სივრცეში გადავინაცვლებთ ბაზისური ფერის რომელიმე კატეგორიის ბირთვიდან საზღვრისაკენ, ხდება წევ-

რობის ხარისხის უწყვეტი, გრადუალური შემცირება 1-დან 0-მდე.

ბაზისურ ფერთა კატეგორიების fuzzy სიმრავლეებად განხილვას მხარს უჭერს ისიც, რომ ბაზისურ ფერთა შესაბამისი ნერვულ ალგზნებათა სიმრავლეს fuzzy სიმრავლეს წარმოადგენს. აქ, თუნდაც რამდენიმე სიტყვით, უნდა აღინიშნოს ფერის შეგრძნების ნეიროფიზიოლოგიური საფუძვლების შესახებ.

უკვე კარგა ხანია ცნობილია, რომ ფერის შეგრძნება იწყება თვალის ბადურიდან, ფერისადმი მგრძნობიარე ნერვული უჯრედების გაღიზიანებით. ამ უჯრედებს კოლბები ეწოდებათ. განარჩევენ კოლბათა სამ ტიპს. თითოეული ტიპის კოლბები ღიზიანდება გარკვეული სიგრძის ტალღის მქონე სინათლის სხივის მოქმედებით. სინათლის სხივი, რომელიც კონკრეტული სიგრძის სინათლის ტალღას წარმოადგენს, სხვებისაგან იმით გამოირჩევა, რომ ბადურაზე მოქმედებისას მას შეესაბამება ამ სამი ტიპის კოლბების გაღიზიანებათა სიმრავლის ერთი, მხოლოდ მისთვის შესაბამისი მოდელი.

ფერის შეგრძნების შემდეგი გზა უკვე ბადურას სცილდება. ესაა გზა ბადურიდან თავის ტვინამდე. ბევრი რამ ამ გზაზე ჯერ კიდევ შეუსწავლელია, დადგენილია მხოლოდ, რომ ტალღის სიგრძით განპირობებული იმპულსები აღწევს უმაღლეს ნერტილს ვიზუალურ გზაზე და აქ სამნაწილიანი გაღიზიანება (კოლბათა სამი ტიპის შესაბამისი) გარდაიქმნება ოპონენტურ ალგზნებათა სიმრავლედ.

ოპონენტური ალგზნების უჯრედები აღმოაჩინა ცნობილმა ფიზიოლოგმა რ.დე ვალუამ და მისმა ჯგუფმა მაკაკას ვიზუალური სისტემის შესწავლისას [R.L.De Valois and oth., 1966]. ოპონენტური ალგზნების უჯრედს ორი ძირითადი თვისება ახასიათებს:

(a) ალგზნების სპონტანური სიჩქარე, ე. ი. ალგზნების ბაზისური სიჩქარე (გარეგანი სტიმულატორის გარეშე);

(b) ალგზნების სიჩქარე იზრდება სინათლის იმ სხივის ზემოქმედებით, რომლის ძირითადი ტალღის სიგრძე ვიზუალური სპექტრის ერთი გარკვეული რეგიონიდანაა, ხოლო სინათლის სხვა სხივის ზემოქმედებით, სპექტრის დანარჩენი რეგიონიდან, ალგზნების სიჩქარე მცირდება. აქედან მომდინარეობს სახელ-

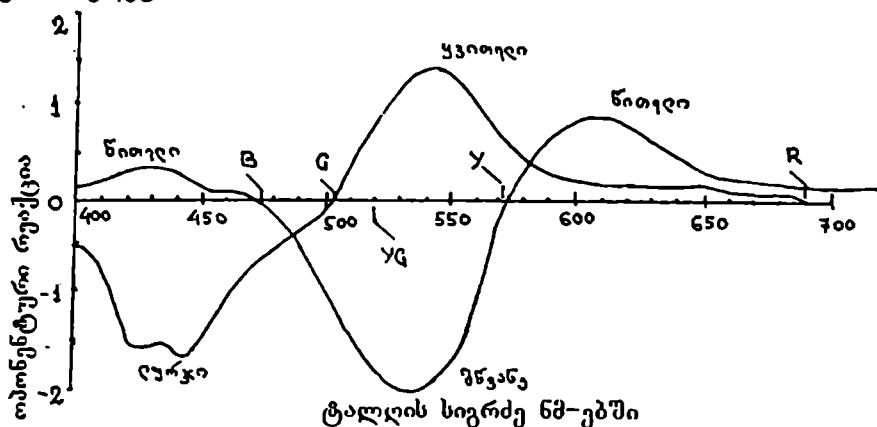
ნოდებაც – „ოპონენტური ალგზნების უჯრედი“.

რ.დე ვალუამ და მისმა ჯგუფმა აღმოაჩინა 4 ტიპის ოპონენტური ალგზნების უჯრედი, რომლებსაც შემდეგნაირად აღნიშნავენ: $+R - G$, $+G - R$, $+Y - B$, $-Y + B$. პირველი ორი გამოხატავს დაპირისპირებას სპექტრის ნითელსა და მწვანე რეგიონებს შორის, ბოლო ორი კი – დაპირისპირებას სპექტრის ყვითელსა და ლურჯ რეგიონებს შორის. რ.დე ვალუას ჯგუფმა ექსპერიმენტების საფუძველზე (იზომებოდა ოპონენტური უჯრედის ალგზნების ხარისხი სხვადასხვა სიგრძის სინათლის ტალღის ზემოქმედებით) მოახდინა ნერვული ალგზნებების დაყოფა ნითელ, ყვითელ, მწვანე და ლურჯ ეფექტებად (აღინიშნება შესაბამისად: R , Y , G , B). ალგზნებათა განსხვავებული მდგომარეობანი (გამოწვეული სხვადასხვა სიგრძის სინათლის ტალღის ზემოქმედებით) ავტორთა ჯგუფმა გრაფიკულად წარმოადგინა (იხ. ნახ. 3).

ის, თუ რომელი ფერის შეგრძნება მიიღება, განისაზღვრება ალგზნების სიძლიერის აბსოლუტურ მნიშვნელობათა თანაფარდობით. მაგალითად, სინათლის სხივი, რომლის ტალღის სიგრძეა 520 ნმ იძლევა ყვითელ ეფექტს YB (ყვითელ-ლურჯ) სისტემაში; იგი ასევე იძლევა მწვანე ეფექტს RG (ნითელ-მწვანე) სისტემაში. მაგრამ ამ ორ ალგზნებათაგან აბსოლუტური მნიშვნელობით მეტია მწვანე ეფექტი, ამიტომაც მიიღება მწვანე ფერის შეგრძნება და ამავე დროს, ამ ფერს დაჰყრავს ყვითელი ელფერი. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ მიიღება მოყვითალო მწვანე ფერის შეგრძნება.

საინტერესოა, რომ რ.დე ვალუას თეორია მთლიანად ემთხვევა ე.ჰერინგის ცნობილ თეორიას ფერის შეგრძნების შესახებ [E. Hering, 1964], რომლის მიხედვითაც ნებისმიერი ფერი სუბიექტურად არის ოთხი ფუნდამენტური ფერიდან (ეს ფერებია: ნითელი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი) ერთ-ერთის სუფთა, წმინდა წარმოდგენა ანდა მათი ნარევი, ანუ ერთდროული შეგრძნება ორი სხვადასხვა ფერისა. ე.ჰერინგი აღნიშნავს, აგრეთვე, დაპირისპირების შესახებ, ერთი მხრივ, ნითელსა და მწვანეს, მეორე მხრივ, ყვითელსა და ლურჯ ფერებს შორის, – რომ არსებობს ერთდროული შეგრძნება მწვანისა და ლურჯისა, ნითლისა და ყვითლისა, მაგრამ არ არსებობს ერთდროული

შეგრძნება წითლისა და მწვანისა, ან ლურჯისა და ყვითლისა. აქედან გამომდინარეობს დასკვნა, რომ ოთხი პირველადი ფერი ფაქტობრივად წარმოადგენს საპირისპირო ფერების ორ წყვილს და ეს დაპირისპირება ფერებს შორის (შეგრძნების თვალსაზრისით) არის ანტაგონისტური ნეირონული პროცესების შედეგი.

ნახ. 3^ა

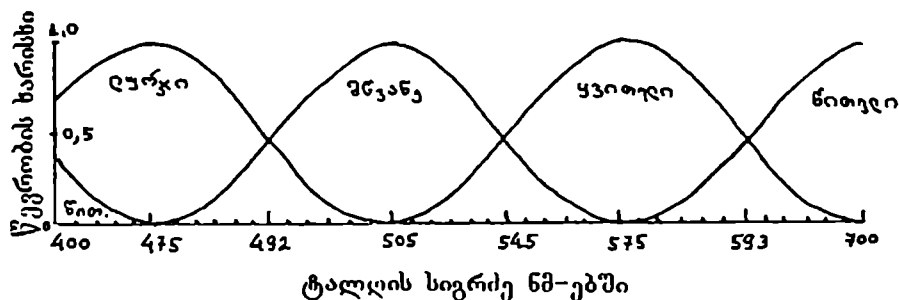
ოპონენტურ ალგზნებათა ფუნქციების გრაფიკი

დამთხვევა ე.ჰერინგის თეორიასა და რ.დე ვალუას აღმოჩენას შორის იმ ფაქტის მაჩვენებელია, რომ ადამიანის მიერ ფერის შეგრძნებას ახასიათებს გარკვეული სტრუქტურა, რომელიც არ გამოიყვანება მხოლოდ სინათლის სხივის ფიზიკური თვისებებიდან.

ოპონენტური პროცესების ანალიზით გამოიყო და აღწერა ნერვულ ალგზნებათა ოთხი სპეციფიკური კატეგორია: ალგზნებათა R (წითელი), Y (ყვითელი), G (მწვანე), B (ლურჯი) მდგომარეობანი. ქვემოთ დავინახავთ, რომ ნერვულ ალგზნებათა სწორედ ეს მდგომარეობანი უდევს საფუძვლად ბაზისურ ფერთა ტერმინების ძირითად სემანტიკას ნებისმიერ ენაში. საქმე ისაა, რომ ბაზისურ ფერთა შესაბამისი ნერვული ალგზნებების

4 პორიზონტალურ ლერძზე აღინიშნება ტალღის სიგრძე ნანომეტრებში (1 ნმ = 10^{-9} მ). ვერტიკალურ ლერძზე კი ალგზნების სიძლიერე. „+“ და „-“ ნიშნებით გამოიხატება მხოლოდ წითელი და მწვანე, ყვითელი და ლურჯი ალგზნებების ოპოზიცია.

სიმრავლე fuzzy სიმრავლეს წარმოადგენს. ამას ადასტურებს, თუნდაც, ამ ალგზნებათა ფუნქციების ზემოთ წარმოდგენილი გრაფიკი (იხილეთ ნახ. 3). აღნიშნული გრაფიკი საშუალებას იძლევა განისაზღვროს არაფოკუსური წერტილების წევრობის ხარისხის ზუსტი მნიშვნელობა. მაგალითად, უკვე მონიშნული 520 ნმ სიგრძის ტალღის მქონე სინათლის სხივისთვის წევრობის ხარისხი შემდეგნაირად განისაზღვრება: როგორც ვხედავთ, იგი არ იძლევა ალგზნების არც ლურჯ, არც წითელ ეფექტს; მწვანე ალგზნების აბსოლუტური მნიშვნელობა 1,8-ის ტოლია, ყვითელი ალგზნების აბსოლუტური მნიშვნელობა – 0,9-ისა. ეს ორი ერთდროული ალგზნება შემდეგ ეფექტს იძლევა: ფერი, რომელსაც შევიგრძნობთ, არის 0%-ით წითელი, 0%-ით ლურჯი, 67%-ით მწვანე ($1,8 : (1,8 + 0,9) = 0,67$, ე.ი. მწვანეში მისი წევრობის ხარისხი 0, 67-ის ტოლია) და 37%-ით ყვითელი ($0,9 : (1,8 + 0,9) = 0,37$, ე. ი. ყვითელში მისი წევრობის ხარისხი 0,37-ის ტოლია). ამგვარად გამოითვლება ყველა სიგრძის ტალღისთვის ალგზნებათა პროპორციული განაწილება და მიიღება შემდეგი სახის მრუდები (იხ. ნახ. 4):

ნახ. 4

ოპონენტურ ნერვულ ალგზნებათა პროპორციული განაწილების მრუდები

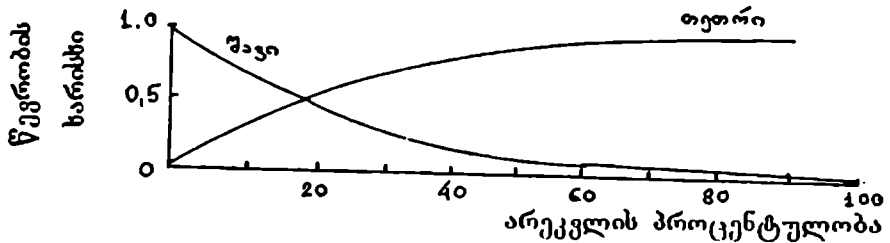
ფაქტობრივად, ეს მრუდები ნერვულ ალგზნებათა ოთხი ფუნდამენტური კატეგორიის განმსაზღვრელი ფუნქციების ($f_{\text{წითელი}}$, $f_{\text{ყვითელი}}$, $f_{\text{მწვანე}}$, $f_{\text{ლურჯი}}$) გრაფიკებია. ბაზისურ ფერთა უნივერსალური კატეგორიებიც [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ლურჯი] სწორედ ამ ფუნქციებით შეიძლება განისაზღვროს,

ანუ ეს ფუნქციები წარმოადგენენ ბაზისური ფერის აღნიშნულ კატეგორიათა წევრობის ფუნქციებს. ამგვარად, ეს ორი სხვადასხვა ტიპის კატეგორია (ბაზისური ფერის კატეგორიები და ალგზნებათა ფუნდამენტური კატეგორიები) ფაქტობრივად იდენტურია, რასაც ადასტურებს შემდეგი:

- (1) ორივე ტიპის კატეგორია არადისკრეტულია და წარმოადგინება არამკვეთრი სიმრავლის სახით;
- (2) ორივე ტიპის კატეგორიას წევრობის მაქსიმალური ხარისხი მხოლოდ ერთ წერტილში აქვს;
- (3) წევრობის მაქსიმალური ხარისხის წერტილები იდენტურია (ბ.ბერლინისა და პ.კეის მონაცემები ზუსტად შეესაბამება რ.დე ვალუას მიერ დადგენილ გრაფიკებს);
- (4) ორივე ტიპის კატეგორიისათვის დამახასიათებელია წევრობის ხარისხის გრადუალური გადასვლა;
- (5) ამ ორივე ტიპის კატეგორიისათვის იდენტურია წევრობის ხარისხის ნულოვანი წერტილებიც.

ბაზისურ ფერთა ამ ოთხ კატეგორიას ნერვულ ალგზნებათა ფუნდამენტურ კატეგორიებთან იგივეობის გამო პირველად კატეგორიებს უწოდებენ.

ფერთა დანარჩენი სემანტიკური კატეგორიების ანალიზისათვის საჭიროა წარმოვადგინოთ ფუნდამენტურ ნერვულ ალგზნებათა კიდევ ორი კატეგორია. ამ ალგზნებათა უჯრედებიც აღმოაჩინა რ.დე ვალუამ მაკაკას ვიზუალურ სისტემაში და ექსპერიმენტულად დაადგინა, რომ ეს არაოპონენტური ალგზნების უჯრედებია; ამასთანავე, ერთის ფუნქციას წარმოადგენს ინფორმაციის მიწოდება გამლიზიანებელი ფერის სინათლის ხარისხზე, ანუ მასში თეთრი ფერის ხარისხსზე; მეორის ფუნქციას კი წარმოადგენს ინფორმაციის მიწოდება გამლიზიანებელი ფერის სიმუქეზე, მასში შავი ფერის ხარისხზე. შესაბამისად განიხილება ნერვულ ალგზნებათა A კიდევ ორი ფუნდამენტური კატეგორია, რომელთა წევრობის ფუნქციებს, $f_{\text{შავი}}$ და $f_{\text{თეთრი}}$, შემდეგი სახე აქვს (იხ. ნახ. 5):

ნახ. 5

ნერვიულ აღგზნებათა არაოპონენტური კატეგორიების ფუნქციათა გრაფიკი

ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიერ გამოყოფილი ბაზისური ფერის უნივერსალური [თეთრი] და [შავი] კატეგორიები სწორედ ამ ფუნქციებით შეიძლება განისაზღვროს, რაც, ფაქტობრივად, ბაზისური ფერის ამ უნივერსალური კატეგორიების ნერვიულ აღგზნებათა აღნიშნულ ფუდამენტურ კატეგორიებთან იდენტურობას ნიშნავს. [თეთრი] და [შავი] კატეგორიებიც პირველად კატეგორიებადაა მიჩნეული. ამგვარად, პირველადი კატეგორიებია: [თეთრი], [შავი], [ნითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ლურჯი].

ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემაში ხშირად ვხვდებით ტერმინებს, რომლებიც პირველადი კატეგორიების fuzzy გაერთიანებას შეესაბამებიან. მათ შედგენილ კატეგორიებს უწოდებენ. ამ ტიპის კატეგორიათა უკეთ გაგების მიზნით გავიხსენოთ, როგორ განისაზღვრება გაერთიანების ოპერაცია სიმრავლეთა სტანდარტულ თეორიაში.

მოცემულია ორი სიმრავლე – A და B ; მათი გაერთიანება აღინიშნება $A \cup B$ -თი და განისაზღვრება შემდეგნაირად: ნებისმიერი x ელემენტი ეკუთვნის $A \cup B$ -ს მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როცა იგი ეკუთვნის ან A -ს, ან B -ს (მოცემული განსაზღვრება ჩაინერება ასე: $x \in A \cup B \Leftrightarrow x \in A$ ან $x \in B$, სადაც „ან“ არაგამომრიცხავია).

აღნიშნულისაგან განსხვავდება გაერთიანების განსაზღვრება fuzzy სიმრავლეთა თეორიაში.

მოცემულია ორი fuzzy სიმრავლე – A და B (ეს იმას ნიშ-

ნავს, რომ განსაზღვრულია შესაბამისად f_A და f_B მოცემულ სიმრავლეთა წევრობის ფუნქციები, რომლებიც ლებულობენ მნიშვნელობას 0-დან 1-ის ჩათვლით); მათ გაერთიანებას აღვნიშნავთ $A \oplus B$ -თი და მისი წევრობის ფუნქცია განისაზღვრება შემდეგნაირად: ნებისმიერი x ელემენტის წევრობის ხარისხი $A \oplus B$ -ში ტოლია x ელემენტის A -ში ან B -ში წევრობის იმ ხარისხისა, რომელიც მეტია რიცხობრივად (ანუ $f_{A \oplus B}(x) = \text{Max}[f_A(x), f_B(x)]$).

შედგენილ კატეგორიათაგან ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული კატეგორია მიღებულია [მწვანე] და [ლურჯი] პირველადი კატეგორიების fuzzy გაერთიანებით და მას ამგვარად აღვნიშნავთ: $[მწვანე] \oplus [ლურჯი]$. ინგლისურენოვან სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ კატეგორიას GRUE-ს უწოდებენ (სახელწოდება მიღებულია GREEN-ისა და BLUE-ს შეერთებით). როგორც ჩანს, სწორედ ეს კატეგორია უნდა იყოს წარმოდგენილი ზოგიერთ იმ სისტემაში, რომლებსაც ბ.ბერლინი და პ.კეი გამოთქმისებად ასახელებენ. მაგალითად, სწორედ GRUE კატეგორიას უნდა აღნიშნავდეს ტერმინი *dukliž* დასავლეთის აპაჩების ენაში და იგივე კატეგორია უნდა იყოს წარმოდგენილი Hopi ენაშიც (იხ. ზემოთ). ამ კატეგორიის შესახებ, რომელიც დამახასიათებელია მსოფლიოს ხალხთა მრავალი ენისათვის, აღნიშნავს M.H.Bornstein-იც [M.H.Bornstein, 1973]. კიდევ უფრო ადრე ამ კატეგორიას, როგორც დამახასიათებელს ამერიკელ ინდიელთა ენებისათვის, აღწერდა A.S.Gatschet-იც თავის სტატიაში "Adjectives of Color in Indian Languages", რომელიც 1879 წელს გამოქვეყნდა ჟურნალ American Naturalist-ის მე-13 ნომერში.

აღნიშნული კატეგორიის წევრობის ფუნქციას (იხ. ქვემოთ, ნახ. 7) საინტერესო თვისება ახასიათებს: წევრობის ხარისხი ყველაზე დაბალია [მწვანე] და [ლურჯი] კატეგორიების წევრობის ფუნქციათა გადაკვეთის წერტილში, რომელიც, ფაქტობრივად, GRUE კატეგორიის მათემატიკურ ცენტრს წარმოადგენს (დაახლოებით 492 ნმ), ხოლო წევრობის მაქსიმალური ხარისხი გააჩნია ფოკუსურ ლურჯ და ფოკუსურ მწვანე წერტილებში (475 ნმ და 510 ნმ), ე. ი. ამ კატეგორიას ორი ფოკუსური წერტილი აქვს. სხვათა შორის, ამ თავისებურების

შესახებ აღნიშნავდნენ ბ.ბერლინი და პ.კეი თავიანთ ექსპერიმენტში და მიუთითებდნენ, რომ ზოგიერთ ენაში, სადაც კატეგორია [მწვანე] მოიცავს ლურჯ ფერებსაც, ეს კატეგორია ბიმოდალურია (ანუ ორფოკუსიანია) და შედგება ფოკუსური მწვანე და ფოკუსური ლურჯი რეგიონებისაგან. ცხადია, fuzzy გაერთიანებით აღნიშნული კატეგორია უფრო ზუსტად აღინერება.

საზოგადოდ, პირველად კატეგორიათა fuzzy გაერთიანებები, ანუ შედგენილი კატეგორიები, გვხვდება I, II, III, IV დონის სისტემებში, რომლებიც, შესაბამისად, წარმოადგენენ ორ-, სამ-, ოთხ- ან ხუთელემენტოვანი ფერის ტერმინთა სისტემებს.

პ.კეი და ჩ.კ.მაკდანიელი GRUE კატეგორიის გარდა, რომელიც, ფაქტობრივად, წარმოადგენს ე.წ. გრილ კატეგორიას (ჩვენს ნაშრომში ასევე აღვნიშნავთ – [გრილი]), განიხილავენ შემდეგ შედგენილ კატეგორიებს:

[თეთრი]⊕[წითელი]⊕[ყვითელი], ესაა ე.წ. ნათელ-თბილი კატეგორია და ასევე აღვნიშნავთ – [ნათელ-თბილი];

[შავი]⊕[მწვანე]⊕[ლურჯი], ესაა ე.წ. მუქ-გრილი კატეგორია, რომელსაც ასევე აღვნიშნავთ – [მუქ-გრილი];

[წითელი]⊕[ყვითელი], ესაა ე.წ. თბილი კატეგორია, რომელსაც ასევე აღვნიშნავთ – [თბილი].

პირველადი და შედგენილი კატეგორიების გარდა, ბაზისურ ფერთა სისტემებში განარჩევენ ბაზისური ფერის კატეგორიის კიდევ ერთ, განსხვავებულ ტიპს, რომელიც fuzzy თანაკვეთაზეა დაფუძნებული. ამ შემთხვევაშიც, ამ უკანასკნელი ტიპის კატეგორიათა უკეთ გაგების მიზნით, სასურველია, გავიხსენოთ თანაკვეთის ოპერაციის განმარტება სიმრავლეთა სტანდარტულ თეორიაში.

მოცემულია ორი სიმრავლე – A და B ; მათი თანაკვეთა აღინიშნება $A \cap B$ -თი და განისაზღვრება შემდეგნაირად: ნებისმიერი ელემენტი x მიეკუთვნება $A \cap B$ -ს მაშინ და მხოლოდ მაშინ, როცა x მიეკუთვნება A -საც და B -საც (რაც შემდეგნაირად ჩაიწერება: $x \in A \cap B \Leftrightarrow x \in A$ და $x \in B$).

რამდენადმე განსხვავებულად განისაზღვრება fuzzy თანაკვეთა, ანუ fuzzy სიმრავლეთა თანაკვეთა. მოცემულია ორი fuzzy სიმრავლე – A და B , რაც იმას ნიშნავს, რომ ამ

სიმრავლეებისათვის განსაზღვრულია წევრობის ფუნქციები f_A და f_B , რომლებიც ლეზულობენ მნიშვნელობას 0-დან 1-ის ჩათვლით; A და B სიმრავლეების fuzzy თანაკვეთას აღვნიშნავთ $A \otimes B$ -თი და იგი განისაზღვრება შემდეგნაირად: ნებისმიერი x ელემენტის წევრობის ხარისხი $A \otimes B$ -ში განისაზღვრება x ელემენტის A-ში და B-ში წევრობის ხარისხთაგან უმცირესით (ანუ $f_{A \otimes B}(x) = \min[f_A(x), f_B(x)]$) [A.L.Zadeh, 1965]. ამგვარი კატეგორიაა, მაგალითად, [მწვანე]⊗[ყვითელი], რომელიც ინგლისურში აღინიშნება ტერმინით *chertreuse*. ამ კატეგორიას წევრობის ნულოვანი ხარისხი აქვს 505 ნმ-ის ქვემოთ (ამ წერტილში [მწვანეში] წევრობის ხარისხი 0-ის ტოლია) და 575 ნმ-ის ზემოთ (ამ წერტილში კი [ყვითელში] წევრობის ხარისხია 0-ის ტოლი). აღნიშნული კატეგორიის წევრობის ფუნქცია მაქსიმალურ მნიშვნელობას აღწევს [მწვანე] და [ყვითელი] კატეგორიების ფუნქციათა გადაკვეთის წერტილში, ანუ იქ, სადაც [მწვანე] და [ყვითელ] კატეგორიებში წევრობის ფუნქციას თანაბარი მნიშვნელობა აქვს, ესაა დაახლოებით 545 ნმ. მაგრამ ამ წერტილში (და არც ერთ სხვა წერტილში) [მწვანე]⊗[ყვითელ] კატეგორიაში წევრობის ფუნქცია თავის მაქსიმალურ მნიშვნელობას (1-ს) ვერ აღწევს. ეს გამოწვეულია იმით, რომ *chartreuse* არ წარმოადგენს ბაზისური ფერის ტერმინს და არც შესაბამისი კატეგორიაა ბაზისური. დაახლოებით ამავე ტიპისაა ბაზისური ფერის კატეგორიები: [ყავისფერი], [ნაცრისფერი], [ვარდისფერი], [იისფერი] და [ნარინჯისფერი]. Fuzzy თანაკვეთის განმარტების მიხედვით, თითოეული ამ კატეგორიისათვის სწორად განისაზღვრება ის რეგიონი, რომელშიც შესაბამის წევრობის ფუნქციას დადებითი მნიშვნელობა აქვს: [ყავისფერისათვის] ეს არის [შავი]⊗[ყვითელი], [ნარინჯისფერისათვის] – [წითელი]⊗[ყვითელი], [ვარდისფერისათვის] – [წითელი]⊗[თეთრი], [იისფერისათვის] – [წითელი]⊗[ლურჯი], [ნაცრისფერისათვის] – [თეთრი]⊗[შავი]. მართალია, აღნიშნული კატეგორიებისათვის არც სწორად განისაზღვრა fuzzy თანაკვეთით, მაგრამ თანაკვეთის მარტივი ფუნქცია არ შეესაბამება ბაზისური ფერის კატეგორიის ფუნქციას იმის გამო, რომ იგი არც ერთ წერტილში არ აღწევს თავის მაქსიმალურ მნიშვნელობას. ეს კი იმას ნიშნავს, მას ფოკუსური წერტილი

(ანუ ბირთვი) არ გააჩნია. ბაზისური ფერის კატეგორიები კი არაბაზისურ კატეგორიათაგან სწორედ იმით გამოირჩევიან, რომ აქვთ ფოკუსური წერტილები. ამავე დროს, ეს ფოკუსური წერტილები განსხვავებულ სისტემებშიც კი ერთნაირია.

მაგალითად, თუ კატეგორიას [ნარინჯისფერი] მარტივი თანაკვეთით განვსაზღვრავთ, მივიღებთ, რომ [ნარინჯისფერი-სათვის], რომელიც ბაზისური ფერის კატეგორიაა ინგლისურში, არ არსებობს ფერი, რომელიც [ნარინჯისფერის] საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს. ამავე დროს, fuzzy თანაკვეთის განმარტებიდან გამომდინარეობს, რომ ვერც ერთი ფერის შესახებ ვერ ვიტყვით, რომ მისი [ნარინჯისფერში] წევრობის ხარისხი უფრო მეტია მისსავე [წითელში] ან [ყვითელში] წევრობის ხარისხზე ([ნარინჯისფერში] იგი ხომ ამ მონაცემთაგან უმცირესის მნიშვნელობით შედის). მაგრამ ექსპერიმენტულმა გამოკვლევებმა სრულიად საპირისპირო ფაქტები გამოავლინა: ინგლისურად მოლაპარაკეთათვის არსებობს ფერი, რომელიც უფრო ნარინჯისფერია, ვიდრე წითელი ან ყვითელი (ე.ი. აღნიშნული ფერის [ნარინჯისფერში] წევრობის ხარისხი მეტია [წითელში] ან [ყვითელში] წევრობის ხარისხსზე); ამასთანავე, არსებობს ფერი, რომელიც [ნარინჯისფერის] საუკეთესო ნიმუშს წარმოადგენს. ესაა ფერი, რომელიც ერთნაირი ხარისხითაა როგორც წითელი, ისე ყვითელი (ე.ი. [წითელი] და [ყვითელი] კატეგორიების წევრობის ფუნქციათა გადაკვეთის წერტილი, სადაც ამ ორივე ფუნქციის მნიშვნელობა თანაბარია და უდრის 0,5-ს). ამიტომაც, იმისათვის, რომ მივიღოთ ფუნქცია, რომელიც ზუსტად განსაზღვრავს კატეგორიას [ნარინჯისფერი], საჭიროა თანაკვეთის ფუნქციის მცირე ცვლილება, კერძოდ, მაქსიმალური მნიშვნელობის (ამ შემთხვევაში 0,5-ის) შესაბამისი წერტილის 1-მდე აწევა, ანუ ფუნქციის 2-ზე გამრავლება. ამგვარად, შეიძლება ითქვას, რომ:

$$f_{[\text{ნარინჯისფერი}]} = 2f_{[\text{წითელი}][\text{ყვითელი}]}$$

ე.ი. [ნარინჯისფერი] არის არა მარტივი თანაკვეთა [წითელი] და [ყვითელი] კატეგორიებისა, არამედ თანაკვეთაზე დაფუძნებული ბაზისური ფერის კატეგორია (მისი წევრობის ფუნქცია განისაზღვრება შესაბამისი თანაკვეთის ფუნქციის 2-ზე გამრავლებით).

ბაზისური ფერის კატეგორიებს, რომლებიც დაფუძნებულია fuzzy თანაკვეთაზე, წარმოქმნილ კატეგორიებს უწოდებენ. ოპერაციას, რომელიც ბაზისური ფერის წარმოქმნილ კატეგორიას განსაზღვრავს, აღვნიშნავთ $\otimes$ -ით (მარტივი თანაკვეთისაგან განსხვავებით).

პ.კეი და ჩ.კ.მაკდანელი გამოყოფენ ბაზისური ფერის შემდეგ წარმოქმნილ კატეგორიებს:

[ყავისფერი] = [შავი] $\otimes$ [ყვითელი];

[იისფერი] = [წითელი] $\otimes$ [ლურჯი];

[ვარდისფერი] = [თეთრი] $\otimes$ [წითელი];

[წარინჯისფერი] = [წითელი] $\otimes$ [ყვითელი];

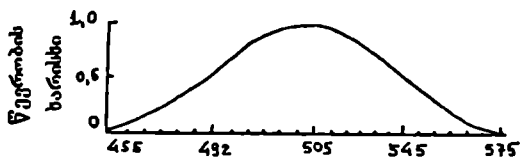
[ნაცრისფერი] = [თეთრი] $\otimes$ [შავი].

ამგვარად, გამოიყო ბაზისურ ფერთა კატეგორიების სამი ტიპი და შეიცვალა (უფრო ზუსტად, – გაიზარდა) ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიათა რაოდენობაც. ამავე დროს, ბაზისური ფერის კატეგორიები განისაზღვრა როგორც fuzzy სიმრავლეები, რომელთა წევრობის ფუნქცია შემდეგი თავისებურებით ხასიათდება:

პირველადი კატეგორიების წევრობის ფუნქცია (იხ. ქვემოთ, ნახ. 6) მაქსიმუმს აღწევს (უდრის 1-ს) ერთ წერტილში, რომელიც ამ კატეგორიის ბირთვს წარმოადგენს. რაც უფრო ვშორდებით ბირთვს, წევრობის ფუნქციის მნიშვნელობა უწყვეტად მცირდება და აღწევს 0-ს ბაზისური ფერის მომიჯნავე კატეგორიების ფოკუსურ წერტილებში.

რამდენადმე განსხვავებულია ბაზისური ფერის შედგენილ კატეგორიათა წევრობის ფუნქციები (იხ. ქვემოთ, ნახ. 7). როგორც აღვნიშნეთ, ისინი ხასიათდებიან რამდენიმე ფოკუსური წერტილით (ეს შემადგენელი კატეგორიების ბირთვებია). როდესაც ამ ფოკუსური წერტილებიდან გადავინაცვლებთ მოცემული კატეგორიის მათემატიკური ცენტრისკენ, ფუნქციის მნიშვნელობა მცირდება, მაგრამ 0-ს არ უტოლდება. ასევე, ფუნქციის მნიშვნელობა მცირდება, როცა გადავინაცვლებთ ფოკუსური წერტილებიდან ცენტრის საპირისპირო მიმართულებით და შეიძლება 0-ს მიაღწიოს მომიჯნავე ბაზისური ფერის კატეგორიის ბირთვში.

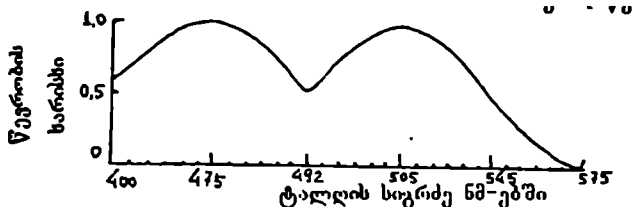
რაც შეეხება ბაზისური ფერის წარმოქმნილ კატეგორიებს, მათი წევრობის ფუნქცია (იხ. ქვემოთ, ნახ. 8) ტიპოლოგიურად მსგავსია პირველადი კატეგორიების წევრობის ფუნქციისა, ე. ი. წევრობის ფუნქცია მაქსიმუმს აღწევს ერთ წერტილში (გასაგებია, რომ იგი ამ კატეგორიის ბირთვს წარმოადგენს) და ეს წერტილი არის წარმოქმნილ კატეგორიაში შემავალი პირველადი კატეგორიების ფუნქციათა გადაკვეთის წერტილი, რომელიც, ფაქტობრივად, წარმოქმნილი კატეგორიის მათემატიკურ ცენტრს ემთხვევა. რაც უფრო ვშორდებით ბირთვს, ფუნქციის მნიშვნელობა უწყვეტად მცირდება და იგი აღწევს 0-ს შესაბამისი პირველადი კატეგორიების ფოკუსურ წერტილებში. წევრობის ფუნქციათა ზემოთ აღნიშნული თავისებურებანი ნათლად ჩანს ამ ფუნქციათა გრაფიკებზე, რომლებსაც ქვემოთ წარმოვადგენთ პ.კეისა და ჩ.კ.მკდანელიის მიხედვით.

ტალღის სიგრძე ნმ-ებში

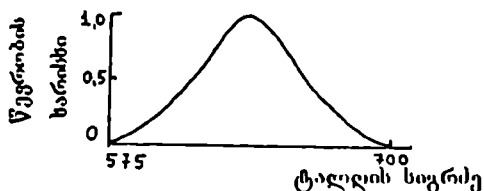
ნახ. 6

პირველადი კატეგორიის წევრობის ფუნქცია
(კატეგორიისათვის [მწვანე])

ნახ. 7

შედგენილი კატეგორიის წევრობის ფუნქცია
(კატეგორიისათვის [მწვანე][ლურჯი])

ნახ. 8

წარმოქმნილი კატეგორიის წევრობის ფუნქცია
(კატეგორიისათვის [წითელი]⊕[ყვითელი] = [წარინჯისფერი])

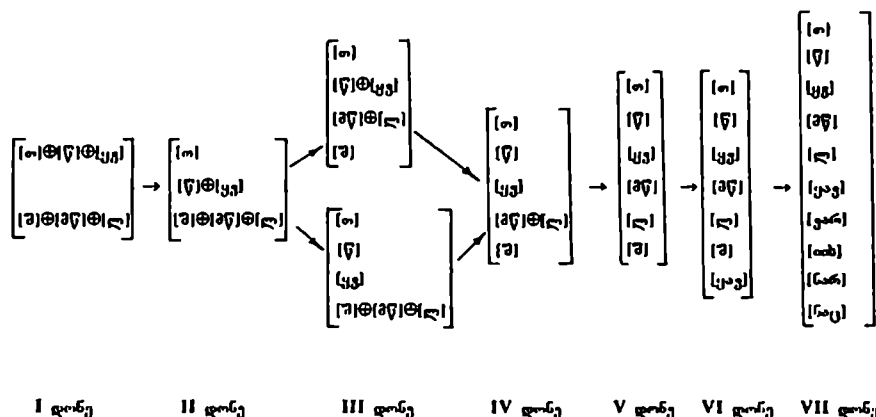
როგორც ვხედავთ, ბაზისური ფერის კატეგორიის fuzzy სიმრავლის სახით წარმოდგენამ შესაძლებელი გახადა ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორიების დაზუსტება. ახლა უკვე გასაგებია, რომ, მაგალითად, ნიგერიულ Tiv ენაში, რომელშიც ბაზისური ფერის სამი ტერმინი გამოიყოფა, ii ტერმინით აღნიშნული ბაზისური ფერის კატეგორია (რომელიც, P.Bohannan-ის მონაცემების მიხედვით, მოიცავდა მუქ და გრილ ფერით ტონებს [P.Bohannan, 1963]) და ინგლისურში black ტერმინით აღნიშნული კატეგორია [შავი] სულაც არ წარმოადგენენ იდენტურ კატეგორიებს. ფერთა კატეგორიზაციის თავდაპირველი მოდელი ამ ორ კატეგორიას ერთმანეთისაგან არ განასხვავებდა, თუმცა უკვე ნათელია, რომ Tiv ენაში ii ტერმინის შესაბამისი კატეგორია არის კატეგორია [მუქ-გრილი], რომელიც ბაზისური ფერის შედგენილ კატეგორიას წარმოადგენს და განისაზღვრება შემდეგნაირად:

$$[\text{მუქ-გრილი}] = [\text{შავი}] \oplus [\text{მწვანე}] \oplus [\text{ლურჯი}];$$

ხოლო ინგლისურში black ტერმინით აღინიშნება პირველადი კატეგორია [შავი].

გასაგებია, რომ ევოლუციის პირველ დონეზე, როდესაც სისტემა ბაზისური ფერის ორი ტერმინითაა წარმოდგენილი, ეს კატეგორიები არ შეიძლება პირველადი იყოს. პირველადი კატეგორიების ჩამოყალიბება იწყება მეორე დონიდან და მეხუთე დონეზე უკვე ყველა პირველადი კატეგორია ჩამოყალიბებულია ბაზისური ფერის დამოუკიდებელი კატეგორიების სახით. ასე რომ, შედეგენილი კატეგორიები გვხვდება მხოლოდ მეხუთე დონემდე. მეხუთე დონის ზემოთ, ე.ი. მეექვსე დონი-

დან, იწყება წარმოქმნილი კატეგორიების ჩამოყალიბება. ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემების ევოლუცია ამგვარად გადაიაზრეს პ.კეიმ და ჩ.კ.მაკდანიელმა და სქემატურადაც წარმოადგინეს (იხ. ნახ. 9: კატეგორიები ჩანერილია შემოკლებით და წარმოქმნილი კატეგორიები [ყავისფერი], [იისფერი], [წარინჯისფერი], [ნაცრისფერი] არაა წარმოდგენილი გაშლილი სახით).

ნახ. 9

ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემების ევოლუციის ახლებური სქემა

აღნიშნული სქემის (ნახ. 9) ბ.ბერლინისა და პ.კეის სქემასთან შედარების შედეგად ნათელი ხდება განსხვავება მათ შორის. რამდენადაც ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელში ბაზისური ფერის კატეგორიების უნივერსალობა ბირთვების უნივერსალობას გულისხმობდა, გასაგებია, რომ ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემების ევოლუცია მათთვის ენაში ახალი ბირთვების კოდირებას ნიშნავდა, ე.ი. ახალი კატეგორიის ჩამოყალიბებისას ფერით სივრცეში გამოიყოფა ახალი ბირთვული არე, რომელსაც ბაზისური ფერის ტერმინით აღნიშნავენ. მაგრამ ფერთა რეინტერპრეტირებული მოდელი სრულიად განსხვავებულ თვალსაზრისს გვთავაზობს: ბაზისური ფერის ახალი კატეგორია ყალიბდება არა ახალი ბირთვული არის გამოყოფის საფუძველზე, არამედ ბაზისური ფერის არსებული კატეგორიების დიფერენციაციის შედეგად: თავდაპირველად, V

დონემდე, ხდება შედგენილი კატეგორიების დეკომპოზიცია (შემადგენელი კომპონენტები ყალიბდება დამოუკიდებელ კატეგორიებად), ხოლო შემდეგ ჩნდება თანაკვეთაზე დაფუძნებული ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორიები.

როგორც ვხედავთ, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურმა მოდელმა საკმაოდ განსხვავებული სახე მიიღო: დაზუსტდა ბაზისური ფერის კატეგორიები, ბაზისური ფერის ახალი კატეგორიის ჩამოყალიბებამ განსხვავებული შინაარსი შეიძინა და ახლებურად იქნა გადააზრებული ფერის ტერმინთა სისტემების ევოლუციური გზა.

1.4. ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელთან დაკავშირებული რამდენიმე შენიშვნა

ამ პარაგრაფში წარმოდგენილია ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელთან დაკავშირებული რამდენიმე განმარტება, რომლებიც აღნიშნული მოდელის თანამედროვე სახეს უკავშირდება და მოწოდებულია ამ მოდელის უკეთ გაგების მიზნით.

როგორც ვხედავთ, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი ბაზისური ფერის ტერმინის (resp. ბაზისური ფერის კატეგორიის) ცნებას ემყარება. ბაზისური ფერის ტერმინის გამოყოფის კრიტერიუმში ბ.ბერლინმა და პ.კეიმ შემოგვთავაზეს (იხ. ზემოთ). ამ კრიტერიუმის ღირებულებაზე, მის ეფექტურობაზე აქ აღარ შეეჩერდებით, აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ მან მაღალი შეფასება დაიმსახურა [C.B.Mervis, E.M.Roth, 1981].

ჩვენი მხრივ, შეგვიძლია დავსძინოთ, რომ აღნიშნული კრიტერიუმში სიის ექსპერიმენტთან ერთად (ამ ექსპერიმენტის შესახებ უფრო დანვრილებით იხილეთ ქვემოთ, ფერის ტერმინთა ქართული სისტემის განხილვისას) საშუალებას იძლევა ზუსტად გამოიყოს ბაზისური ფერის ტერმინები. რით არის ასე მნიშვნელოვანი ბაზისური ფერის ტერმინი? რა როლს ასრულებს იგი ფერის ტერმინთა სისტემის შესაბამის სემანტიკურ სტრუქტურაში? ამ პარაგრაფში ვეცდებით, უპირველესად,

აღნიშნულ შეკითხვებს გავცეთ პასუხი.

საზოგადოდ, ნებისმიერ ენაში ფერის ტერმინებით ხდება ფერთი სივრცის დანაწევრება. ფერის ყოველი ტერმინი ამ სივრცის რაღაც სეგმენტს შეესაბამება, უფრო ზუსტად, ამ სეგმენტის კოდირებას ახდენს ენაში. ფერის ტერმინთა სისტემების სემანტიკური შესწავლა სწორედ ფერთი სივრცის ამგვარი დანაწევრების სტრუქტურის გამოვლენას გულისხმობს. ეს, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავს დანაწევრების უბრალო აღწერას, რაც იქამდე დაიყვანება, რომ ფერის ყოველი ტერმინისათვის ენაში დადგინდება ფერთი სივრცის იმ სეგმენტის განზომილებანი, რომელიც მოცემულ კონკრეტულ ტერმინს შეესაბამება. საჭიროა გამოვლინდეს ამ დანაწევრების ორგანიზაცია, სტრუქტურა. სწორედ ამ სტრუქტურის ძირითად მაორგანიზებელ ელემენტს წარმოადგენს ბაზისური ფერის კატეგორია, რომელიც ენაში ბაზისური ფერის ტერმინითაა კოდირებული.

იმის საილუსტრაციოდ, რომ ფერთი სივრცის მარტივი დანაწევრება და ორგანიზაცია ერთი და იგივე არ არის, მოვიხმობთ ერთ მაგალითს: ნიგერიულ Tiv ენაში, რომლის შესახებაც ზემოთ აღვნიშნეთ, P.Bohannon-ის მონაცემების მიხედვით [P. Bohannon, 1963], ბაზისური ფერის სამი ტერმინი გამოიყოფა: ii, pupu და nyan. ამ ტერმინებს ავტორი შემდეგნაირად განსაზღვრავს: ii – დაახლოებით ‘შავი’, pupu – დაახლოებით ‘თეთრი’ და nyian – დაახლოებით ‘წითელი’. ფერთა კატეგორიზაციის თავდაპირველი მოდელის მიხედვით ეს იქნებოდა ბაზისური ფერის ტერმინთა სამელემენტო სისტემა [თეთრი], [შავი] და [წითელი] კატეგორიებით. საინტერესოა, რომ თითოეულ ტერმინთან ნაშრომში მითითებულია ის ფერთი ტონები, რომლებსაც შესაბამისი ტერმინები აღნიშნავენ. pupu ტერმინთან დაკავშირებით ნათქვამია, რომ გარდა ‘თეთრისა’, იგი იხმარება, აგრეთვე, ძალიან ‘ღია ლურჯი’, ‘ღია ნაცრისფერი’ ტონების აღსანიშნავად; ii ტერმინი გარდა ‘შავისა’ აღნიშნავს, აგრეთვე, ‘მწვანე, მუქ ლურჯ, მუქ ნაცრისფერ’ და საერთოდ, ‘მუქ ტონებს’; რაც შეეხება ტერმინს niyan, იგი აღნიშნავს ‘ყველა თბილ ტონს, წითლიდან ყვითლის ჩათვლით’, აქვე შემოდის ‘ყავისფერიც’.

უკვე ამ განმარტებიდანაც გასაგებია, თუ როგორ განსაზ-

ღვრავს Tiv ენის ბაზისური ფერის კატეგორიებს ფერთა კატეგორიზაციის რეინტერპრეტირებული მოდელი:

ii ტერმინის შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორიაა შედგენილი კატეგორია [მუქ-გრილი], რომელიც ბაზისური ფერის ტერმინთა ყველა სამელემენტო სისტემაშია წარმოდგენილი და იგი განისაზღვრება შემდეგი fuzzy გაერთიანების სახით: [შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე].

purple ტერმინის შესაბამისი კატეგორიაა [თეთრი], რომელშიც ნევრობის რალაც ხარისხით შემოდის ყველა ნათელი ტონი, რამდენადაც ისინი ნათელნი არიან სწორედ იმის გამო, რომ მათში შედის თეთრი ფერი.

nyian ტერმინის შესაბამისი კატეგორია არის [წითელი] ⊕ [ყვითელი] და რამდენადაც [ყავისფერი] = [შავი] ⊕ [ყვითელი], ე.ი. მასში ყვითელი შედის რალაც ხარისხით, ბუნებრივია, რომ ყავისფერი ტონი სწორედ ამ კატეგორიაში შემოვიდეს (თუ მასში შავი არ ჭარბობს, ე.ი. თუ იგი არაა მუქი ყავისფერი).

რა თქმა უნდა, Tiv ენაში გამოიყენება არაბაზისური ტერმინებიც, რომლებიც ახდენენ ბაზისური ფერის ტერმინთა შესაბამისი კატეგორიების შემდგომ დანაწევრებას და ზოგიერთ ფერს (არაბაზისურს) მეტაფორული გამონათქვამითაც აღნიშნავენ.

ამგვარად, მთელი ფერთი სივრცე Tiv ენაში დაყოფილია 3 ძირითად ნაწილად. არაბაზისური ტერმინებით (აღწერითი იქნება იგი თუ მეტაფორული ფრაზა) ხდება ძირითადი ნაწილების შემდგომი დანაწევრება უფრო მცირე ერთეულებად. შესაძლებელია, რომ საბოლოო დანაწევრება ორ სისტემაში დაახლოებით ერთნაირი იყოს, მაგრამ ეს არ ნიშნავს ამ ენებში ასახული ფერთი სივრცის ორგანიზაციის, სტრუქტურის იდენტურობას.

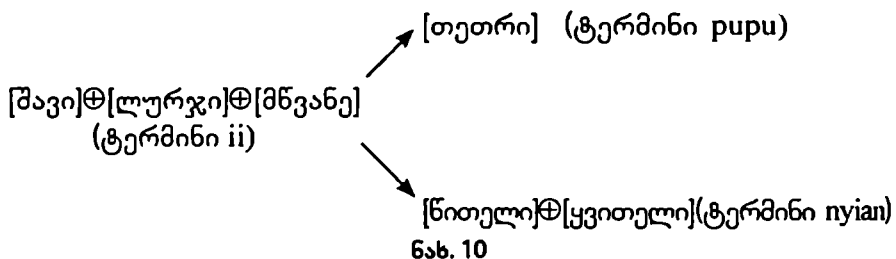
სწორედ ამის საილუსტრაციოდ განვიხილოთ ავსტრალიელ აბორიგენტთა ერთ-ერთი ენა (ესაა Queensland-ის აბორიგენტთა ენა), რომელშიც, ბაზისური ფერის 3 ტერმინი გამოიყოფა: unna, yopa და oti. ფერთა კატეგორიზაციის პირვანდელ მოდელში ამ ტერმინებით შემდეგი კატეგორიები აღინიშნება: yopa – [თეთრი], unna – [შავი], oti – [წითელი].

ფერთა კატეგორიზაციის პირვანდელი მოდელის სისუსტეს

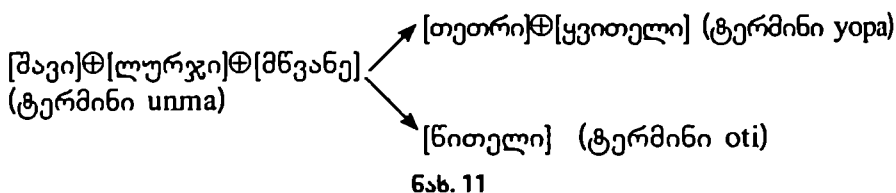
აქ განხილული ორი ენის ფერის ტერმინთა სისტემებიც ადასტურებენ, – აღნიშნული მოდელით ვერ აღინერება განსხვავება ამ ორ სისტემას შორის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მოდელის ავტორები ბაზისური ფერის კატეგორიის დასაზუსტებლად აღწერენ იმ შეფერილობებს, რომლებიც მოცემულ ენაში ბაზისური ფერის შესაბამის კატეგორიებშია გაერთიანებული. მოცემულ შემთხვევაში: კატეგორია [თეთრი] მოიცავს ‘თეთრს’, ‘ყვითელს’, ‘ღია მწვანეს’ და საერთოდ, ‘ყველა ღია და ნათელ ფერს’; კატეგორია [შავი] მოიცავს ‘შავს’, ‘ინდიგოს’, ‘ლურჯს’, ‘იისფერს’ და საერთოდ, ‘ყველა მუქსა და გრილ ფერს’; კატეგორია [წითელი] მოიცავს ‘წითელს’, ‘მენამულსა’ და ‘ნარინჯისფერს’. ბერლინისა და პ.კეის მიერ მოწოდებულ ამ განმარტებაში აშკარადაა მითითებული, რომ ყვითელი ფერი თეთრთან ერთად ერთ კატეგორიაში ერთიანდება. მართალია, ფერთა კატეგორიზაციის რეინტერპრეტირებულ მოდელში არაა განხილული [თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორია, მაგრამ ჩვენ მიგვაჩნია, რომ ამ კატეგორიას არსებობის სრული უფლება აქვს (თუნდაც Queensland-ის აბორიგენტთა ენის მაგალითზე). ამასთანავე, იგი დასაშვებია თეორიულადაც. ბაზისური ფერის ერთ-ერთი შედგენილი კატეგორია, რომელიც ორტერმინიან სისტემაში დასტურდება, კერძოდ, [თეთრი]⊕[წითელი]⊕[ყვითელი], სავსებით მოსალოდნელია, რომ დიფერენცირდეს არა მხოლოდ [თეთრი] და [წითელი]⊕[ყვითელი] კატეგორიებად, არამედ [თეთრი]⊕[ყვითელი] და [წითელი] კატეგორიებად.

[თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორიის არსებობას სხვა ენების მონაცემებიც უჭერს მხარს. მაგალითად, ეს კატეგორია უნდა ვივარაუდოთ უგანდაში გავრცელებულ Baganda ენაში, სადაც eru ტერმინით აღნიშნული ბაზისური ფერის კატეგორია ‘თეთრთან’ ერთად ‘ყვითელ’ ფერს მოიცავს; ასევეა როდეზიაში გავრცელებული Shona ენის cicena ტერმინისათვის: შესაბამისი კატეგორია მოიცავს ‘თეთრ’ ფერთან ერთად ‘ყვითელ’ ფერსაც; ასეთივე კატეგორია უნდა გვქონდეს კონგოში გავრცელებულ ბანტუ ენაშიც. ბოლოს, გვინდა დავსძინოთ, რომ ქართველური ენების მონაცემებიც მხარს უჭერს [თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორიის არსებობას (უფრო დანვრილებით იხილეთ ქვემოთ, ფერის ტერმინთა ქართველური სისტემების დიაქრონიული ანალიზისას).

ამგვარად, Queensland-ის აბორიგენთა ენაში yopa ტერმინისათვის მართებულია ვივარაუდოთ [თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორიის აღნიშვნა. გასაგებია, რომ მაშინ *oti* ტერმინით აღნიშნება კატეგორია [წითელი], ხოლო *unma* ტერმინით – [შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე]. აქედან გამომდინარე, ‘ყავისფერი ტონი’, რომლის განსაზღვრება ზემოთ Tiv ენის *nyian* ტერმინთან დაკავშირებით გავიხსენეთ, Queensland-ის აბორიგენთა ენაში შემოვა კატეგორიაში [თეთრი]⊕[ყვითელი]. ამ ორ სისტემაში საბოლოო დანაწევრებაც რომ ერთნაირი იყოს, უკვე ცხადია, რომ სტრუქტურულად ისინი ერთმანეთისაგან მაინც განსხვავებული არიან (მიუხედავად იმისა, რომ ორივე სამელემენტიანი სისტემაა). ეს განსხვავება კი იმით გამოიხატება რომ [მუქ-გრძელ] კატეგორიას ამ ორ სისტემაში უპირისპირდება [ნათელ-თბილი] კატეგორიის აბსოლუტურად განსხვავებული დიფერენციაცია. მეტი თვალსაჩინოებისათვის ეს ორი სისტემა შეიძლება სქემატურად შემდეგნაირად წარმოვადგინოთ (იხ. ნახ. 10 და ნახ. 11):

Tiv ენის ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემა

Queensland-ის აბორიგენთა ენის ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემა

ვფიქრობთ, ამ მაგალითითაც ცხადი გახდა ბაზისური ფერის ტერმინთა როლი იმ სემანტიკურ სტრუქტურაში, რომელიც ფერის ტერმინთა სისტემის შესაბამისია. ბაზისური

ფერის შესაბამისი კატეგორიების ერთობლიობა მოიცავს მთელ ფერით სივრცეს. ამ სივრცეს გარკვეული სტრუქტურა გააჩნია, რომლის ძირითად მაორგანიზებელ ელემენტებს ბაზისური ფერის ტერმინთა შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორიები წარმოადგენენ.

ფერის ტერმინთა სისტემაში ბაზისური ფერის ტერმინის როლის გარკვევის შემდეგ გვინდა მივუბრუნდეთ ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიებს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უნივერსალურ კატეგორიათა რიცხვს შეემატა კიდევ ერთი შედგენილი კატეგორია [თეთრი]⊕[ყვითელი].

ჩვენი აზრით, სწორედ აღნიშნულ კატეგორიაზე დაყრნობით შეიძლება, აიხსნას ზოგიერთი გამონაკლისი ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელიდან, რომელთა შესახებ ამ თავის პირველ პარაგრაფში აღვნიშნეთ. ეს გამონაკლისები უკავშირდება [ყავისფერის] კატეგორიზაციას სისტემაში და მათ ერთგვარად ეხმიანება ქართული სისტემაც. ქვემოთ ვნახავთ, რომ ქართული სისტემის გარკვეული საფეხურისათვის სავარაუდო ჩანს მრეში ტერმინის ბაზისურობა, რომელიც უნდა აღნიშნავდეს კატეგორიას [ყავისფერი]⊕[ნაცრისფერი]. მაგრამ, ჩვენი აზრით, კატეგორია [მრეში] არ უნდა ჩამოყალიბებულიყო fuzzy გაერთიანების შედეგად. თუ [მრეში] კატეგორიის აქ წარმოდგენილ განსაზღვრებაში ჩავსვამთ [ყავისფერი] და [ნაცრისფერი] კატეგორიების მნიშვნელობებს, თანაკვეთისა და გაერთიანების გარკვეულ თვისებებზე დაყრდნობით, გამარტივების შედეგად მივიღებთ:

$$\begin{aligned} [\text{მრეში}] &= [\text{ყავისფერი}] \oplus [\text{ნაცრისფერი}] = \\ &= ([\text{შავი}] \otimes [\text{ყვითელი}]) \oplus ([\text{შავი}] \otimes [\text{თეთრი}]) = \\ &= [\text{შავი}] \otimes ([\text{თეთრი}] \oplus [\text{ყვითელი}]) \end{aligned}$$

საბოლოო გამოსახულება გვეუბნება, რომ კატეგორია [მრეში] შეიძლება მივიღოთ ([თეთრი]⊕[ყვითელი]) კატეგორიისა და [შავი] კატეგორიის fuzzy თანაკვეთის საფუძველზე. თუ კატეგორია [მრეში] ამგვარად განისაზღვრება, აღმოჩნდება, რომ ამ ტიპის კატეგორია (ე. ი. ისეთი კატეგორია, რომლის განსაზღვრაში მონაწილეობს fuzzy გაერთიანებისა და თანაკვეთის ოპერაციები ერთდროულად) ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელში არა გვაქვს. თითქოს თეორიულად გაუგებარიცაა, რატომ არ უნდა არსებულიყო ამგვარად განსაზღვრული

ბაზისური ფერის კატეგორია. ჩვენი დაშვების გასამაგრებლად შეიძლება მოვიშველიოთ პარალელური მაგალითი ნათესაობის ტერმინთა სისტემიდან. ნათესაობის ტერმინის სემანტიკის ბირთვს, როგორც ვიცით, ნათესაური დამოკიდებულება შეადგენს. ნათესაური დამოკიდებულებანი კარგად აღინერება სტანდარტულ სიმრავლეთა თეორიაში, უფრო კონკრეტულად, მიმართებათა ე. წ. აღრიცხვით და ნათესაური დამოკიდებულების ამგვარ განსაზღვრაში შეიძლება მონაწილეობდეს ერთი ან რამდენიმე ოპერაცია, კერძოდ, გაერთიანებასთან ერთად შეიძლება მონაწილეობდეს თანაკვეთაც (მაგალითად, ამგვარ ნათესაურ დამოკიდებულებას აღნიშნავს ნათესაობის ტერმინი გერი. უფრო დანვრილებით ნათესაური დამოკიდებულებების აღწერის შესახებ იხილეთ Э.Соселня, 1979).

ჩვენი აზრით, [მრეში] კატეგორიას უნდა შეესაბამებოდეს ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელის გამონაკლისთა შორის დასახელებული Hopi ენის ბაზისური ფერის ტერმინი masi [B.Berlin, P.Kay, 1969]. თვით ავტორებიც აღნიშნავენ, რომ საეჭვოა ამ ტერმინით კატეგორია [ნაცრისფერი] აღინიშნებოდეს, რამდენადაც ტერმინით masi აღინიშნება 'ჩაის ფერი', 'მინის ფერი' და მისგან ნაწარმოები ზმნური ფორმა იხმარება 'დაბნელების' მნიშვნელობით.

სამწუხაროდ, გამონაკლისის სისტემებში [ნაცრისფერი] კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინები არაა უფრო დანვრილებით დახასიათებული და ვფიქრობთ, სავსებით მოსალოდნელია, რომ კატეგორია [მრეში] უნდა იყოს წარმოდგენილი იმ შემთხვევებში, როცა კოდირებულია [ნაცრისფერი], მაგრამ არაა კოდირებული [ყავისფერი].

ამგვარად, კატეგორია [მრეში], რომელიც განისაზღვრება fuzzy თანაკვეთისა და გაერთიანების საფუძველზე, სავსებით შესაძლებელია, მივიჩნიოთ ახალი ტიპის ბაზისური ფერის კატეგორიად და დავახასიათოთ იგი როგორც რთული კატეგორია.

აქვე უნდა აღინიშნოს კიდევ ერთი კატეგორიის შესახებ, რომლის ბაზისურობას ვარაუდობდნენ, თუმცა დაბეჯითებით ვერ ასაბუთებდნენ, ფერთა კატეგორიზაციის თავდაპირველი მოდელის ავტორები. ესაა კატეგორია [ცისფერი]. ბ.ბერლინისა

და პ.კეის დასაშვებად მიაჩნდათ ამ კატეგორიის ბაზისურობა რუსულში. როგორც ცნობილია, რუსულში იგი კოდირებულია ტერმინით *голубой*. ძირითადად, სწორედ აღნიშნული ტერმინის ბაზისურობის გარკვევას ისახავენ მიზნად I.Davies და G.Corbett თავიანთ ნაშრომში [I.Davies, G.Corbett, 1994]. ბ.ბერლინისა და პ.კეის კრიტერიუმზე დაყრდნობით, ფსიქოლინგვისტური ექსპერიმენტების მოშველიებით, მათ დაადგინეს, რომ *голубой* ბაზისური ფერის ტერმინს წარმოადგენს. შესაბამისად, ამ ტერმინით კოდირებული [ცისფერი], შესაბამისად, ბაზისური ფერის კატეგორიაა და იგი განისაზღვრება *fuzzy* თანაკვეთაზე დაყრდნობით, კერძოდ:

$$[\text{ცისფერი}] = [\text{თეთრი}] \otimes [\text{ლურჯი}].$$

ამგვარად, ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიათა რიცხვს შეემატა კიდევ ერთი წარმოქმნილი კატეგორია.

დაბოლოს, თუ შევაჯამებთ ყოველივე ზემოთქმულს, ბაზისური ფერის კატეგორიათა ოთხი ტიპი უნდა გამოიყოს:

I ტიპი – ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიები:

$$[\text{თეთრი}], [\text{შავი}], [\text{წითელი}], [\text{ყვითელი}], [\text{მწვანე}], [\text{ლურჯი}].$$

II ტიპი – ბაზისური ფერის შედგენილი კატეგორიები (განისაზღვრებიან *fuzzy* გაერთიანებით), რომელთაგან სამკომპონენტია:

$$\begin{aligned} [\text{თეთრი}] \oplus [\text{წითელი}] \oplus [\text{ყვითელი}] &= [\text{ნათელ-თბილი}], \\ [\text{შავი}] \oplus [\text{მწვანე}] \oplus [\text{ლურჯი}] &= [\text{მუქ-გრილი}]; \end{aligned}$$

ორკომპონენტია:

$$\begin{aligned} [\text{თეთრი}] \oplus [\text{ყვითელი}] &= [\text{ნათელი}], \\ [\text{წითელი}] \oplus [\text{ყვითელი}] &= [\text{თბილი}], \\ [\text{ლურჯი}] \oplus [\text{მწვანე}] &= [\text{გრილი}]. \end{aligned}$$

III ტიპი – ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორიები (განისაზღვრებიან *fuzzy* თანაკვეთაზე დაყრდნობით):

$$\begin{aligned} [\text{თეთრი}] \otimes [\text{შავი}] &= [\text{ნაცრისფერი}], \\ [\text{თეთრი}] \otimes [\text{წითელი}] &= [\text{ვარდისფერი}], \\ [\text{თეთრი}] \otimes [\text{ლურჯი}] &= [\text{ცისფერი}], \\ [\text{შავი}] \otimes [\text{ყვითელი}] &= [\text{ყავისფერი}], \end{aligned}$$

[წითელი]⊗[ყვითელი] = [წარინჯისფერი],
[წითელი]⊗[ლურჯი] = [იისფერი].

IV ტიპი – ბაზისური ფერის რთული კატეგორია (განისაზღვრება fuzzy თანაკვეთასა და გაერთიანებაზე დაყრდნობით):

[შავი]⊗([თეთრი]⊕[ყვითელი]) = [მრეში].

ბაზისური ფერის აღნიშნული კატეგორიები აშკარად უნივერსალური ხასიათისაა. რა თქმა უნდა, მათი უნივერსალობა არ გულისხმობს, რომ ეს კატეგორიები აუცილებლად უნდა იქნეს კოდირებული ფერის ტერმინთა ნებისმიერ სისტემაში. მათი უნივერსალობა ნიშნავს, რომ ფერის ტერმინთა სისტემებში კოდირებული ბაზისური ფერის ნებისმიერი კატეგორია აუცილებლად ერთ-ერთი ამ კატეგორიათაგანია.

როგორც ვხედავთ, ფერთა კატეგორიზაციის რეინტერპრეტირებულ მოდელში შეიცვალა ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიათა არა მხოლოდ რაოდენობა, არამედ მათი შინაარსიც. ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორიების დაზუსტების შემდეგ საჭიროა გაირკვეს, რა ადგილს დაიჭერს ჩვენ მიერ დადგენილი ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორიები იმ სქემაში, რომელიც ბაზისური ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციას ასახავს (იხ. ზემოთ, ნახ. 9). ჩვენი აზრით, აღნიშნული კატეგორიების გათვალისწინებით, სქემა შემდეგ სახეს მიიღებს (იხ. ნახ. 12).

რამდენიმე შენიშვნა ნახ. 12-ზე წარმოდგენილ სქემასთან დაკავშირებით:

ბაზისური ფერის კატეგორიები სქემაზე აღნიშნულია შემოკლებით;

ბაზისური ფერის შედგენილი, წარმოქმნილი და რთული კატეგორიები სქემაზე წარმოდგენილია არა გაშლილი სახით, არამედ საბოლოო სახით;

როგორც სქემიდან ჩანს, ტერმინთა მაქსიმალური რაოდენობა სისტემაში თეორიულად შეიძლება იყოს 12, თუმცა კონკრეტულ სისტემებში 11 ტერმინზე მეტი არ დასტურდება;

როგორც ვხედავთ, აქ ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციაში 8 დონე გამოიყოფა (წინა სქემისაგან განსხვავებით, იხ. ნახ.9);

შედგენილი კატეგორიები გვხვდება V დონემდე, მათი დიფერენციაცია (დეკომპოზიცია) იწყება II დონიდანვე;

აღსანიშნავია, რომ [ნათელ-თბილი] და [მუქ-გრილი] კატეგორიებიდან უპირველესად დიფერენცირდება [ნათელ-თბილი]; [მუქ-გრილი] კატეგორიის დიფერენციაცია შეიძლება III დონიდან დაიწყოს და დიფერენციაციით მიღებული კატეგორია [გრილი], რომელიც განისაზღვრება როგორც [მწვანე]⊕[ლურჯი], შესაძლებელია VI დონემდეც კი გაუდიფერენცირებელი დარჩეს;

IV დონეზე შესაძლებელია, გაჩნდეს რთული კატეგორია [მრეში], რომელიც VI დონეზე შესაძლებელია დიფერენცირდეს ბაზისური ფერის [ყავისფერ] და [ნაცრისფერ] კატეგორიებად;

VI დონიდან ჩნდება წარმოქმნილი კატეგორიები;

VII დონიდან (ასევე, VIII დონეზეც) მატულობს წარმოქმნილ კატეგორიათა რიცხვი და შეიძლება, გაჩნდეს ბაზისური ფერის ერთი ან რამდენიმე წარმოქმნილი კატეგორია ერთდროულად (მანამდე ყოველ მომდევნო დონეზე ბაზისური ფერის კატეგორიათა რაოდენობა წინა დონესთან შედარებით ყოველთვის ერთით მეტი იყო).

მას შემდეგ, რაც გაირკვა ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციის კანონზომიერებანი, შესაძლებელი ხდება უნივერსალური კანონზომიერებების, ანუ იმ შეზღუდვების ფორმულირება, რომლებიც ენაში ფერთა კატეგორიზაციას ედება, ოღონდ ამჟამად უკვე ახლებურად, რეინტერპრეტირებული მოდელის შესაბამისად. აღნიშნული უნივერსალები შეიძლება შემდგენიარად ჩამოყალიბდეს:

1. თუ ენაში ბაზისური ფერის ორი ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კოდირებულია ბაზისური ფერის შემდეგი ორი კატეგორია:

[მუქ-გრილი] = [შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე],

[ნათელ-თბილი] = [თეთრი]⊕[წითელი]⊕[ყვითელი].

2. თუ ენაში ბაზისური ფერის სამი ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კატეგორია [ნათელ-თბილი] დიფერენცირებულია და კოდირებულია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [წითელი] ან მისი მომცველი შედგენილი კატეგორია

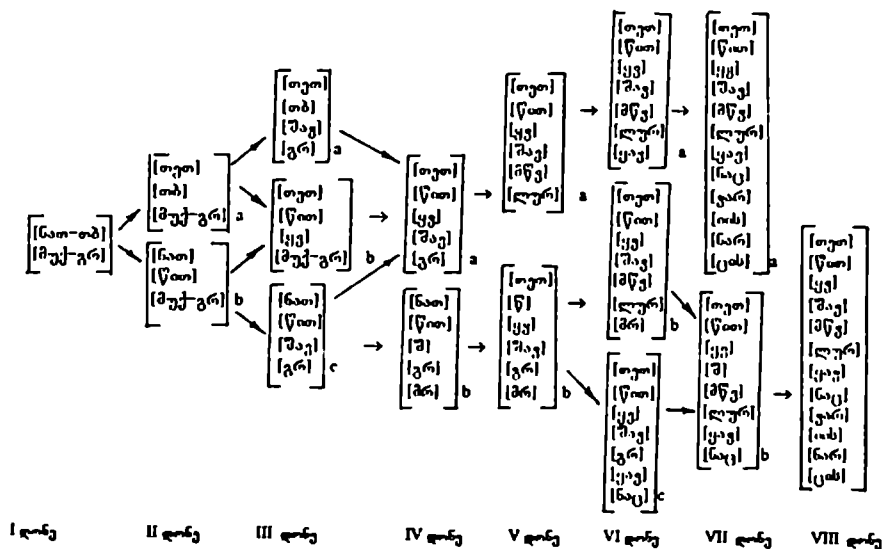
[წითელი]⊕[ყვითელი].

3. თუ ენაში ბაზისური ფერის ოთხი ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კოდირებულია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [ყვითელი], ან კატეგორია [მუქ-გრილი] დიფერენცირებულია და კოდირებულია კატეგორია [მწვანე]⊕[ლურჯი].
4. თუ ენაში ბაზისური ფერის ხუთი ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კოდირებულია როგორც კატეგორია [ყვითელი], ასევე კატეგორია [მწვანე]⊕[ლურჯი]; ან [ყვითელი] კატეგორიის ნაცვლად კოდირებულია ბაზისური ფერის რთული კატეგორია [მრეში] = [ყავისფერი]⊕[ნაცრისფერი].
5. თუ ენაში ბაზისური ფერის ექვსი ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კოდირებულია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [ლურჯი] (და საერთოდ, ბაზისური ფერის ექვსივე პირველადი კატეგორია); ან [მრეში] კატეგორიასთან ერთად კოდირებულია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [ყვითელი].
6. თუ ენაში ბაზისური ფერის შვიდი ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კოდირებულია ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორია [ყავისფერი]; ან [მრეში] კატეგორიასთან ერთად კოდირებულია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [ლურჯი] (და საერთოდ, ბაზისური ფერის ექვსივე პირველადი კატეგორია).
7. თუ ენაში ბაზისური ფერის რვა ტერმინია, მაშინ ამ ენაში კოდირებულია ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორია [ნაცრისფერი], ან სხვა წარმოქმნილ კატეგორიათაგან ([იისფერი], [ვარდისფერი], [ნარინჯისფერი], [ცისფერი]) ერთი ან რამდენიმე ერთდროულად.

მეოთხე სქემიდანაც ჩანს, რომ ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციაში ორი ძირითადი ხაზი გამოიყოფა: ერთი, რომელიც, ფაქტობრივად, ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელის ხაზს იმეორებს და მეორე, რომელიც [მრეში] კატეგორიის შემოტანას უკავშირდება. გასაგებია, რომ ზემოთ ჩამოყალიბებული უნივერსალიებიც ამ ორი ხაზის ამსახველია. ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: რამდენად გამართლებულია განვითარების მეორე ხაზის შემოტანა, იგი მხოლოდ ქართული სისტემის თა-

ვისებურებითაა განპირობებული თუ სხვა სისტემებისთვისაცაა დამახასიათებელი? – ჩვენი აზრით, სწორედ ამ მეორე ხაზის შემოტანით შესაძლებელი ხდება ზოგიერთი ე.წ. გამონაკლისი სისტემის თავისებურებათა ახსნა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სწორედ ამ ე.წ. გამონაკლისი სისტემათაგან Hopi ენაში ბაზისური ფერის ტერმინისათვის *masi* შესაძლებელია ვივარაუდოთ [მრეში] კატეგორიის აღნიშვნა. ბ.ბერლინისა და პ.კეის აღწერის შესაბამისად ამავე სისტემაში ივარაუდება [მწვანე] [ლურჯი] ბაზისური ფერის კატეგორიის არსებობა [შავი], [თეთრი], [წითელი], [ყვითელი] ბაზისური ფერის კატეგორიების გვერდით.

ნახ. 12

ამგვარი სისტემის არსებობა სავესებით გამართლებულია ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელით, – იგი წარმოადგენს Vb დონის სისტემას.

ასევე, Samal ენის ფერის ტერმინთა სისტემაში [ნაცრისფერი] კატეგორიის ნაცვლად [მრეში] კატეგორიის დაშვებით Samal ენის სისტემა სავესებით კანონზომიერი აღმოჩნდება და იგი განისაზღვრება როგორც VIb დონისა. მართალია, ბ.ბერლინისა

და პ.კეის აღწერა არაა საკმარისი იმისათვის, რომ ამ სისტემაში უეჭველად [მრეში] კატეგორიის არსებობა ვივარაუდოთ, მაგრამ გავითვალისწინოთ, რომ კატეგორია [მრეში] წარმოადგენს [ყავისფერი] და [ნაცრისფერი] კატეგორიების fuzzy გაერთიანებას. ამდენად, იგი ბიფოკუსურია და მისი ერთ-ერთი ბირთვი სწორედ [ნაცრისფერი] კატეგორიის ბირთვს ემთხვევა. თუ ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელის თვალთშეცხედავთ ბ. ბერლინისა და პ. კეის მოდელს, ამ უკანასკნელში უმეტესად პირველადი კატეგორიებია წარმოდგენილი (I-დან VI დონემდე), რომელთაც ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელში ბაზისური ფერის შედგენილი კატეგორიები ენაცვლებათ და ამ შედგენილ კატეგორიათა ერთ-ერთი ბირთვი სწორედ ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელში წამოდგენილი პირველადი კატეგორიის ბირთვს ემთხვევა.

ფერთა კატეგორიზაციის თავდაპირველ მოდელსა და მის თანამედროვე სახეს შორის არსებული ამ შესაბამისობის საფუძველზე გამართლებული ჩანს [მრეში] კატეგორიის დაშვება Samal ენის ფერის ტერმინთა სისტემაში და არა მხოლოდ იქ.

Papago ენაში კატეგორიზებული [ნაცრისფერი], რომელიც გამოყოფილია ბაზისური ფერის [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ლურჯი] კატეგორიების გვერდით, სავსებით მოსალოდნელია, რომ წარმოადგენდეს ბაზისური ფერის კატეგორიას [მრეში], ხოლო [მწვანე] კატეგორიის ნაცვლად აშკარად [მწვანე]⊕[ლურჯი] ბაზისური ფერის კატეგორიაა სავარაუდო. ამგვარი ინტერპრეტაციით Papago ენის ფერის ტერმინთა სისტემა სავსებით კანონზომიერია და განისაზღვრება როგორც Vb დონისა.

ზუსტად ანალოგიური ვითარებაა დასავლეთის აპაჩების ენაში, რომელიც გამონაკლისად მიჩნეულია იმის გამო, რომ აქ ბაზისური ფერის კატეგორია [ყავისფერი] წარმოდგენილია [მწვანე] კატეგორიის გვერდით, ეს უკანასკნელი კი აშკარად მოიცავს 'მწვანე' და 'ლურჯ' ფერებს. ცხადია, რომ კატეგორია [მწვანე] ფაქტობრივად უნდა განისაზღვროს როგორც [მწვანე]⊕[ლურჯი] კატეგორია და ამდენად, უფრო მოსალოდნელია, რომ კატეგორია [ყავისფერი] ფაქტობრივად წარმოადგენდეს ბაზისური ფერის კატეგორიას [მრეში]. მაშასადამე, და-

სავლეთის აპაჩების ფერის ტერმინთა სისტემაზე კანონზომიერი აღმოჩნდება და ისიც განისაზღვრება როგორც Vb დონისა.

ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიერ დასახელებულ გამონაკლის სისტემათაგან კვლავ გამონაკლისებად რჩება კანტონური ჩინური და ვიეტნამური სისტემები; მათთან დაკავშირებით თვით ავტორებიც არ არიან დარწმუნებულნი ზოგიერთი ტერმინის ბაზისურობაში.

ზემოთ წარმოდგენილი უნივერსალები ჩამოყალიბდა როგორც ბ.ბერლინისა და პ.კეის უნივერსალების ასახვა ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელში. ჩვენი აზრით, საინტერესოა აღინიშნოს იმ ზოგადი ტენდენციების შესახებაც, რომლებიც ფერის ტერმინთა სისტემების ევოლუციას ახასიათებს.

დავინწყოთ იქიდან, რომ I დონის ფერის ტერმინთა სისტემაში გამოიყოფა ბაზისური ფერის ორი შედგენილი (სამკომპონენტო) კატეგორია. I დონის სისტემებთან დაკავშირებით ბუნებრივად ჩნდება კითხვა: რამდენად სამართლიანია, აღნიშნულ სემანტიკურ კატეგორიებს საერთოდ „ფერის კატეგორიები“ ვუწოდოთ? ამ კითხვაზე კორექტული პასუხის გაცემა საჭიროებს იმის განმარტებას, თუ რას წარმოადგენს ფერი საზოგადოდ. თუ ფერი გულისხმობს იმ შეგრძნებას, რომელიც მიიღება სინათლის სხივის მიერ თვალის ბადურაზე კოლბების გაღიზიანებით, მაშინ გასაგებია, რომ ამ შემთხვევაში, ფაქტობრივად, ფერის კატეგორია არა გვქვს, – ამგვარ სისტემებში ე. წ. ბაზისური ფერის ტერმინით, ფაქტობრივად, ფერი არ აღინიშნება. მაშინ ასევე გასაგებია, რომ ამგვარი სისტემებისთვის თვით ბაზისური ფერის ტერმინის ცნებაც კარგავს აზრს და ზემოთ აღნიშნული უნივერსალებიც შეიძლება ერთგვარად გაუგებარი დარჩეს. ჩვენი აზრით, ფერის ამგვარი გაგებითაა გამოწვეული ზოგიერთი მკვლევრის, რბილად რომ ვთქვათ, სკეპტიკური დამოკიდებულება ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიმართ (მაგალითად, იხილეთ ქვემოთ ა.ვეუბიკასა და რ.ფრუმკინას თვალსაზრისების მიმოხილვა).

მაგრამ ფერი უნდა განვასხვავოთ ფერის სემანტიკური კატეგორიისაგან და ეს უკანასკნელი შეიძლება გავიგოთ ენის სემანტიკური სტრუქტურიდან ამოსვლით. როგორც ვიცით, ფერის ტერმინებით ხდება ფერთი სივრცის დანაწევრება. თუ

ფერის კატეგორიები ამ დანაწევრების ელემენტებით განისაზღვრება, მაშინ ორტერმინიან სისტემებშიც სწორედ ფერის კატეგორიები, უფრო ზუსტად, ბაზისური ფერის კატეგორიებია წარმოდგენილი.

როგორც რეინტერპრეტირებული სქემიდან ჩანს (იხ. ნახ. 12), უკვე II დონიდან იწყება ბაზისური ფერის შედგენილი კატეგორიების დიფერენციაცია და აღსანიშნავია, რომ პირველად დიფერენცირდება კატეგორია [ნათელ-თბილი]. ამ დიფერენციაციის შედეგად დამოუკიდებელ კატეგორიებად ყალიბდება ბაზისური ფერის კატეგორია, რომელიც მოიცავს კატეგორიას [წითელი] (ეს შეიძლება იყოს თვით [წითელი] ან [წითელი]⊕[ყვითელი]), ე.ი. დიფერენციაციის პროცესი ორი მმართველობით შეიძლება წარიმართოს.

მომდევნო III დონეზე უკვე შესაძლებელია განხორციელდეს [მუქ-გრილი] კატეგორიის დიფერენციაცია და დამოუკიდებელ კატეგორიად ჩამოყალიბდება ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [მავი], ერთი მხრივ, და [მწვანე]⊕[ლურჯი], მეორე მხრივ. აღსანიშნავია, რომ [მწვანე]⊕[ლურჯი] არის ბაზისური ფერის ის შედგენილი კატეგორია, რომლის დიფერენციაცია, უმეტესწილად, ყველაზე გვიან ხორციელდება.

დიფერენციაციის პროცესი შეიძლება გაგრძელდეს IV დონეზეც და, ამავე დროს, ამ დონეზე შესაძლებელია რთული კატეგორიის წარმოქმნა, რომელიც ბაზისური ფერის არსებული კატეგორიების fuzzy თანაკვეთაზეა დაფუძნებული.

მომდევნო V დონეზე დიფერენციაციის პროცესი გრძელდება და შესაძლებელია ჩამოყალიბდეს სისტემა, რომელიც მხოლოდ ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიებით იქნება წარმოდგენილი.

იმ შემთხვევაში, თუ დიფერენციაციის პროცესი დასრულებულია, VI დონეზე ყალიბდება ბაზისური ფერის პირველი წარმოქმნილი კატეგორია [ყავისფერი] ან, თუ დიფერენციაციის პროცესი დასრულებული არაა, იგი კვლავ გრძელდება.

დიფერენციაციის პროცესი შესაძლოა გაგრძელდეს VII დონეზეც ან, თუ დიფერენციაციის პროცესი დასრულებულია, გრძელდება წარმოქმნილი კატეგორიების ჩამოყალიბება და შესაძლებელია, ერთდროულად ბაზისური ფერის ერთი ან

რამდენიმე წარმოქმნილი კატეგორია ჩამოყალიბდეს.

ამგვარად, ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუცია, ზოგადად, შეიძლება შემდეგნაირად დახასიათდეს: ძირითადად მიმდინარეობს ბაზისური ფერის შედგენილი კატეგორიების (ისინი განისაზღვრებიან ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების fuzzy გაერთიანებით) დიფერენციაციის პროცესი, რომელიც არ გამორიცხავს არსებულ კატეგორიათაგან fuzzy თანაკვეთით ახალი კატეგორიის ჩამოყალიბებას. დიფერენციაციის პროცესის დასრულების შემდეგ, რომელიც გამოიხატება ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების ჩამოყალიბებით, იწყება fuzzy თანაკვეთით განსაზღვრული ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორიების ჩამოყალიბება. ჯერ-ჯერობით ამგვარი 6 კატეგორიაა ფერის ტერმინთა სხვადასხვა სისტემაში ბაზისური ფერის ტერმინებით კოდირებული. ესენია: [ყავისფერი], [ნაცრისფერი], [ვარდისფერი], [იისფერი], [ნარინჯისფერი], [ცისფერი]. ამათგან პირველი ხუთი ფერთა კატეგორიზაციის თავდაპირველ მოდელშივე იყო შეტანილი ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიათა რიცხვში, მხოლოდ [ცისფერი] კატეგორიის ბაზისურობა იწვევდა ერთგვარ ეჭვს; როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, [ცისფერი] კატეგორიის ბაზისურობა რუსულში დაასაბუთა შემდგომმა გამოკვლევამ [I.Davies, G.Corbett, 1994] და იგი, სრულიად სამართლიანად, შეემატა ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიათა რიცხვს.

მაგრამ ამ ტიპის (იგულისხმება ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორიები) ყველა თეორიულად შესაძლებელი კატეგორია როდია კოდირებული ბაზისური ფერის ტერმინით ენაში. როგორც ვიცით, აღნიშნული კატეგორიები მიიღება პირველადი კატეგორიების fuzzy თანაკვეთის საფუძველზე. პირველად კატეგორიათა რიცხვი შეადგენს 6-ს. თუ გავიხსენებთ, რომ თანაკვეთის ოპერაცია სიმეტრიულია, ე. ი. თანაკვეთის ოპერაციისათვის მნიშვნელობა არა აქვს იმ სიმრავლეთა რიგს, რომლებზეც ხორციელდება თანაკვეთის ოპერაცია (მაგალითად, [წითელი]⊗[ყვითელი] = [ყვითელი]⊗[წითელი]) და რეფლქსურია, ე. ი. ნებისმიერი სიმრავლის იმავე სიმრავლესთან თანაკვეთით კვლავ იგივე სიმრავლე მიიღება (მაგალითად, [წითელი]⊗[წითელი] = [წითელი]), მაშინ გასაგებია, რომ ბაზისური ფერის ექვსი პირველადი კატეგორი-

საგან ორ-ორი კატეგორიის თანაკვეთით თეორიულად შესაძლებელია განისაზღვროს 15 ახალი კატეგორია ($(6^2 - 6) : 2 = 15$; გასაგებია, რომ 6^2 არის ამ კატეგორიათა ყველა შესაძლებელი წყვილის რაოდენობა, 6 აკლდება იმის გამო, რომ გამოირიცხოს რეფლექსური წყვილები და მიღებული სხვაობა იყოფა 2-ზე იმის გამო, რომ გამოირიცხოს სიმეტრიული წყვილები). მაგრამ აქვე უნდა გავითვალისწინოთ ამ კატეგორიათა სპეციფიკა, – ეს ხომ ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიებია, რომლებიც ადამიანის თვალისა და ტვინის ფსიქიკურ-ფიზიოლოგიური პროცესების შესაბამისია. სწორედ ამის გამო, თეორიულად სავარაუდო თანაკვეთებისაგან ზოგიერთი გამოირიცხება როგორც შეუთავსებელი. ასეთებია: [ნითელი]⊗[მწვანე], [ლურჯი]⊗[ყვითელი]. როგორც ვხედავთ, შეუთავსებელია ე. წ. დამატებითი ფერების თანაკვეთა, რამდენადაც მათი ერთდროული შეგრძნება არასდროს არა გვაქვს. ამგვარად, პირველადი კატეგორიების თანაკვეთით განსაზღვრულ თეორიულად შესაძლებელ 15 კატეგორიას გამოაკლდება 2 და ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიებისაგან მიღებული ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კოდირებადი კატეგორიების თეორიულად სავარაუდო რაოდენობა იქნება 13. ესენია:

1. [თეთრი]⊗ [შავი] = [ნაცრისფერი]
2. [თეთრი]⊗ [ნითელი] = [ვარდისფერი]
3. [თეთრი]⊗[ყვითელი]
4. [თეთრი]⊗[მწვანე]
5. [თეთრი]⊗[ლურჯი] = [ცისფერი]
6. [შავი]⊗[ნითელი]
7. [შავი]⊗[ყვითელი] = [ყავისფერი]
8. [შავი]⊗[მწვანე]
9. [შავი]⊗[ლურჯი]
10. [ნითელი]⊗[ყვითელი] = [ნარინჯისფერი]
11. [ყვითელი]⊗[მწვანე]
12. [ნითელი]⊗[ლურჯი] = [იისფერი]
13. [მწვანე]⊗[ლურჯი]

როგორც ვხედავთ, ბაზისური ფერის თეორიულად შესაძლებელ წარმოქმნილ კატეგორიათაგან ჯერ-ჯერობით ენაში

კატეგორიზებულია მხოლოდ ექვსი. ეს იმის მაჩვენებელია, რომ წარმოქმნილ კატეგორიათა ჩამოყალიბების პროცესი დასრულებული არაა. სავსებით მოსალოდნელია, რომ ენის განვითარებასთან ერთად ფერის ტერმინთა სისტემებმაც განიცადოს ცვლილება, თუნდაც იგი VII ან VIII დონისა იყოს, და ეს ცვლილება, ალბათ, სწორედ თეორიულად სავარაუდო წარმოქმნილი კატეგორიების კოდირებასთან იქნება დაკავშირებული.

ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელი საინტერესოა, აგრეთვე, ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების ჩამოყალიბების თანმიმდევრობის თვალსაზრისით. რეინტერპრეტირებული სქემიდან (იხ. ნახ. 12) ჩანს, რომ ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების ჩამოყალიბება II დონიდანვე იწყება. II დონეზე შეიძლება ჩამოყალიბდეს ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [თეთრი] ან [წითელი]. ამგვარად, II დონეზე ფერის ტერმინთა სისტემაში შესაძლებელია ბაზისური ფერის ტერმინით კოდირებული იქნეს ბაზისური ფერის მხოლოდ ერთი პირველადი კატეგორია. მომდევნო დონეებზე სისტემაში შეიძლება კოდირებული იყოს ბაზისური ფერის ორი, სამი, ოთხი ან ექვსი პირველადი კატეგორია. პირველად კატეგორიათა წარმოდგენა (ბაზისური ფერის ტერმინით კოდირება) სისტემაში შემდეგ კანონზომიერებას ექვემდებარება:

1. თუ სისტემაში ბაზისური ფერის ერთი პირველადი კატეგორიაა წარმოდგენილი, მაშინ ამ სისტემაში კატეგორიზებულია [თეთრი] ან [წითელი].
2. თუ სისტემაში ბაზისური ფერის მხოლოდ ორი პირველადი კატეგორიაა წარმოდგენილი, მაშინ ამ სისტემაში კატეგორიზებულია [შავი] (მეორე კატეგორია შეიძლება იყოს [თეთრი] ან [წითელი]).
3. თუ სისტემაში ბაზისური ფერის მხოლოდ სამი პირველადი კატეგორიაა წარმოდგენილი, მაშინ ამ სისტემაში კატეგორიზებულია [ყვითელი] ([თეთრთან] და [წითელთან] ერთად), მაგრამ არაა კატეგორიზებული [შავი].
4. თუ სისტემაში ბაზისური ფერის მხოლოდ ოთხი პირველადი კატეგორიაა წარმოდგენილი, მაშინ ამ სისტემაში კატეგო-

რიზებულია [შავი] და [ყვითელი].

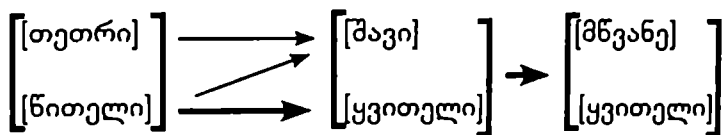
5. ბაზისური ფერის ექვსივე პირველადი კატეგორია შეიძლება წარმოდგენილი იყოს მხოლოდ V დონიდან.

აღნიშნული კანონზომიერებანი ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელიდან გამომდინარეობს და, ამდენად, უნივერსალური ხასიათისაა. მათში ასახულია ის შეზღუდვები, რომლებიც ენაში ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების კოდირებას ედება ამ უკანასკნელთა რაოდენობასთან მიმართებაში.

იმავე უნივერსალური მოდელიდან გამომდინარე, შეიძლება ჩამოვაყალიბოთ ანალოგიური უნივერსალიები, ანუ ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების კოდირებასთან დაკავშირებული შეზღუდვების ამსახველი უნივერსალიები, თვით ბაზისური ფერის პირველად კატეგორიებს შორის ურთიერთმიმართების თვალსაზრისით:

1. თუ სისტემაში ფორმირებულია ბაზისური ფერის რომელიმე პირველადი კატეგორია, მაშინ ეს შეიძლება იყოს [თეთრი] ან [წითელი].
2. თუ სისტემაში წარმოდგენილია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [შავი], მაშინ ამ სისტემაში კატეგორიზებულია [თეთრი] ან [წითელი].
3. თუ სისტემაში წარმოდგენილია ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორია [ყვითელი], მაშინ ამ სისტემაში კატეგორიზებულია [თეთრი] და [წითელი].
4. თუ სისტემაში წარმოდგენილია ბაზისური ფერის კატეგორიები [მწვანე] და [ლურჯი], მაშინ ამ სისტემაში კატეგორიზებულია როგორც [შავი], ისე [ყვითელი].

ამ ორივე ტიპის უნივერსალიების (როგორც ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიების რაოდენობასთან დაკავშირებული, ისე აღნიშნულ კატეგორიებს შორის ურთიერთმიმართებების ამსახველი) სქემატური გამოისახულებისთვის იხ. ნახ. 13:

ნახ. 13

პირველად კატეგორიებთან დაკავშირებული
უნივერსალობის სქემატური წარმოდგენა⁵

ამგვარად, ფერთა კატეგორიზაციის თანამედროვე მოდელი, რომელიც ფერის კატეგორიის, როგორც fuzzy სიმრავლის განსაზღვრაზეა დამყარებული და სათავეს ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელიდან იღებს, ამ უკანასკნელისაგან საკმაოდ განსხვავებულია. იგი საშუალებას იძლევა უფრო ზუსტად დახასიათდეს ფერის ტერმინთა სისტემის შესაბამისი სემანტიკური სტრუქტურა, ავლენს გარკვეულ კანონზომიერებებს, რომლებიც ენაში ფერთა კატეგორიზაციას ახასიათებს. ეს კანონზომიერებანი, ამავდროულად, ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციურ კანონზომიერებებს წარმოადგენს.

1.5. ფერის ტერმინთა სემანტიკურ კვლევასთან დაკავშირებული ზოგიერთი თვალსაზრისი

ა) ფერის ტერმინთა სისტემის კომპონენტური ანალიზი

როგორც შესავალ ნაწილში აღვნიშნეთ, ფერის ტერმინთა სისტემის კომპონენტური ანალიზის ცდა ეკუთვნით ლ.ჰელერსა

5 სქემასთან დაკავშირებით შევნიშნავთ: დიდი კვადრატული ფრჩხილები აღნიშნავს, რომ ბაზისური ფერის ეს კატეგორიები ერთადაა წარმოდგენილი სისტემაში; ჩვეულებრივი ისრით ($\rightarrow$) ერთმანეთს უკავშირდება ბაზისური ფერის ცალკეული კატეგორიები; განსხვავებული ისრით ($\Rightarrow$) ბაზისური ფერის შესაბამისი (ისრის წინ კვადრატულ ფრჩხილებში მოთავსებული) კატეგორიები უკავშირდება ბაზისური ფერის ერთ კატეგორიას ან მათ ერთობლიობას; აქაც, ისრის მომდევნო კატეგორიის კოდირება იმპლიციტურად გულისხმობს, რომ ამ სისტემაში კოდირებულია ისრის წინამდებარე კატეგორია.

და ჯ.მაკრისის [L.Heller, J.Macris, 1967]. ფერის ტერმინთა სემანტიკური ანალიზისათვის ავტორებმა გამოიყვეს სულ სამი კომპონენტი. მათგან ერთი განსაზღვრეს როგორც მთავარი, ხოლო დანარჩენი ორი – როგორც დამოკიდებული კომპონენტები. მთავარ კომპონენტად განიხილულია ტონი (ინგლ. *hue*, რუს. *основной тон*). ქართულად უმთავრესად იხმარება ტერმინი *ძირითადი ტონი*), ხოლო დამოკიდებულ კომპონენტებად – *ნაჯერობა* (ინგლ. *saturation*, რუს. *насыщенность*) და *სინათლის ხარისხი* (ზოგჯერ ხმარობენ *სიკაშკაშესაც* (ინგლ. *lightness*, რუს. *яркость*). ნაჯერობა, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, ფერის სიმსუყეს ნიშნავს, ხოლო სინათლის ხარისხი (სიკაშკაშე) ფერში თეთრი (ან შავი) ფერის შემცველობის ხარისხზე მიუთითებს.

იერარქიულ დამოკიდებულებას კომპონენტებს შორის ავტორები ასაბუთებენ შემდეგი ფაქტით: ფერის ნებისმიერი ტერმინი ყოველთვის მიუთითებს ძირითად ტონზე; არ არსებობს ტერმინი, რომელიც ნაჯერობასა ან სინათლის ხარისხზე მიუთითებდეს ძირითადი ტონის აღნიშვნის გარეშე; პირიქით კი სავსებით შესაძლებელია: ტერმინით აღინიშნება ძირითადი ტონი, ნაჯერობასა და სინათლის ხარისხზე მითითების გარეშე. ფაქტობრივად, ამ უკანასკნელი ტიპისაა ბაზისური ფერის ყველა ტერმინი, რომლებიც მხოლოდ ძირითად ტონს აღნიშნავენ. ნაჯერობასა და სინათლის ხარისხზე მითითება, ჩვეულებრივ, გარკვეული ზედსართავეებით ხდება, რომლებიც, თავის მხრივ, არ წარმოადგენენ ფერის ტერმინებს. მაგალითად, სინათლის ხარისხის აღსანიშნავად ქართულში გამოიყენება ზედსართავეები: *ღია*, *მუქი*, *ბაცი*, *კაშკაშა*, *დაბინდული* და *სხვა* (*ღია ვარდისფერი*, *ბაცი მწვანე*, *მუქი წითელი*, *კაშკაშა ყვითელი*, *დაბინდული ლურჯი*); რუსულში სიკაშკაშის გამოსახატავად გვხვდება ზედსართავეები: *светлый*, *темный*, *яркий*, *тусклый* და *схვა*; ინგლისურში სიკაშკაშის გამოსახატავად ძირითადად იხმარება *light* ('ნათელი') და *dark* ('ბნელი'), თუმცა იგივე პარამეტრი სხვა საშუალებებითაც შეიძლება გამოიხატოს (მაგალითად, *sky-blue* – 'ღია ლურჯი, ცისფერი' და *navy-blue* – 'მუქი ლურჯი').

განსხვავებული საშუალებებით გამოიხატება, აგრეთვე,

ფერის ნაჯერობა სხვადასხვა ენაში. მაგალითად, ქართულში შესიტყვება ზურმუხტისფერი მწვანე სწორედ მწვანე ფერის ნაჯერობის მაღალი ხარისხზე მიუთითებს, ან შესიტყვება სისხლივით წითელი წითელი ფერის ნაჯერობის მაღალი ხარისხის მაჩვენებელია. ანალოგიურადვეა გამოხატული, მაგალითად, მწვანე ფერის ნაჯერობის მაღალი ხარისხი რუსულ ტერმინში изумрудно-зеленый; ზოგიერთ შემთხვევაში საინტერესოდ გამოიხატება ნაჯერობა ინგლისურში. მაგალითად, შესიტყვებაში shocking-pink (სიტყვა-სიტყვით: 'გამაოგნებელი ვარდისფერი') გამოხატულია ვარდისფერის ნაჯერობის მაღალი ხარისხი.

აღნიშნული სამი კომპონენტი (ძირითადი ტონი, ნაჯერობა და სინათლის ხარისხი) ავტორებს მოაჩნიათ უნივერსალურ სემანტიკურ დიფერენციალურ ნიშნებად და ვარაუდობენ, რომ მათი გარკვეული კომბინაციებით შესაძლებელია ფერის ტერმინების სემანტიკის აღწერა ნებისმიერ ენაში, ყოველ შემთხვევაში, ევროპის ენებში მაინც.

აღსანიშნავია, რომ ლ.ჰელერისა და ჯ.მაკრისის ნაშრომი უყურადღებოდ არ დარჩენიათ სემანტიკის, განსაკუთრებით კი ფერის ტერმინთა სემანტიკის, მკვლევართ [Ю.Апресян, 1974; Р.Фрумкина, 1984; A.Wierzbicka, 1994]. მათი საერთო აზრი სავესებით სამართლიანია: აღნიშნული გამოკვლევა ლინგვისტიკის საზღვრებს სცილდება და ფერთმცოდნეობაში გადადის.

ფაქტობრივად, იგი საშუალებას იძლევა აღინეროს ფერის ტერმინების დენოტატური მნიშვნელობა და ვერ ქმნის ვერავითარ წარმოდგენას ენაში ფერის ტერმინებით ასახული ფერიით სივრცის სემანტიკურ სტრუქტურაზე, მაშინ როცა ეს უკანასკნელი უნდა წარმოადგენდეს ფერის ტერმინების სემანტიკური კვლევის მთავარ მიზანს.

ბ) ფერის ტერმინთა სემანტიკის ფსიქოლინგვისტური ანალიზი

ფერის ტერმინთა სემანტიკურ კვლევას არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა რ.ფრუმკინამ [Р. Фрумкина, 1978; 1979; 1980;

1981; 1982a; 1982b; 1984]. შეიძლება ითქვას, რომ მისი კვლევის შედეგები თავმოყრილია 1984 წელს გამოქვეყნებულ ნაშრომში „Цвет, смысл, сходство: аспекты психолингвистического анализа“, რომელშიც ავტორი მიზნად ისახავს შეისწავლოს სემანტიკური მიმართებები ფერითი შეგრძნებების აღმნიშვნელ სიტყვებსა და შესიტყვებებს შორის რუსულ ენაში. ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ამ სიტყვათა ერთობლიობა შეადგენს სიმრავლეს და არა სისტემას. ჩვენი აზრით, აქ ერთგვარი უზუსტობა უნდა იყოს, რამდენადაც ფერის ტერმინთა სიმრავლეში გარკვეული მიმართებების (თუნდაც სემანტიკური მიმართებების) გამოვლენა სწორედ ამ სიმრავლის სისტემურობის განმსაზღვრელია.

ავტორი თვლის, რომ, რადგანაც ენაში ფერის ტერმინებით აისახება „ფერთა სამყარო“, რომელიც წმინდა ფსიქოლოგიურ ფენომენს წარმოადგენს, ამიტომაც აღნიშნული ტერმინების სემანტიკის შესწავლა შეუძლებელია მხოლოდ ლინგვისტური მეთოდებით, ფსიქოლოგიის გვერდის ავლით, რომ აუცილებელია კვლევის ფსიქოლინგვისტური მეთოდების გამოყენება.

სავსებით გასაგებია, რომ ფერის ტერმინთა სემანტიკის კვლევისას უპირველესად ჩნდება შეკითხვა: როგორ შეიძლება აღინეროს ფერის ტერმინების სემანტიკა? აქ ავტორი იხსენებს ფერის ტერმინთა სემანტიკის აღწერის ტრადიციულ მეთოდს. ესაა განმარტების მეთოდი.

ფერის ტერმინთა სემანტიკის განმარტება სხვადასხვა სახისა შეიძლება იყოს. ერთ-ერთი მათგანია იმ ტიპური ობიექტის მითითება, რომლისთვისაც მოცემული ფერია დამახასიათებელი. ქვემოთ ვნახავთ, რომ სწორედ ასეა განმარტებული ბაზისური ფერის ქართულ ტერმინთა უმეტესობა „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“. ასე, მაგალითად: *თეთრი* განმარტებულია როგორც „თოვლის, რძის ფერი“; *მწვანე* – „ნედლი ბალახის, ფოთლის ან მისთანათა ფერი“; *შავი* – „ნახშირის, გიშრის ფერი“; *წითელი* – „სისხლის ფერი“. მაგრამ ყველა ტერმინი ამგვარად ვერ განიმარტება, რამდენადაც ზოგიერთ მათგანს ტიპიური ობიექტი ვერ დაეძებნება (მაგალითად, *ლურჯი*). გარდა ამისა, არსებობს ტერმინები (უმეტესად, მორფოლოგიურად არამარტივი), რომლებიც თვითონვე მიუთითებ

ბენ ტიპურ საგანზე. ასეთებია, მაგალითად, ქართულში ვარდ-ისფერი, ცისფერი, ფირუზისფერი და სხვა. მსგავსი ტერმინები თითქმის ყველა ენაში არსებობს და მათი განმარტება ტიპიურ საგანზე მითითებით უკვე ტავტოლოგიად იქცევა. ამავე დროს, ამგვარ განმარტებებს ერთი დიდი ნაკლი ახასიათებს, – ისინი არ ასახავენ მიმართებებს დესიგნატებს შორის. მაგალითად, არ ჩანს, რომ ყავისფერი და ნაბლისფერი დაახლოებით ერთი და იმავე ფერის აღმნიშვნელი ტერმინებია; არ ჩანს, რომ თეთრი და შავი მაქსიმალურად განსხვავებულ, საპირისპირო ფერებს აღნიშნავენ; არ ჩანს, როგორია მიმართება ლურჯი, ცისფერი და ფირუზისფერი ტერმინების დესიგნატებს შორის.

მაგრამ არსებობს ფერის ტერმინის კიდევ სხვაგვარი განმარტება. მაგალითად, აქ ავტორი იხსენებს ფერის ტერმინთა განმარტებას დ.უშაკოვის მიერ შედგენილ „რუსული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ [Толк. слов. русск. языка, 1935-40] და მაგალითისათვის განიხილავს коричневый ტერმინის განმარტებას აღნიშნული ლექსიკონის მიხედვით: коричневый ↔ темный нере-вато желтый. ეს ერთი განმარტებაც საკმარისია იმისათვის, რათა დაერწმუნდეთ, რომ ამგვარი განმარტებანი ერთგვარად არადა-მაკმაყოფილებელია. სხვათა შორის, ანალოგიური ვითარება დას-ტურდება „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც“; მაგალი-თად, ტერმინი ლურჯი განმარტებულია, როგორც „სპექტრის ერთ-ერთი ძირითად ფერთაგანი, – მუქი ცისფერი“. საკმაოდ გაუგებარი განმარტებაა: ძირითად ფერთაგან კერძოდ რომელი? გარდა ამისა, თუ ‘ლურჯი’ ძირითადი ფერია, მაშინ რატომ განი-მარტება სხვა ფერის მეშვეობით?) დაახლოებით ასეთივეა მწ-ვანე ტერმინის განმარტება: „ნედლი ბალახის, ფოთლის და მისთ. ფერი; ხილვადი სპექტრის შვიდ მარტივ ფერთა შორის უკავია მეოთხე ადგილი (წითელი, ნარინჯისფერი, ყვითელი, მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, იისფერი)“. ამ განმარტებაში მნიშვნელოვანია ვიცოდეთ, რას ნიშნავს მარტივი ფერი. თითქოს ამისთვის მოცე-მულია ჩამონათვალი ფრჩხილებში, მაგრამ ამ ჩამონათვალიდან-აც გაუგებარია, რატომაა, მაგალითად, ‘ნარინჯისფერი’ ისეთივე მარტივი ფერი, როგორიცაა ‘წითელი’ ან ‘ყვითელი’; ან რატომაა მარტივი ფერები ‘ცისფერი’ და ‘იისფერი’.

მთელი ეს მსჯელობა ფერის ტერმინთა განმარტებასთან

დაკავშირებით წარმოდგენილია იმის საილუსტრაციოდ, რომ განმარტებით ვერ გადმოიცემა ფერის ტერმინების სემანტიკა. ფერის ტერმინების სემანტიკის აღწერის ერთგვარი იდეა ეკუთვნის ი.აპრესიანს, კერძოდ, რომ ფერის ტერმინების სემანტიკა, ალბათ, უნდა აღიწეროს სურათებით [Ю.Апресян, 1963].

რ. ფრუმკინასათვის ეს იდეა მიუღებელია, რადგანაც, როცა ფერის ტერმინს ვაკავშირებთ სურათთან, ფაქტობრივად, ვცდილობთ გავარკვიოთ მოცემული ტერმინის არა სიგნიფიკატორული მნიშვნელობა, არამედ – დენოტატური. ავტორის აზრით, საბოლოოდ ვერც ამის გარკვევა ხერხდება, რამდენადაც არ არსებობს ურთიერთცალსახა მიმართება ფერის ტერმინებსა და ფერთა ნიმუშების სიმრავლეს (ე.წ. ფერთა ატლასს) შორის, ანუ ფერის ერთ კონკრეტულ ტერმინს არ შეესაბამება ერთი გარკვეული ნიმუში ფერთა ატლასიდან და პირიქით, – ერთ კონკრეტულ ნიმუშს ფერთა ატლასიდან არ შეესაბამება ერთი გარკვეული ტერმინი. ამ უკანასკნელის საილუსტრაციოდ ავტორი გვანვდის მის მიერ ჩატარებული ორი ექსპერიმენტის მონაცემებს, რომლებსაც ქვემოთ წარმოვადგენთ.

ექსპერიმენტი 1 :

ცდისპირებს მიაწოდეს ნიმუშები ფერთა ატლასიდან და დაავალეს, ამოერჩიათ, რომელი ნიმუში შეესაბამებოდა ტერმინს *сиреневый*.

როგორც ექსპერიმენტმა გვიჩვენა, ამორჩეულ ნიმუშთა შორის საკმაოდ დიდი სხვადასხვაობა აღინიშნა. მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ცდისპირთა რიცხვის გაზრდით შეიძლება დამთხვევებიც იყოს, თუმცა, ჩვენი მხრივ, ასევე შეიძლება წინასწარ ითქვას, რომ აღნიშნული ტერმინის ერთადერთი ზუსტი შესაბამისი ფერის ნიმუშის შერჩევა მაინც შეუძლებელი იქნება, რამდენადაც *сиреневый* არ არის ბაზისური ფერის ტერმინი რუსულში.

ექსპერიმენტი 2 :

ცდისპირებს მიაწოდეს ის ნიმუშები ფერთა ატლასიდან, რომლებიც ზოგიერთმა ცდისპირმა წინა ექსპერიმენტში განსაზღვრა, როგორც *сиреневый* და სთხო-

ვეს, ამ ნიმუშთაგან თითოეულისათვის შეერჩიათ ფერის ტერმინი.

ამჯერადაც, საკმაოდ დიდი სხვადასხვაობა შეიმჩნეოდა თითოეული ნიმუშისათვის შერჩეულ ფერის ტერმინთა შორის.

ეს ორი ექსპერიმენტი საკმარისი აღმოჩნდა იმისათვის, რომ ავტორის დასკვნა ყოფილიყო შემდეგი: ფერის ტერმინების სემანტიკის აღწერა სურათებით ნაკლებპერსპექტიულია.

აქვე შეიძლება ითქვას, რომ ამ ორი ექსპერიმენტის შედეგად მიღებული დასკვნა სავსებით კანონზომიერია ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვითაც. ამ მოდელის შესაბამისად, *сиреневый* არაა ბაზისური ფერის ტერმინი რუსულში. სწორედ ამის გამო, სავსებით ბუნებრივია, რომ ცდისპირებმა ფერთა ნიმუშებიდან ვერ შეარჩიეს მისი შესაბამისი ერთადერთი ნიმუში (ამგვარი ნიმუშების შერჩევა შესაძლებელია მხოლოდ ბაზისური ფერის ტერმინებისათვის, რამდენადაც ისინი ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიებს აღნიშნავენ. ამ უკანასკნელთა უნივერსალობა კი, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ყველა ენაში მათი ბირთვების, ანუ საუკეთესო ნიმუშების, იდენტურობაში გამოიხატება). ასევე, სავსებით კანონზომიერია ისიც, რომ იმ ფერთა ნიმუშებს, რომლებიც განისაზღვრა, როგორც *сиреневый*, სრულიად განსხვავებული ტერმინები შეუსაბამეს. ამ ნიმუშებში ხომ არაბაზისურ ფერთა ნიმუშებიც იქნებოდა, რომელთა არაბაზისურობა სწორედ იმით გამოიხატება, რომ მათ ცალსახად არ შეესაბამება ერთი რომელიმე კონკრეტული ტერმინი.

როგორც ვნახეთ, ფერის ტერმინების განმარტების არც ერთი ტიპი არაა მისაღები ავტორისათვის და, აქედან გამომდინარე, რ.ფრუმკინა თვითონვე გვთავაზობს ფერის ტერმინების სემანტიკის შესწავლის გზას: უნდა შეიქმნას ისეთი სიტუაცია, რომ ცდისპირმა შეძლოს გადმოსცეს ინფორმაცია ფერის ტერმინების სემანტიკური (შინაარსობრივი) მსგავსების შესახებ და შემდგომ, მიღებული ინფორმაციის დამუშავების საფუძველზე, მკვლევარი შეძლებს ააგოს ფერის ტერმინთა შორის არსებულ სემანტიკურ მიმართებათა ის სურათი, რომელიც სუბიექტუ-

რადაა წარმოდგენილი ინფორმანტის აღქმაში.

შესაბამისად, შეიქმნა შემდეგი ექსპერიმენტული სიტუაცია: გარკვეული რაოდენობის (მაგალითად, N რაოდენობის) ცდისპირს მიეცა W რაოდენობის კონკრეტული ობიექტთა სიმრავლე (მოცემულ შემთხვევაში, ეს ფერის ტერმინებია); ცდისპირებს დაევალებათ, მოცემული სიმრავლე დაყონ არათანამკვეთ არაცარიელ კლასებად, რაც იმას ნიშნავს, რომ ერთი და იგივე ობიექტი არ უნდა მოხვდეს ერთდროულად ორ ან მეტ კლასში და ყოველი ობიექტი რომელიმე კლასში უნდა შედიოდეს. კლასების რაოდენობა შეიძლება ნებისმიერი იყოს, 1-დან (როცა ყველა ობიექტი ერთ კლასში გაერთიანდება) W -მდე (როცა თითოეული ობიექტი ცალკე კლასად გამოიყოფა). საბოლოოდ მიიღება დაყოფათა სიმრავლე (დაყოფათა რაოდენობა იქნება N – იგივე, რაც ცდისპირთა რაოდენობა); ნებისმიერ ორ x_i და x_j ობიექტებს შორის მსგავსება განისაზღვრება როგორც ერთსა და იმავე კლასში ამ ობიექტების მოხვედრის სიხშირის ფუნქცია. გასაგებია, რომ, თუ x_i და x_j ობიექტები ყველა დაყოფაში ერთსა და იმავე კლასში მოხვდება, მაშინ ისინი მაქსიმალურად მსგავსნი იქნებიან; ხოლო თუ x_i და x_j ობიექტები არც ერთ დაყოფაში არ მოხვდება ერთსა და იმავე კლასში, მაშინ ისინი მაქსიმალურად განსხვავებულნი (არამსგავსნი) იქნებიან. მაქსიმალურად მსგავსი და მაქსიმალურად განსხვავებული (არამსგავსი) ობიექტების გარდა, იქნება მეტნაკლებად მსგავსი ობიექტებიც.

ამ სიტუაციაში საყურადღებოა ის, რომ ცდისპირს ექსპერიმენტატორი არ ახვევს თავს მსგავსების საკუთარ გაგებას. თითოეული ცდისპირი შემოთავაზებულ ობიექტებს შორის მსგავსებას საკუთარი შეხედულებით ადგენს, რაც მის მიერ განხორციელებულ დაყოფაში აისახება.

ფერის ტერმინებს შორის სემანტიკური მსგავსების გამოსავლენად ჩატარებული ამ ე.წ. კლასიფიკაციური ექსპერიმენტის შედეგებს ავტორი თავდაპირველად ორი ტიპის ცხრილების სახით წარმოგვიდგენს: პირველ ტიპს შეადგენს კლასებად დაყოფის ცხრილები, ხოლო მეორე ტიპის ცხრილებში ნაჩვენებია, თუ რამდენჯერ დააჯგუფეს თითოეული ტერმინი რომელიმე სხვა ტერმინთან ერთად ერთსა და იმა-

ვე კლასში. მეორე ტიპის ცხრილებით თითქოს ერთგვარად ლაგდება ექსპერიმენტის მონაცემები, მაგრამ, ამავე დროს, გარკვეული ინფორმაცია მაინც იკარგება, კერძოდ, თუ როგორი ჯგუფები, კლასები გამოიყო. ამ ორი ტიპის ცხრილების საფუძველზე ავტორი აგებს რუსული ენის ფერის ტერმინებს შორის არსებული მსგავსების სემანტიკური მიმართების სქემატურ სურათს.

მაგრამ მხოლოდ ეს როდი წარმოადგენს მკვლევრის საბოლოო მიზანს. მიუხედავად იმისა, რომ მისთვის კატეგორიულად მიუღებელია ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი (უფრო ზუსტი იქნებოდა გვეთქვა, რომ მისთვის მიუღებელია ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის თავდაპირველი სახე, ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელი), რ.ფრუმკინა ცდილობს გაარკვიოს, რამდენად სამართლიანია ფერის ტერმინების დაყოფა ბაზისურ და არაბაზისურ ტერმინებად, რაც ამოსავალია აღნიშნული მოდელისათვის. ამ მიზნით ავტორი კლასიფიკაციურ ექსპერიმენტს ატარებს ორ სერიად:

I სერია – ცდისპირებს მიეწოდება ფერის ტერმინთა სიმრავლე კლასიფიკაციისათვის ე.წ. ბაზისური ფერის ტერმინების გარეშე;

II სერია – ცდისპირებს მიეწოდება ფერის ტერმინთა სიმრავლე კლასიფიკაციისათვის ე.წ. ბაზისური ფერის ტერმინებთან ერთად.

ამავე დროს, ავტორი დასძენს, რომ სასურველია, ცდისპირმა ეს სხვაობა ვერ შეამჩნიოს, რისთვისაც მიზანშეწონილია, რომ I სერიაში მას ტერმინების დიდი რაოდენობა მიაწოდონ. ექსპერიმენტისათვის შერჩეული ფერის ტერმინთა სიმრავლე 110 ელემენტისაგან შედგებოდა (შერჩეული იყო, ძირითადად, ფერის ის ტერმინები, რომლებიც ყველაზე პროდუქტიული მოდელითაა ნაწარმოები. ესენია: малиновый, свицовый, лимонный და მისთანა; აგრეთვე, სხვადასხვა მოდიფიკატორებით ნაწარმოები ფერის ტერმინები, რომლებშიც მოდიფიკატორები მიუთითებენ შეფერილობაზე, ფაქტურაზე და სხვ., როგორიცაა: светло-коричневый, бархатисто-зеленый, сиренево-серый

და მისთანა; სულ რამდენიმე ტერმინი შეირჩა „цвета аХ“ მოდელით ნაწარმოები, სადაც а არის გარკვეული ზედსართავი სახელი, ხოლო Х – საგანი, რომელსაც მოცემული ფერი ახასიათებს. ეს ტერმინებია: цвета морской волны, цвета слоновой кости და თითქმის ასეთივე – цвета кофе с молоком.

რაც შეეხება ბაზისური ფერის ტერმინებს, ავტორი მათ ტრადიციული თვალსაზრისის მიხედვით გამოყოფს და მისი აზრით, ესენია: черный, белый, серый, красный, синий, голубой, оранжевый, желтый, зеленый, фиолетовый, розовый, коричневый.

საინტერესოა, რომელ ტრადიციულ თვალსაზრისს გულისხმობს ავტორი? ჩვენი აზრით, აქ აშკარად ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელი იგულისხმება, რამდენადაც ჩამოთვლილი ტერმინები სწორედ აღნიშნულ მოდელში გამოყოფილი ბაზისური ფერის უნივერსალური კატეგორიების შესაბამის რუსულ ტერმინებს წარმოადგენენ. აღსანიშნავია, რომ ამ ტერმინთაგან ზოგიერთის ბაზისურობა შემდგომში მეტად გარკვეული თეორიული და ექსპერიმენტული კვლევის საფუძველზე იქნა დადგენილი [A.E.Moss, 1989; G.Morgan, G.Cobrett, 1989, I.Davies, G.Corbett, 1994].

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, ბაზისური ფერის ტერმინებისათვის დამახასიათებელია შემდეგი თვისება: ეს ტერმინები ყველაზე გავრცელებული, ყველასათვის ერთნაირად ნაცნობია და ფერის ტერმინთა ჩამონათვალში, როგორც წესი, პირველ ათეულშია განთავსებული. აღნიშნული თვისების გათვალისწინებით, გაუგებარი ხდება – როგორ შეიძლება ცდისპირმა არ შეამჩნიოს, რომ აღნიშნული ტერმინები აკლია ფერის ტერმინთა სიას. ავტორის ვარაუდით, როცა ფერის ტერმინთა სიას ბაზისური ფერის ტერმინები დაემატებოდა, გამოყოფილი კლასების რაოდენობა უნდა შემცირებულიყო, რამდენადაც ამ ტერმინებს, თუ მათი გამოყოფა სამართლიანია, კატეგორიზაციის მეტი უნარი უნდა ახასიათებდეს. მაგრამ ექსპერიმენტმა გვიჩვენა, რომ გამოყოფილი კლასების რაოდენობა არ შემცირებულა, პირიქით, – რამდენადმე გაიზარდა. ამან, თითქოსდა, საფუძველი მისცა ავტორს ეთქვა, რომ ბაზისური ფერის

ტერმინები განსაკუთრებული როლით არ გამოირჩევიან ფერის ტერმინთა სიმრავლეში.

მაგრამ ხომ არ შეიძლებოდა, აღნიშნული ექსპერიმენტის შედეგისათვის სხვაგვარი ინტერპრეტაცია მიგვეცა? – თავიდან ცდისპირი ახდენს ფერის ტერმინების კლასიფიკაციას შინაარსობრივი მსგავსების მიხედვით. ამგვარი კლასიფიკაცია, ბაზისური ფერის ტერმინების გარეშე, საკმაოდ რთულია, რამდენადაც სწორედ ამ უკანასკნელთ ახასიათებს კატეგორიზაციის უნარი. მაგრამ ცდისპირი მაინც ასრულებს დავალებას. შემდგომ, როცა ბაზისური ფერის ტერმინებიც მიანოდეს, ცდისპირს მის მიერ შესრულებული კლასიფიკაციის დაზუსტების საშუალება მიეცა და ეს დაზუსტება იმით გამოიხატა, რომ რამდენიმე ახალი კლასი გამოყო (ვერ გააუქმა ის კლასები, რომლებიც ექსპერიმენტის პირველ ეტაპზე გამოყო, როცა დავალება საკმაოდ რთული შესასრულებელი იყო). ვფიქრობთ, ამგვარი ინტერპრეტაციაც არაა გამორიცხული და ექსპერიმენტის შედეგის ასე ცალსახად შეფასება რამდენადმე გაუმართლებელია.

რაც შეეხება მკვლევრის მთავარ ამოცანას, ფერის ტერმინთა შორის სემანტიკური მსგავსების დადგენას, ამისთვის ავტორს მოუხდა ცდისპირთა მიერ შესრულებული კლასიფიკაციების ცალ-ცალკე განხილვა, მსგავსების მატრიცის შედგენა და საბოლოოდ, მსგავსების მატრიცის საფუძველზე, ფერის ტერმინები დაიყო ბლოკებად და კვაზიბლოკებად. აქ აღარ წარმოვადგენთ მკვლევრის მიერ შესრულებული სამუშაოს დეტალებსა და ნიუანსებს. აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ბლოკებს შეადგენენ ის ტერმინები, რომელთა შორის მსგავსების ხარისხი მაღალია და გასაგებია, რომ განსხვავებული ბლოკების ტერმინებს შორის მსგავსების ხარისხი მცირეა. მაგრამ ზოგიერთი ბლოკი თანაიკვეთება, მათ საერთო ელემენტები აქვთ.

როცა ამ ელემენტებს შორის მსგავსების ხარისხი შედარებით მაღალია, მათ ავტორი კვაზიბლოკებად გამოყოფს. ასეთია, მაგალითად, კვაზიბლოკი, რომელსაც რ.ფრუმკინა პირობითად *оранжевые*-ს უწოდებს.

ავტორი ხედავს, რომ თითოეულ ბლოკში შეინიშნება ტერმინი, რომელიც მსგავსებით თითქოს თავისკენ მიიზიდავს დანარჩენ ტერმინებს, ქმნის მიზიდვის ცენტრს და ბლოკსაც (*resp.*

კვაზიბლოკსაც) ამ ტერმინის მიხედვით არქმევს სახელს. გამოყოფილი ბლოკებისა და კვაზიბლოკების რაოდენობა უდრის 10-ს. წარმოადგენთ მათ დასახელებებს: красные, оранжевые (კვაზიბლოკი), желтые, зеленые, синие, серые, фиолетовые, белые, кремовые (კვაზიბლოკი), коричневые.

საინტერესო ანალიზია ჩატარებული ბლოკის შიგნით ტერმინებს შორის. აქ განისაზღვრა მსგავსების დონე და ამ დონის განსხვავებული საფეხურები. ბლოკის შიგნით ცენტრალურ ჯგუფს შეადგენენ ტერმინები, რომლებიც მსგავსების მაღალი დონით ხასიათდებიან და ეს, როგორც წესი, ფერის აღმნიშვნელი ტერმინებია, ხოლო დანარჩენი ტერმინები, რომლებიც მსგავსების უფრო დაბალი დონით ხასიათდებიან, პერიფერიული ჯგუფის ტერმინებს წარმოადგენენ და ეს, როგორც წესი, შეფერილობის აღმნიშვნელი ტერმინებია. მსგავსების დონის მიხედვით შეიძლება დალაგდეს პერიფერიული ჯგუფის, ანუ შეფერილობის აღმნიშვნელი ტერმინებიც.

როგორც ვხედავთ, ჩატარებული ანალიზი საკმაოდ საინტერესო და არატრივიალურია. ფერის ტერმინებს შორის სემანტიკური მსგავსების საფუძველზე (გასაგებია, რომ სემანტიკური მსგავსება წარმოადგენს ფერის ტერმინებს შორის არსებული სემანტიკური მიმართების ერთ-ერთ სახეს) ფერის ტერმინების სიმრავლე გარკვეული სახით ლაგდება, გამოიკვეთება მისი სემანტიკური სტრუქტურა, რაც იმით გამოიხატება, რომ ამ სიმრავლეში გამოიყოფა ბლოკები, კვაზიბლოკები და ცალკეული ბლოკიც გარკვეული სტრუქტურით ხასიათდება. ჩატარებული ანალიზის საფუძველზე უკვე სრულიად გაუგებარი ხდება ავტორის კატეგორიულად უარყოფითი დამოკიდებულება ფერის ტერმინთა სიმრავლის სისტემური ბუნების მიმართ. მთელი მისი ანალიზი სწორედ რომ საპირისპიროს – ფერის ტერმინთა სიმრავლის სისტემურობის დასტურია. მაგრამ ავტორის ამგვარი დამოკიდებულება ერთგვარად გასაგები გახდება, როდესაც გავეცნობით მის შეფასებას ფერის ტერმინთა ბაზისურობის კრიტერიუმის მიმართ, კრიტერიუმისა, რომელიც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის პირველ ავტორებს ბ.ბერლინსა და პ.კეის ეკუთვნის. რ.ფრუმკინა წერს: „არ შეგვიძლია ჩავთვალოთ, რომ ბერ-

ლინმა და კეიმ შემოგვთავაზეს საკუთრივ ლინგვისტური ან ფსიქოლინგვისტური რაიმე გონივრული კრიტერიუმი, რომლის მიხედვით ფერის ტერმინები შეიძლება დაიყოს „ძირითადად“ და „დანარჩენებად“ [Р.Фрумкина, 1984, 117]. დიახ, ავტორი არ იზიარებს ფერის ტერმინების ბაზისურ და არაბაზისურ ტერმინებად დაყოფის იდეას, ე.ი. არ ცნობს იმ მიმართებებს, რომლებიც არსებობს ფერის ბაზისურ და არაბაზისურ ტერმინებსა და თვით ბაზისურ ტერმინებს შორის, მაშინ როცა სწორედ ამ მიმართების საფუძველზე განისაზღვრება, ძირითადად, ფერის ტერმინთა სიმრავლის სისტემურობა. ამგვარად, როცა რ.ფრუმკინა უარყოფს ფერის ტერმინთა სიმრავლის სისტემურობას, იგი, ფაქტობრივად, იმ სტრუქტურას და სისტემას არ ცნობს, რომელიც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელითაა გადმოცემული.

იმის საილუსტრაციოდ, რომ ფერის ტერმინების დაყოფა ბაზისურ და არაბაზისურ ტერმინებად არაა გამართლებული, ავტორი სპეციალურ ექსპერიმენტს ატარებს. როგორც ვიცით, ბაზისური ფერის ტერმინები არაბაზისურთაგან იმით გამოირჩევიან, რომ ისინი უნივერსალურნი არიან და მათი უნივერსალობა კი უპირველესად იმით გამოიხატება, რომ ამ ტერმინთა შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორიების ფოკუსები ერთნაირია არა მხოლოდ ერთ ენაზე მოლაპარაკეთათვის, არამედ სხვადასხვა ენის ინფორმანტებს შორისაც. და აი, რ.ფრუმკინა ატარებს ექსპერიმენტს, რომელიც მიზნად ისახავს ავტორის მიერ ამორჩეული გარკვეული ოცი ტერმინის დალაგებას დენოტატური განსაზღვრულობის მიხედვით. ექსპერიმენტი შემდეგნაირად მიმდინარეობს:

ცდისპირს ეძლევა ტერმინი და სთხოვენ, ამოარჩიოს ყოველი ტერმინისათვის შესაბამისი ფერის საუკეთესო ნიმუში. ამორჩეული ნიმუშების რაოდენობა ფერის ტერმინის დენოტატური განსაზღვრულობა-განუსაზღვრელობის მაჩვენებელია. ექსპერიმენტის დეტალებს არ განვიხილავთ, წარმოვადგენთ მხოლოდ საბოლოო შედეგს. დენოტატური განსაზღვრულობის მიხედვით ამორჩეული ოცი ტერმინი ექსპერიმენტის შედეგად შემდეგნაირად დალაგდა: желтый, красный, серый, оранжевый, зеленый, малиновый, синий, фиолетовый, бежевый, салатový,

коричневый, сиреневый, кирпичный, розовый, бордовый, изумрудный. голубой. цвета морской волны, болотный, лиловый.

რამდენადაც ტრადიციულად განსაზღვრული ბაზისური ფერის ტერმინები (როგორც მათ რ.ფრუმკინა უწოდებს, იხ. ზემოთ) ამ რიგში გაფანტულია, ავტორი ასკვნის, რომ ბაზისური ფერის ტერმინი, როგორც ეს ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელშია განსაზღვრული, ძალზე პირობითია, რომ ვერავითარი კრიტერიუმში ვერ გვეტყვის, მაგალითად, голубой (და არა მხოლოდ голубой) არის თუ არა ბაზისური ფერის ტერმინი. თუმცა, ამავე დროს, ავტორს არ შეუძლია არ აღნიშნოს, რომ ამ ტერმინთა შორის განსაკუთრებით გამოირჩევა ტერმინები желтый, красный, зеленый, რომლებიც ყველაზე ხშირად იხმარება, ყველაზე მეტად გავრცელებული და დენოტატურად ყველაზე მეტად განსაზღვრულია.

მაგრამ დავუკვირდეთ, რამდენად სამართლიანია ავტორის ასეთი დასკვნა და რამდენად ენიწალმდებება ექსპერიმენტის შედეგი ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელს.

ექსპერიმენტის შედეგად მიღებულ რიგში პირველი რვა ტერმინი, ძირითადად, სწორედ ბაზისური ფერის ტერმინებია. აქ შემთხვევით არ ვიხმარეთ „ძირითადად“, რამდენადაც ამ რვა ტერმინში მეექვსე ადგილზე წარმოდგენილია ტერმინი малиновый, რომელიც არც ტრადიციულად და არც ბოლოდროინდელი გამოკვლევებით ბაზისური ფერის ტერმინად არ ჩაითვლება. დანარჩენ ტერმინთაგან, რომლებიც დენოტატურად ნაკლებად განსაზღვრულია, ბაზისური ფერის ტერმინებად მიიჩნევა коричневый და голубой. ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელით კარგად აიხსნება красный, желтый, зеленый ტერმინების „განსაკუთრებით გამორჩეულობა“ ფერის დანარჩენ ტერმინთა შორის. თუ ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციურ კანონზომიერებებს მივიღებთ მხედველობაში, ამ ტერმინთა შესაბამისი ბაზისური ფერის პირველადი კატეგორიები სწორედ იმ კატეგორიებს წარმოადგენენ, რომელთა კოდირება ენაში ევოლუციის შედარებით ადრეულ საფეხურზე ხდება. მოსალოდნელია, რომ ამის გამო, ადრე კატეგორიზებული და ენის სემანტიკურ სტრუქტურაში უკვე კარგად დამკვიდრებულნი, ისინი დენოტატურად ყველაზე განსაზღვრულნი

აღმოჩნდნენ. იმავე ევოლუციური კანონზომიერებების გათვალისწინებით, თუ გავიხსენებთ, რომ პირველად კატეგორიათა fuzzy თანაკვეთით განსაზღვრული ბაზისური ფერის წარმოქმნილი კატეგორიები (სწორედ ასეთია коричневый და голубой ტერმინების შესაბამისი კატეგორიები) ფერის ტერმინთა სისტემის ევოლუციის შედარებით გვიანდელ საფეხურზე ჩნდება, გასაგები გახდება მათი განთავსება რ.ფრუმკინას ექსპერიმენტის შედეგად მიღებულ ტერმინთა რიგში. როგორც გვიან კატეგორიზებულნი (ეს განსაკუთრებით შეეხება голубой ტერმინის შესაბამის კატეგორიას), ისინი ჯერ კიდევ იმკვიდრებენ ადგილს რუსული ენის სემანტიკურ სტრუქტურაში, ახალი კატეგორიის ჩამოყალიბებით ხომ სემანტიკური სტრუქტურის გადანაცვლება ხდება, რასაც საკმაოდ დიდი დრო სჭირდება. სავარაუდოა, რომ ამით იყოს გამოწვეული აღნიშნული ტერმინის შედარებით ნაკლები დენოტატური განსაზღვრულობა.

ახლა რაც შეეხება იმ სტრუქტურას, რომელიც რუსული ენის ფერის ტერმინთა სისტემისათვის (ჩვენ მაინც ვიხმარებთ ტერმინს „სისტემა“) გამოიკვეთა აღნიშნულ ტერმინებს შორის სემანტიკური მსგავსების მიმართების საფუძველზე. როგორც ვნახეთ, გამოიყო 10 ბლოკი და კვაზიბლოკი. ბლოკების სახელებით თუ ვიმსჯელებთ (სახელები კი დაერქვათ იმ ტერმინებისა, რომლებიც მსგავსების მიხედვით ე.წ. მიზიდვის ცენტრებს წარმოადგენენ შესაბამის ბლოკებსა თუ კვაზიბლოკებში), სახელებად უმეტესად სწორედ ბაზისური ფერის ტერმინებია გამოყენებული (красные, оранжевые (კვაზიბლოკი), желтые, зеленые, синие, серые, белые, коричневые, фиолетовые), გამონაკლისია მხოლოდ კვაზიბლოკი кремовые. ამგვარად, ცენტრალურ ტერმინებს ამ ბლოკებში, ძირითადად, ბაზისური ფერის ტერმინები წარმოადგენენ. რაც შეეხება ბაზისური ფერის დანარჩენ ტერმინებს (ბლოკების სახელების გარდა), ესენია голубой და черный, რომლებიც განთავსებულია შემდეგ ბლოკებში: голубой – ბლოკში синие და черный – ბლოკში серые. Голубой ტერმინის აღნიშნულ ბლოკში მოხვედრა სავსებით გასაგები და ბუნებრივია, მოულოდნელია მხოლოდ, რომ გვაქვს ბლოკი серые, ანუ რომ ბლოკში ცენტრალურ ტერმინს წარმოადგენს серый და არა черный. მაგრამ თუ გადავხედავთ

ამ ბლოკის შემადგენლობას, ვნახავთ, რომ მასში უმეტესობა იმ შეფერილობათა სახელებია, რომლებიც ახლოს დგანან ნაცრისფერთან (пепельный, серый, стальной, свинцовый, мышиный) ხოლო შავი ფერის აღმნიშვნელი სახელები შედარებით ცოტაა (грифельный, антрацитовый, черный). ამ შემთხვევაში, შესაძლებელია ტერმინთა სიმრავლემაც ერთგვარად განაპირობა ცენტრალურ ტერმინად серый-ის არჩევა.

დაბოლოს, შეიძლება ითქვას, რომ ის სემანტიკური სტრუქტურა, რომელიც რუსულ ენაში ფერის ტერმინთა სისტემას ახასიათებს და მსგავსების მიმართებაზეა დაფუძნებული, საკმაოდ ახლოსაა იმ ძირითად სემანტიკურ სტრუქტურასთან, რომლის მაორგანიზებელ ელემენტებს ბაზისური ფერის ტერმინთა შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორიები წარმოადგენენ. რ.ფრუმკინას მიერ აღწერილ სტრუქტურაშიც აშკარად გამოიკვეთება ბაზისური ფერის ტერმინთა განსაკუთრებული სემანტიკური როლი, მიუხედავად იმისა, მკვლევარი ცნობს თუ არა ამ ტერმინთა ბაზისურობას.

პარაგრაფის ამ ნაწილში დიდი ყურადღება დავუთმეთ რ.ფრუმკინას მეცნიერულ თვალსაზრისს, მაგრამ, ამვე დროს, ინტერესს იწვევს სხვა ფსიქოლინგვისტური გამოკვლევებიც. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ ის შრომები, რომლებიც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელს უჭერს მხარს. ასეთია, მაგალითად, ე.რ.ჰაიდერის ფსიქოლინგვისტური ექსპერიმენტული გამოკვლევა, რომელიც კავშირს ამყარებს ფერის სახელდებასა და მეხსიერებას შორის [E. R. Heider, 1972]. აღნიშნული გამოკვლევა ოთხი სხვადასხვა სახის ექსპერიმენტის შედეგებს ემყარება და მეტად საინტერესო დასკვნებს გვთავაზობს ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის თვალსაზრისით. მოკლედ წარმოვადგენთ ამ ექსპერიმენტებს და მიღებულ დასკვნებს.

პირველი ექსპერიმენტი მიზნად ისახავდა ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიერ დადგენილი ბაზისური ფერის კატეგორიის ბირთვების დაზუსტებას, განსაკუთრებით – ნაჯერობის თვალსაზრისით. ექსპერიმენტში მონაწილეობდნენ ფერის ტერმინთა სისტემის ტიპით განსხვავებული 10 ენის ინფორმანტები.

ექსპერიმენტის შედეგად გამოვლინდა, რომ ბაზისური ფერის უნივერსალურ კატეგორიათა ბირთვები ემთხვევა ბ.ბერლინისა და პ.კეის მიერ დადგენილ ბირთვებს და, როგორც წესი, მათ ნაჯერობის საკმაოდ მაღალი ხარისხი ახასიათებთ.

მეორე ექსპერიმენტით უნდა შემოწმებულიყო, თუ რამდენად კოდირებადია ბაზისურ ფერთა კატეგორიების ბირთვები განსხვავებულ ენებში. ამის შესამოწმებლად გამოიყენებოდა ორი მახასიათებელი: შესაბამისი ტერმინის სიგრძე და საპასუხო ხანგრძლივობა. ალბათ ეს უკანასკნელი საჭიროებს განმარტებას. საპასუხო ხანგრძლივობა იზომებოდა წამზომით და გულისხმობდა დროის შუალედს ცდისპირისთვის ფერის ნიმუშის მიწოდებიდან მისი ხელის პირველ მოძრაობამდე შესაბამისი ტერმინის ჩასაწერად. ექსპერიმენტის შედეგად გამოირკვა, რომ ბირთვულ ფერებს, დანარჩენ ფერებთან შედარებით, უფრო მოკლე ტერმინებით აღნიშნავენ და უფრო სწრაფადაც ასახელებენ. განსაკუთრებით საყურადღებოა კიდევ ერთი დასკვნა, რომელიც ამ ექსპერიმენტის შედეგად დადგინდა. ზემოთ აღნიშნული მახასიათებლების მიხედვით შეიმჩნევა განსხვავება თვით ბირთვულ ფერებს შორის: ბაზისური ფერის პირველად კატეგორიათა ბირთვებს უფრო სწრაფად ასახელებენ არაპირველად კატეგორიათა ბირთვებთან შედარებით.

მესამე ექსპერიმენტი უკვე დაკავშირებული იყო მეხსიერებასთან და მას უნდა ერკვნებინა, შეიმჩნეოდა თუ არა განსხვავება, დამახსოვრების თვალსაზრისით, ბირთვულ და არაბირთვულ ფერებს შორის. საინტერესო იყო ეს ექსპერიმენტი იმით, რომ მასში მონაწილეობდნენ ინფორმანტები იმ ენებისა, რომლებშიც ბაზისური ფერის 11-ვე (ან 12-ვე) კატეგორია არ იყო კოდირებული. ამდენად, ზოგიერთი ბირთვული ფერი შეიძლებოდა არც ყოფილიყო ბაზისური ფერის ტერმინით კოდირებული ინფორმანტის ენაში. განსაკუთრებით ბევრი ცდისპირი Dani ენის (ახალი გვინეის ენა) ინფორმანტს წარმოადგენდა. ექსპერიმენტის შედეგად დადგინდა: ბირთვული ფერის შესაბამის ტერმინებს უფრო ზუსტად იმახსოვრებენ, არაბაზისურ ფერთა შესაბამის ტერმინებთან შედარებით, მიუხედავად იმისა, კოდირებულია თუ არა ენაში ბაზისური ფერის ტერმინით მოცემული ბირთვუ-

ლი ფერი. მესამე ექსპერიმენტში ფერის ტერმინების შესწავლა დამახსოვრების თვალსაზრისით გულისხმობდა ხანმოკლე მეხსიერებას. მეოთხე ექსპერიმენტის მიზანი თითქმის იგივე იყო, ოღონდ ამჯერად – ხანგრძლივი მეხსიერების თვალსაზრისით. ექსპერიმენტის შედეგიც თითქმის იგივე აღმოჩნდა. ბირთვული ფერები უფრო სწრაფად და სწორად უკავშირდებოდა ფერის ტერმინს არაბირთვულ ფერებთან შედარებით. დაბოლოს, ზოგადი დასკვნა, რომელიც ამ ოთხივე ექსპერიმენტიდან გამომდინარეობს, შემდეგია: ფერითი სივრცე საუკეთესო ნიმუშია იმისა, რომ გრძნობით-ცნობიერი ფაქტორები, რომლებიც საფუძვლად უდევს ფერით სივრცეს, ზეგავლენას ახდენს შესაბამისი ლინგვისტური კატეგორიების ჩამოყალიბებასა და რეფერენციაზე, რაც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელშია ასახული. რა თქმა უნდა, მხოლოდ ამ ორი მკვლევრის ნაშრომებით არ შემოიფარგლება ის ფსიქოლინგვისტური გამოკვლევები, რომლებიც ფერის ტერმინებს შეისწავლიან სემანტიკური თვალსაზრისით (იხ. ბიბლიოგრაფია), მაგრამ ვფიქრობთ, მათი აქ განხილვა საკმარისია იმისათვის, რომ წარმოდგენა შეგვექმნეს ამგვარი კვლევის ხასიათსა და შედეგებზე.

გ) სემანტიკური პრიმიტივები და ფერთა კატეგორიზაცია

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის შესახებ განსხვავებული აზრი აქვს სემანტიკის ცნობილ მკვლევარს ა.ვეუბიციკას, რომელიც თავის ნაშრომებში თითქმის ყოველთვის ამახვილებდა ყურადღებას ფერის ტერმინთა სემანტიკაზე [A.Wierzbicka, 1980; 1984; 1989; 1990; 1992]. მის ერთ-ერთ ბოლო მონოგრაფიაში [A.Wierzbicka, 1996] ამ საკითხს ცალკე თავი ეძღვნება, რომელშიც ავტორი აშკარად გამოხატავს თავის უარყოფით დამოკიდებულებას ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიმართ. იმისათვის, რომ ჩავწვდეთ ავტორის ამგვარი დამოკიდებულების მიზეზს, სასურველია, ზოგადი წარმოდგენა მაინც ვიქონიოთ იმ ძირითად პრინციპებზე, რომელსაც ავტორის შრომა ემყარება.

აღნიშნულ ნაშრომში ა.ვეუბიციკა მიზნად ისახავს, დაადგი-

ნოს სემანტიკური პრიმიტივები. ეს ის მინიმალური სემანტიკური ერთეულებია, რომლებიც თავისთავად ცხადია, ანუ სხვა მნიშვნელობით არ განისაზღვრება, უნივერსალურია და ნებისმიერ კულტურაში შინაარსობრივად ყველაზე თვალსაჩინო, მნიშვნელოვან, უნივერსალურ საგნებთან ან მოვლენებთანაა დაკავშირებული. მაგალითად, ასეთია ხედვის მნიშვნელობა, მნიშვნელობა შიგნით, მნიშვნელობა ახლა, მნიშვნელობანი: კარგი, ცუდი, შორს, ახლოს, დიდი, პატარა და სხვა. ამგვარ პრიმიტივთა სია ა.ვეუბიციკას ნაშრომში 55 ერთეულს აერთიანებს. სემანტიკურ პრიმიტივებზე დაყრდნობით შესაძლებელია ჩატარდეს ენის სემანტიკური ანალიზი. საყურადღებოა, რომ პრიმიტივებზე დაყრდნობით ავტორი გვანვდის არა მხოლოდ ლექსიკურ-სემანტიკურ ანალიზს, არამედ მთელ რიგ გრამატიკულ კატეგორიათა სემანტიკურ ანალიზსაც.

ერთი შეხედვით, შესაძლებელია, მოგვეჩვენოს, რომ ამგვარი ანალიზი, ფაქტობრივად, კომპონენტურ ანალიზს წარმოადგენს. მაგრამ, უნდა აღინიშნოს, რომ სემანტიკურ პრიმიტივებზე დამყარებული ანალიზი ამ უკანასკნელისაგან პრინციპულად განსხვავებულია. სემანტიკური კომპონენტები, რომლებსაც ემყარება კომპონენტური ანალიზი, ხშირად ფორმალურად გამოყოფილ მინიმალურ სემანტიკურ ერთეულებს წარმოადგენენ, მაშინ როცა სემანტიკური პრიმიტივები დენოტატურ პროტოტიპებთანაა დაკავშირებული.

„ფერის ტერმინთა მნიშვნელობა და ხედვის უნივერსალიზები“, ასე ეწოდება იმ თავს, რომელსაც ა.ვეუბიციკა მთლიანად უთმობს ფერის ტერმინთა სემანტიკურ ანალიზს. უპირველეს ყოვლისა, უნდა აღინიშნოს, რომ ა.ვეუბიციკა უარყოფს ფერის ცნების უნივერსალობას და გასაგებია, რომ მისთვის არც ფერის ტერმინია უნივერსალური. სწორედ ამიტომ, ის უნივერსალია, რომელიც გვეუბნება, რომ ყოველ ენაში არსებობს ფერის მინიმუმ ორი ტერმინი, მისთვის არამართებულია. თუმცა, თუ ავტორის შემდგომ მსჯელობას გავადევნებთ თვალს, დავინახავთ, რომ ავტორი ხშირად განიხილავს ფერის ტერმინთა ორელემენტოვან სისტემებს.

ავტორის ამგვარი დამოკიდებულება ფერის კატეგორიისადმი გამოწვეულია იმით, რომ მას ფერი გაგებული აქვს

ინგლისურიდან ამოსვლით (ან იმგვარი ენობრივი სისტემიდან ამოსვლით, რომელშიც ქრომატული და აქრომატული ფერები ერთმანეთისაგან ენობრივად გამიჯნულია). რა თქმა უნდა, ეს არაა ფერის ის კატეგორია, მით უმეტეს, ბაზისური ფერის კატეგორია, რომლის უნივერსალობაზეც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელშია მსჯელობა. ფერის კატეგორიის ცნება, აღნიშნული მოდელის მიხედვით, უფრო ფართოა, იგი ფერის ცნებასაც მოიცავს ა.ვეუბიციკასეული გაგებით. ფერის კატეგორია განისაზღვრება ენაში ფერის ტერმინებით დანაწევრებული ფერთი სივრცის სტრუქტურული ერთეულებით (მიუხედავად იმისა, ქრომატული ფერი ამგვარ სისტემაში ცალკე ერთეულადაა ჩამოყალიბებული თუ არა).

ა.ვეუბიციკა არ იზიარებს ფერის უნივერსალობას, მისთვის უნივერსალურია ხედვა: ყველა კულტურაში არის ინტერესი ხედვისადმი, იმისადმი, თუ რას ხედავენ და მისი აზრით, სულაც არაა აუცილებელი გამოიყოს ფერი, როგორც ვიზუალური გამოცდილების ცალკე ასპექტი [A.Wierzbicka, 1996, 287]. მაგრამ აქვე ჩნდება კითხვა: განა ფერი არ არის ის, რასაც ხედავენ? და გაუგებარია, რატომ არ უნდა გამოიყოს იგი, როგორც ვიზუალური გამოცდილების ცალკე ასპექტი? როგორც ავტორი იქვე აღნიშნავს, ხედვის უნივერსალობას ადასტურებს ის, რომ მას ყველა ენაში შესაბამისი სიტყვა გააჩნია, ფერის ცნებას კი ასეთი სიტყვა ყველა ენაში არა აქვს (როგორც ა.ვეუბიციკა ამბობს, არაა ექსპონირებული ყველა ენაში). ჩვენი აზრით, ფერის ცნებისათვის შესაბამისი სიტყვის არარსებობა არ უნდა ნიშნავდეს, რომ ფერის კატეგორია არაა უნივერსალური. ნებისმიერ ენაში არსებობს ფერის კონკრეტული კატეგორია იმისაგან დამოუკიდებლად, არსებობს თუ არა ამ ენაში ზოგადად ფერის აღმნიშვნელი სიტყვა.

რაც შეეხება ფერის ტერმინის სემანტიკას, ა.ვეუბიციკას მიაჩნია, რომ ყოველი კონკრეტული ტერმინის მნიშვნელობის განსაზღვრა თითქმის შეუძლებელია; შესაძლებელია მხოლოდ წარმოდგენილ იქნას ახსნა ამა თუ იმ კონკრეტული მნიშვნელობისა.

როგორც ავტორი აღნიშნავს, ფერის ტერმინის მნიშვნელობას ხშირად უკავშირებენ სინათლის სხივის ფიზიკურ

თვისებებს (სინათლის ტალღის სიგრძეს ან ფარდობით ენერგიას) და საილუსტრაციოდ განიხილავს ინგლისურ ტერმინს violit – ‘იისფერი’ (აქ საყურადღებოა, რომ იგი არაბაზისური ფერის ტერმინია ინგლისურში). როგორც ა.ვეუბიკაა შენიშნავს, ამ ტერმინით აღინიშნება ფერი 400-470 ნმ-ის დიაპაზონში, ხოლო 475 ნმ-ის შემდეგ იწყება ლურჯი ფერი. ფერის კონკრეტული ტერმინის მნიშვნელობის ამგვარი განსაზღვრა ავტორს, სავსებით სამართლიანად, არ მიაჩნია ამ ტერმინის მნიშვნელობის ცოდნად და ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ესაა მეცნიერული ცოდნა და მას არაფერი აქვს საერთო სიტყვის მნიშვნელობასთან.

ზუსტად ამგვარი დამოკიდებულება აქვს ავტორს იმ მეცნიერული მიდგომისადმი, რომელიც ფერის კატეგორიის უკეთ განსაზღვრისათვის ნეიროფიზიოლოგიურ მონაცემებს ეყრდნობა, ან ფერის კატეგორიას არამკაფიო (fuzzy) სიმრავლის სახით წარმოადგენს. აქ ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ ფერის პერცეფცია არ უნდა უკავშირდებოდეს ფერის კონცეპტუალიზაციას, რომ ფერის აღქმა ადამიანებს საერთო აქვთ, მაგრამ კონცეპტუალიზაცია სხვადასხვა კულტურებში განსხვავებულია. ამ მოსაზრებით ა.ვეუბიკაა, თითქოს ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელს ეწინააღმდეგება; სინამდვილეში, არც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი არ ვარაუდობს, რომ ფერთა პერცეფცია უნდა განსაზღვრავდეს ფერთა კონცეპტუალიზაცია/კატეგორიზაციას. მართალია, უნივერსალური მოდელი ნეიროფიზიოლოგიურ მონაცემებს ითვალისწინებს, მაგრამ ამით იგი უბრალოდ ასახუთებს ზემოთ აღნიშნული ექვსი კატეგორიის ([თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე], [ლურჯი]) პირველადობას.

ამგვარად, წარმოვადგინეთ ორი ძირითადი პუნქტი, რომელიც განსაზღვრავს ავტორის უარყოფით დამოკიდებულებას ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიმართ: ერთი – ფერის ცნება არაა უნივერსალური და მეორე – ფერის კატეგორიის ფორმალიზაცია (მისთვის ნეიროფიზიოლოგიური საფუძვლების დაძებნა, ან მისი fuzzy სიმრავლის სახით წარმოდგენა) სემანტიკური შესწავლისას არაამართებულია. შემდგომ მსჯელობაში ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური

მოდელის უფარგისობის დასასაბუთებლად ავტორი თითქოს განგებ ურევს საილუსტრაციო მასალაში ბაზისურ და არაბაზისურ ტერმინებს, თუმცა, როცა სჭირდება, ტერმინის ბაზისურობასაც მშვენივრად იყენებს.

ვფიქრობთ, საინტერესო იქნება წარმოვადგინოთ ფერის ზოგიერთი ტერმინის ის განსაზღვრება, რომელსაც ა.ვეუბიცკა თავის ნაშრომში გვთავაზობს. მართალია, ამ განსაზღვრებებს ავტორი „ახსნებს“ უწოდებს, მაგრამ, ჩვენი აზრით, მათ განსაზღვრების ფორმულირებას აძლევს. მაგალითისათვის განვიხილოთ რუსული синий ტერმინის ნაშრომში წარმოდგენილი „ახსნა“:

X არის синий =

- (a) ზოგჯერ ადამიანი ხედავს მზეს მაღლა ცაში. როცა X-ის მსგავს საგნებს ხედავენ, ამ დროს შეიძლება იფიქრონ ცაზე
- (b) X არ არის იმის მსგავსი, როგორიც ამ დროს არის ცა
- (c) ზოგჯერ ადამიანი ვერ ხედავს ძალიან ბევრს (კარგად) როდესაც X-ის მსგავს საგნებს ხედავენ, შეიძლება ამაზე იფიქრონ.

აქვე განვიხილოთ голубой ტერმინის „ახსნა“:

X არის голубой =

- (a) ზოგჯერ ადამიანი ხედავს მზეს მაღლა ცაში. როცა X-ის მსგავს საგნებს ხედავენ, ამ დროს შეიძლება იფიქრონ ცაზე
- (b) X არის ამგვარი ცის მსგავსი
- (c) ზოგჯერ ადამიანი ბევრ საგანს ხედავს. როცა X-ის მსგავს საგნებს ხედავენ, შეიძლება ამაზე იფიქრონ.⁶

ამ ორი ტერმინის აქ წარმოდგენილ „ახსნებში“ ჩანს როგორც განსხვავება, ისე სიახლოვე მათი მნიშვნელობებისა (ორივე ცის ფერს აღნიშნავს, მაგრამ ერთი უკავშირდება ცის ფერს დღისით, მეორე – ღამით).

6 ვეცადეთ, თარგმანი ძალზე ახლოს ყოფილიყო ორიგინალთან, სასვენი ნიშნებიც კი არ დავსვით ორიგინალისაგან განსხვავებულად.

რამდენად ღირებულია ფერის ტერმინის მნიშვნელობის ამგვარი „ახსნა“? როცა ამგვარ „ახსნებში“ X-ის მსგავს საგნებზეა ლაპარაკი, გასაგებია, რომ ამ შემთხვევაში იგულისხმება მსგავსება ფერით, მაგრამ ავტორი ცდილობს „ახსნა“ მოგვანოდოს ისე, რომ არ იხმაროს „ფერი“. გარდა ამისა, „ახსნას“ ბუნდოვანებას ანიჭებს „შეიძლება“ გამოყენება. ამავე დროს, თითქოს ერთგვარად წინააღმდეგობრივია **синий** ტერმინის ახსნა, რომელიც იწყება იმით, რომ იმ საგნების დანახვაზე, რომლებიც ფერით არის **синий**, შეიძლება იფიქრონ ცაზე, უფრო ზუსტად, მზიან ცაზე (მართლაც, თითქოს ბუნებრივია, იფიქრონ ცაზე იმიტომ, რომ **синий**-ის მსგავსი ფერისაა ცა); მაგრამ იქვე (პუნქტი b) ავტორი გვეუბნება, რომ ის, რაც არის **синий**, არ არის მზიანი ცის მსგავსი. საბოლოოდ, ავეუბიცკას ახსნა გვეუბნება, რომ **синий** არის ღამის ცის ფერის მსგავსი და ამით უნდა მიგვანიშნოს, რომ **синий**-ის პროტოტიპია ღამის ცის ფერი. შეიძლება ეს ასეც იყოს, მაგრამ **синий** რომ მსგავსია голубиний-ისა (რომელიც მზიანი ცის ფერს უკავშირდება პროტოტიპულად), ეს რ.ფრუმკინას ექსპერიმენტულმა გამოკვლევამაც დაადასტურა (ამის შესახებ იხილეთ ზემოთ, მოცემული პარაგრაფის (ბ) ნაწილში). რ.ფრუმკინამ ფერის ტერმინები რუსულ ენაში შეისწავლა სწორედ სემანტიკური მსგავსების მიმართების თვალსაზრისით.

დამატებით გვინდა წარმოვადგინოთ, აგრეთვე, ინგლისური red ტერმინის „ახსნა“:

X არის red =

როცა ვინმე ხედავს X-ის მსგავს საგნებს, შეიძლება იფიქროს ცეცხლზე

როცა ვინმე ხედავს X-ის მსგავს საგნებს, შეიძლება იფიქროს სისხლზე

X-ის მსგავსი საგნების დანახვა შეიძლება მაშინაც, როცა სხვა საგნების დანახვა არ შეიძლება.

საილუსტრაციოდ წარმოდგენილ ამ „ახსნებში“, როგორც ვხედავთ, ავტორი ფერს უკავშირებს საგანს. მართალია, სამყაროში ფერი დამოუკიდებლად არ არსებობს, მაგრამ ენაში ფერის ტერმინების არსებობა მაჩვენებელია იმისა, რომ არ-

სებობს ამა თუ იმ კონკრეტული ფერის ცნება საგნისაგან დამოუკიდებლად, რაც ა.ვეუბიკას „ახსნებში“ არაფრით არ აისახება. მიუხედავად ამისა, ეს „ახსნები“ საკმაოდ საინტერესოა და უპირველესად იმის გამო, რომ მათში ავტორი ფაქტობრივად ადგენს პროტოტიპებს ფერის კატეგორიებისათვის. აქ ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს ის ფაქტი, რომ ამგვარი პროტოტიპები დაძებნილია, როგორც წესი, ბაზისური ფერის კატეგორიებისათვის, რომლებიც ძირითად ერთეულებს წარმოადგენენ ფერის ტერმინთა სისტემის შესაბამის სემანტიკურ სტრუქტურაში. რა თქმა უნდა, ამ ფაქტს თვით ავტორი არ აღნიშნავს, მაგრამ ნათქვამის დასადასტურებლად წარმოვადგენთ იმ კატეგორიებს, რომელთა პროტოტიპულ ახსნებს გვთავაზობს ავტორი თავის ნაშრომში. ესენია:

[შავი] და [თეთრი] კატეგორიები – მათ ახსნას ავტორი იძლევა ინგლისური black და white ტერმინებისათვის და პროტოტიპულად მათ შესაბამისად აკავშირებს ღამით და დღისით ხედვასთან;

კატეგორია [მწვანე] – მის ახსნას ავტორი იძლევა ინგლისური green, უელსური gwyrld, Hanunoo ენის latay ტერმინების მაგალითზე და პროტოტიპულად აკავშირებს მცენარეულ საფართან;

კატეგორია [ლურჯი] – მის ახსნას ავტორი იძლევა ინგლისური blue, რუსული синий ტერმინების მაგალითზე; პროტოტიპულად აკავშირებს ღამის ცის ფერთან და შორიდან დანახული დიდი წყალსატევების ფერთან;

კატეგორია [ცისფერი], რომელიც ავტორს რატომღაც არ შეაქვს ე.წ. შერეულ ფერებში (mixed colours, როგორც თვითონ უწოდებს) – მის ახსნას ავტორი იძლევა პოლონური niebieski, რუსული голубин ტერმინების მაგალითზე და პროტოტიპულად უკავშირებს ცის ფერს დღისით;

კატეგორია [წითელი] – მის ახსნას ავტორი იძლევა ინგლისური red ტერმინის მაგალითზე და პროტოტიპ-

ულად უკავშირებს ცეცხლისა და სისხლის ფერს;

კატეგორია [ყვითელი] – მის ახსნას ავტორი იძლევა ინგლისური yellow ტერმინის მაგალითზე და პროტოტიპულად უკავშირებს მზის ფერს;

კატეგორია [ნათელ-თბილი], ანუ [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი]Ⓜ[ნითელი] – მას ავტორი, რა თქმა უნდა, ამ სახით არ განიხილავს, ამ კატეგორიას იგი უწოდებს მაკრო-თეთრს (makro-white), მის ახსნას იძლევა Dani ენის mola ტერმინის მაგალითზე და პროტოტიპულად უკავშირებს ცეცხლის ფერსა და დღისით ხედვას;

კატეგორია [მუქ-გრილი], ანუ [შავი]Ⓜ[მწვანე]Ⓜ[ლურჯი] – არც ამ კატეგორიას განიხილავს ავტორი აღნიშნული სახით, მას იგი უწოდებს მაკრო-შავს (makro-black), მის ახსნას იძლევა Dani ენის mili ტერმინის მაგალითზე და პროტოტიპულად აკავშირებს ღამით ხედვასთან. ამავე დროს, ხაზგასმულია, რომ იგი პროტოტიპულად არ უკავშირდება ცეცხლის ფერს;

კატეგორია [თბილი], ანუ [ნითელი]Ⓜ[ყვითელი] – არც ამ კატეგორიას განიხილავს ავტორი ამ სახით. მას იგი უწოდებს მაკრო-ნითელს (makro-red), არ იძლევა მის ახსნას რომელიმე კონკრეტული ტერმინის მაგალითზე, გვთავაზობს თვით კატეგორიის ზოგად ახსნას და პროტოტიპულად აკავშირებს მზისა და ცეცხლის ფერთან;

კატეგორია [გრილი], ანუ [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი] – არც ამ კატეგორიას განიხილავს ავტორი აღნიშნული სახით, მისთვის ხმარობს ტერმინს green, რომლის შესახებაც აღვნიშნეთ ზემოთ (თავი 1), იძლევა მის ზოგად ახსნას (არა კონკრეტული ტერმინის მაგალითზე) და პროტოტიპულად უკავშირებს ცისა და მცენარეული საფარის ფერს;

კატეგორია [ნარინჯისფერი], რომელიც განხილულია როგორც შერეული ფერი (mixed-colour) – მის ახსნას ავტორი გეთავაზობს ინგლისური orange ტერმინის მაგალითზე, არც ერთ ამგვარ ფერს ავტორი პროტოტიპთან არ აკავშირებს და ახსნას იძლევა შემადგენელი ფერების მეშვეობით. ამ შემთხვევაში [ნარინჯისფერი] ახსნილია როგორც გარკვეულწილად წითლისა და გარკვეულწილად ყვითლის მსგავსი;

კატეგორია [ვარდისფერი] – ესეც შერეული ფერია და ახსნილია ინგლისური pink ტერმინის მაგალითზე როგორც გარკვეულწილად თეთრისა და გარკვეულწილად წითლის მსგავსი;

კატეგორია [ნაცრისფერი] – ესეც შერეული ფერია და ახსნილია ინგლისური grey ტერმინის მაგალითზე როგორც გარკვეულწილად თეთრისა და გარკვეულწილად შავის მსგავსი;

კატეგორია [იისფერი] – ესეც შერეული ფერია და ახსნილია ინგლისური purple ტერმინის მაგალითზე როგორც გარკვეულწილად წითლისა და გარკვეულწილად ლურჯის მსგავსი;

კატეგორია [ყავისფერი] – ესეც შერეული ფერია, მაგრამ დანარჩენ შერეულ ფერთაგან მას განსაკუთრებით გამოარჩევს ავტორი და პროტოტიპულად აკავშირებს მინის ფერთან.

ამგვარად, ა.ვეფხიძეკა თავის ნაშრომში წარმოგვიდგენს ცალკეული ფერის ტერმინის (როგორც წესი, სწორედ ბაზისური ფერის ტერმინის) სემანტიკურ ანალიზს და ცდილობს ახსნას ფერის ტერმინის მნიშვნელობა. ჩვეულებრივ, სიტყვის მნიშვნელობა მისთვის ნიშნავს იმას, რასაც ამ ენაზე მოლაპარაკე ფიქრობს მოცემული სიტყვის წარმოთქმისას. ბუნებრივია, ასევეა გაგებული ფერის ტერმინის მნიშვნელობაც. ამდენად, ფერის ტერმინთა სემანტიკური ანალიზისას ავტორი გვიხსნის, რას ფიქრობს მოლაპარაკე და ამ ახსნებით ცალკეულ ტერმინს

შესაბამის პროტოტიპს უკავშირებს. როგორც ვხედავთ, ამგვარ ანალიზში დაკარგულია ფერის ტერმინთა სიმრავლის სისტემური ხასიათი, არ ჩანს ფერის ტერმინთა ერთობლიობით ენაში ასახული ფერითი სივრცის სემანტიკური სტრუქტურა. სამაგიეროდ, ფერის ტერმინების დაკავშირებით პროტოტიპებთან ერთგვარი წარმოდგენა იქმნება ენაში ფერთა კატეგორიზაციის პროცესზე, იმაზე, თუ რისი ზეგავლენით ხორციელდება ენაში ფერთა მოცემული კატეგორიზაცია. ამგვარი მიზეზები, ავეუბიცკას ანალიზის მიხედვით, ადამიანის მაკრო-გარემოს უკავშირდება, უფრო ზუსტად კი ეს ის „გარემოებითი“ ცნებებია, რომლებიც გადმოიცემა fire ('ცეცხლი'), sun ('მზე'), sky ('ცა') grass ('ბალახი'), sea ('ზღვა') და ground ('მინა') სიტყვებით. ავტორი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ თითოეული ეს ცნება არის არა სემანტიკური პრიმიტივი, არამედ – კონსტრუქტი, რომელიც აგებულია ადამიანის მიერ დედამიწაზე ცხოვრების გამოცდილებიდან.

ფერის კატეგორიზაცია შეიძლება განაპირობოს, აგრეთვე, ლოკალურად მნიშვნელოვანმა რეფერენტმა (ეს შეიძლება იყოს მინერალი, ცხოველი, მცენარე...). ამგვარი კატეგორიის მაგალითად ავტორი მოიხმობს ინგლისური orange ტერმინის შესაბამის კატეგორიას. საინტერესოა ავტორის შენიშვნა ამ ტიპის ტერმინებთან დაკავშირებით: ისინი ხშირად განიცდიან სემანტიკურ ცვლილებას (ამის კარგი მაგალითია რუსული ტერმინი *голуби́й*, რომელიც *голубы́й*-ს – 'მტრედს' უკავშირდება, მაგრამ დღეს 'ცისფერს' ნიშნავს).

როგორც ავტორი აღნიშნავს, ფერის ტერმინების დაკავშირება შესაბამის პროტოტიპებთან ფერის ამა თუ იმ ტერმინის ეტიმოლოგიაში შეიძლება აისახოს.

პარაგრაფის ამ ნაწილში ძალიან მოკლედ დავახასიათეთ ფერის ტერმინთა სემანტიკის ანალიზი ავეუბიცკას თეორიის მიხედვით. ჩვენი მიზანი მხოლოდ ის იყო, რომ გვეჩვენებინა ამგვარი ანალიზის მიმართება ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელთან. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ავეუბიცკა არ იზიარებს ბ.ბერლინისა და პ.კეის თვალსაზრისს და, საერთოდ, მისთვის მიუღებელია ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი. მიუხედავად ამისა, ზემოთქმულის

საფუძველზე ნათელი ხდება, რომ, ფაქტობრივად, ა.ვეუბიცკას მიერ ჩატარებული სემანტიკური ანალიზი და ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი ფერის ტერმინთა სემანტიკის კვლევის ორ განსხვავებულ გზას წარმოადგენს განსხვავებული მიზნებით: ერთი ცდილობს, ფერის ტერმინთა სემანტიკა აღწეროს იმგვარად, რომ აისახოს ის, რასაც ფიქრობს მოლაპარაკე ფერის ტერმინის გამოყენებისას და, ამავე დროს, ამგვარი ანალიზი სემანტიკურ პრიმიტივებს უნდა ეყრდნობოდეს (ფერის ტერმინთა სემანტიკის ანალიზისას გამოყენებული პრიმიტივებია: „ხედავ“, „ფიქრი“, „მსგავსება“), რის შედეგადაც ხდება ფერის ტერმინთა დაკავშირება მის პროტოტიპებთან; მეორე კი იკვლევს იმ სემანტიკურ სტრუქტურას, რომელიც ენაში ფერის ტერმინებით გადმოცემული ფერითი სივრცისთვისაა დამახასიათებელი, ადგენს ამ სტრუქტურისთვის დამახასიათებელ კანონზომიერებებს, რომელთაგან ზოგი უნივერსალური ხასიათისაა, ხოლო ზოგი კი სპეციფიკურია – დამახასიათებელია კონკრეტული ენისათვის.

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი და ფერის ტერმინთა სემანტიკის იმგვარი ანალიზი, როგორიც ა.ვეუბიცკას ნაშრომშია წარმოდგენილი, სავსებით შეთავსებადია, რასაც ადასტურებს ენობრივი უნივერსალებისადმი მიძღვნილი ბ.კომრის ნაშრომი [B.Comrie, 1981], ა.ვეუბიცკას ძირითადი ნაშრომის გამოქვეყნებამდე საკმაოდ ადრე. ბ.კომრი თვლის, რომ ფერთა კატეგორიზაცია უნდა დაუკავშირდეს ფერის კატეგორიის ბირთვს და არა საზღვრებს, რომ კატეგორიზაცია უნდა განისაზღვროს არა რაღაც აუცილებელი და საკმარისი პირობებით, არამედ პროტოტიპების ტერმინებში.

დაბოლოს, პარაგრაფის დასასრულს, შეიძლება ითქვას, რომ ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი, რომელიც ენაში ასახული ფერითი სივრცის ძირითად სემანტიკურ სტრუქტურას აღწერს, ფერის ტერმინთა სემანტიკის სხვა სახის ანალიზს უკავშირდება. ის ძირითადი მიმართება, რომელიც ენაში არსებობს ფერის ბაზისურ და არაბაზისურ ტერმინებს შორის და რომელსაც ემყარება ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი, მნიშვნელოვანია ფერის ტერმინთა სემანტიკის ანალიზისას. ამას ყველა ავტორი

გრძნობს, მიუხედავად იმისა, იგი იცნობს (ან ცნობს) თუ არა ბაზისური ფერის ტერმინის (resp. კატეგორიის) ცნებას. ასე, მაგალითად, ბაზისური ფერის კატეგორიები ივარაუდება იმ „ძირითად ფერებში“, რომელთა შესახებ აღნიშნავს ი.ბახილინა [И.Бахилина, 1975]; ასევე, ბაზისური ფერის კატეგორიას შეესაბამება ა.ვასილევსკის „წმინდა ფერი“ [А.Василевич, 1982]; ფაქტობრივად, ბაზისური ფერის ტერმინს წარმოადგენს ა.ლურიას „ფერის კატეგორიის განზოგადებული სახელწოდება“ ან „კატეგორიალური ტერმინი“ [А.Лурия, 1974]; როგორც აღვნიშნეთ, ბაზისური ფერის ტერმინს შეესაბამება რ.ფრუმკინას „ძირითადი ფერის ტერმინი“ და ა. ვეჟბიცკას ზემოთ დასახელებულ ნაშრომში პროტოტიპებიც სწორედ ბაზისური ფერის ტერმინებისთვისაა განსაზღვრული.

თავი მეორე

ფერის ტერმინთა სისტემაში ქართველურ ენაში

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის გამოჩენას თან მოჰყვა ფერის ტერმინთა კონკრეტული სისტემების აქტიური კვლევა ამ სისტემების უნივერსალურ მოდელთან მიმართების დადგენის მიზნით. სწორედ კონკრეტული სისტემების კვლევამ, ფერის კონკრეტულ ტერმინთა სემანტიკის დაზუსტებამ შეუწყო ხელი აღნიშნული უნივერსალური მოდელის დახვეწასა და თანამედროვე სახით ჩამოყალიბებას. ფერის ტერმინთა ქართველური სისტემების კვლევაც ამავე მიზნით განხორციელდა: უნივერსალურ მოდელთან მიმართების დადგენისა და თუნდაც მისივე ვერიფიკაციისთვის.

როგორც ვნახეთ, აღნიშნული უნივერსალური მოდელი ფერის ტერმინთა სისტემებს აღწერს როგორც სინქრონიულ, ასევე დიაქრონიულ ჭრილში და, ამდენად, ერთი ოჯახის მონათესავე ენათა ფერის ტერმინთა სისტემების შესწავლა შესაძლებლობას იძლევა, რომ კვლევამ ეს ორივე პლანი (სინქრონიულიცა და დიაქრონიულიც) მოიცვას.

ფერის ტერმინთა ქართველური სისტემებიდან ყველაზე ვრცელადაა წარმოდგენილი ქართული სისტემის ანალიზი, რაც ერთგვარად იმან განაპირობა, რომ ქართული სისტემა უფრო მდიდარია, მასში როგორც არაბაზისურ, ისე ბაზისურ ტერმინთა რაოდენობაც მეტია დანარჩენ ქართველურ სისტემებთან შედარებით.

2. 1. ფერის ტერმინთა ქართული სისტემა

ფერის ტერმინთა ქართული სისტემა დიდი მრავალფეროვნებით ხასიათდება, მაგრამ ფერის ტერმინთა ბაზისურობის განმსაზღვრელი კრიტერიუმი (იხ. თავი პირველი, 1.2) საშუალებას იძლევა, ამ მრავალფეროვნებიდან გამოვყოთ ბაზისურ ფერთა ტერმინები, რომლებიც მოცემულ ენაში ფერის

ტერმინებით სეგმენტირებული ფერითი სივრცის სტრუქტურის ძირითად მაორგანიზებელ ელემენტებს აღნიშნავენ და ფერის ტერმინთა სისტემის ტიპს განსაზღვრავენ.

როგორც აღვნიშნეთ, ბაზისური ფერის ტერმინების გამოყოფის ძირითადი კრიტერიუმი ოთხ პუნქტს მოიცავს. პირველივე პუნქტის შესაბამისად, რომლის მიხედვით ბაზისური ფერის ტერმინი მონოლექსემური უნდა იყოს, ტერმინთა აღნიშნული მრავალფეროვნებიდან გამოირიცხა დიდი ნაწილი, როგორც არაბაზისური (ამ პუნქტის მოთხოვნით, ბუნებრივია, რომ განიხილება ერთსიტყვიანი ტერმინები). ესენია, უპირველესად, ე.წ. ტოლად შერწყმული კომპოზიტები:

შავ-თეთრი (შავი და თეთრი, ფერით ჭრელი);

თეთრ-წითელი (მონითალო-მოთეთრო);

წითელ-ყვითელი (რაც წითლად და ყვითლად არის შეფერადებული; მრავალფეროვანი, ნაირფერი);

წითელ-ლურჯი (წითელი და ლურჯი ფერის; წითელი, რომელსაც ლურჯი გადაჰკრავს);

ყვითელ-მწვანე (ყვითელი და მწვანე, – მოყვითალო-მომწვანო);

ლურჯ-წითელი (ლურჯი და წითელი; მოლურჯო-მონითალო);

შავწითელი (შავგვრემანი მონითალო ელფერით);

შავყვითელი (მოშავო ყვითელი);

ძონ-ლაჟვარდი (პოეტ. ძონი და ლაჟვარდი; ძონისა და ლაჟვარდის ფერი; წითელი და ლურჯი);

თეთრ-ყირმიზი (თეთრი და ყირმიზი, – თეთრ-წითელი (სახე));

წითელ-წითელი (1. მონითალო; 2. მრავალი წითელი);

ჭროლა-ჭროლა (1. მრავალი ჭროლა; 2. რასაც ჭროლა ფერი დაჰკრავს)

და მრავალი სხვა⁷.

7 გვინდა შევნიშნოთ, რომ ფერის ქართული ტერმინები ამოკრეფილია „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან“, 1-8 ტომი, თბილისი, 1950-64; აქაც და ქვემოთ ფრჩხილებში მოცემულია განსაზღვრება „ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონის“ მიხედვით.

გასაგებია, რომ განხილული ტიპის ფერის ტერმინთა საკმაოდ დიდი რაოდენობის წარმოქმნაა შესაძლებელი და არც არის მოსალოდნელი, რომ ყველა ამგვარი ტერმინი აისახოს განმარტებით ლექსიკონში.

ამავე პუნქტით გამოირიცხა, აგრეთვე, კომპოზიტები, სადაც ორივე კომპონენტი ფერის ტერმინია, მაგრამ ერთ-ერთი მათგანი ოდნაობითი ხარისხის ფორმიტაა წარმოდგენილი (უმეტესად ეს პირველი კომპონენტი, თუმცა ზოგჯერ მეორე კომპონენტიც შეიძლება იყოს). ესენია:

მოლურჯო-შავი (შავი, რომელსაც ლურჯი ფერი დაჰკრავს);
მონითალო-ყვითელი (ყვითელი, რომელსაც წითელი ფერი დაჰკრავს);

მონითალო-მწვანე (მწვანე, რომელსაც წითელი ფერი დაჰკრავს);

მონითალო-ვარდისფერი (ვარდისფერი, რომელსაც წითელი ფერი დაჰკრავს);

მონითალო-ყავისფერი (ყავისფერი, რომელსაც წითელი ფერი დაჰკრავს);

მონარინჯისფრო-წითელი (წითელი, რომელსაც დაჰკრავს ნარინჯისფერი);

თეთრ-მოყვითალო (მოყვითალო თეთრი);

ლურჯ-მოშავო (მოშავო ლურჯი, – ძალიან მუქი ლურჯი) და მრავალი სხვა.

პირველსავე პუნქტს არ აკმაყოფილებენ არც სხვა კომპოზიტები, რომლებშიც ორივე კომპონენტი ფერის ტერმინის ოდნაობითი ხასისხის ფორმიტაა წარმოდგენილი:

მოვარდისფრო-მოყვითალო (მოვარდისფრო და მოყვითალო);

მოთეთრო-მონაცრისფრო (ოდნავ ნაცრისფერი, ღია ნაცრისფერი);

მოშავო-მონაცრისფრო (მოშავო და მონაცრისფრო) და მრავალი სხვა.

აქვე გვინდა დავასახელოთ სხვა ტიპის კომპოზიტებიც, რომელთა წარმოქმნის მოდელი დიდი პროდუქტიულობით არ ხასიათდება. რამდენადაც „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ რამდენიმე ასეთი კომპოზიტი მაინცაა შეტანილი,

მათ აქაც დავიმონმებთ:

თეთრ-ლურჯნარევი (რასაც თეთრი და ლურჯი ურევია;
ლურჯნარევი თეთრი);

მკრთალლურჯი (ხელოვნ. მკრთალი ლურჯი, ბაცი ლურჯი);

ლურჯ მუქისფერი (მუქი ლურჯი ფერისა);

ციაგ-ლურჯი (ღია ლურჯი, – მოლურჯო)

და სხვა.

ამავე პირველი პუნქტით გამოირიცხა ტერმინები, რომ-
ლებიც აგრეთვე კომპოზიტებს წარმოადგენენ და რომლებშიც
მეორე კომპონენტიცაა ფერი, ხოლო პირველი კომპონენტი –
ნათესაობით ბრუნვაში დასმული არსებითი სახელი (იგი შეი-
ძლება აღნიშნავდეს მცენარეს, მცენარის ნაყოფს, ყვავილს,
ცხოველს, მინერალს... – საგანს, რომელიც შესაბამისი სპეცი-
ფიკური ფერით ხასიათდება). ამგვარი ტერმინი საკმაოდ მრავ-
ლადაა „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“:

აგურისფერი (რაც ფერით აგურს მოგვაგონებს, – მოყვი-
თალო წითელი);

აღისფერი (რა ფერიც აღს აქვს, – კაშკაშა, ღია წითელი);

გიშრისფერი (გიშერივით შავი, ძალიან შავი);

დარიჩინისფერი (რასაც დარიჩინის ფერი აქვს, – მრეში);

ენდროსფერი (ენდროს დამახასიათებელი ფერი, – წითელი);

ვარდისფერი (მკრთალი წითელი);

ვერცხლისფერი (ვერცხლის დამახასიათებელი ფერი, მზი-
ნავი);

ზაფრანისფერი (ყვითელი);

ზურმუხტისფერი (პოეტ. რაც ფერით ზურმუხტს მოგვა-
გონებს, – მწვანე);

ზღვისფერი (პოეტ. რაც ფერით ზღვას მოგვაგონებს, –
ლურჯი, ლაუფარდი);

თაგვისფერი (რაც ფერით თაგვს მოგვაგონებს, – მუქი ნა-
ცრისფერი);

თამბაქოსფერი (რაც ფერით თამბაქოს მოგვაგონებს, –
მოყვითალო-მოყავისფრო);

თაფლისფერი (რაც ფერით თაფლს მოგვაგონებს, – მოყვი-
თალო ჩაღისფერი, თაფლა (თვალევი; ცხენი,...));

იასამნისფერი (იასამნის ყვავილის ფერი, – მოწითალო

- იისფერი);
 იისფერი (რაც ფერით იას მოგვაგონებს, – მონითალო ლურჯი);
 ირისისფერი (პოეტ. რაც ფერით ირისს (მნიშვნ. 3) მოგვაგონებს, – ზამბახისფერი);
 ისრიმისფერი (პოეტ. რაც ფერით ისრიმს მოგვაგონებს, – მოლურჯო-მომწვანო);
 კვამლისფერი (რასაც კვამლის ფერი აქვს, – მონაცრისფრო);
 კრემისფერი (საუბ. მოყვითალო თეთრი);
 კურდღლისფერი (პოეტ. ნაცრისფერი, ლეგა, რუხი);
 ლაინისფერი (პოეტ. მუქი ლურჯი);
 ლალისფერი (პოეტ. რაც ფერით ლალს მოგვაგონებს, – მუქი წითელი);
 ლაჟვარდისფერი (პოეტ. ღია ლურჯი);
 მარწყვისფერი (რაც ფერით მარწყვს მოგვაგონებს, – ღია წითელი);
 მარჯნისფერი (რაც ფერით მარჯანს მოგვაგონებს);
 მაყვლისფერი (მაყვალივით შავი);
 მგლისფერი (მგლის ფერისა, – რუხი);
 მიწისფერი (რა ფერიც მიწას, მტვერს აქვს, – რუხი);
 მიხაკისფერი (იგივეა, რაც ყავისფერი);
 მკვდრისფერი (ფერი, რომელიც მკვდარ ადამიანს ადევს, – ყვითელ-მწვანე);
 მოლისფერი (რაც ფერით მოლს მოგვაგონებს, – ღია მწვანე);
 მტრედისფერი/ტრედისფერი (ღია ლურჯი, მოცისფრო (ცის მუდმივ ეპითეტად იხმარება));
 მურისფერი (რაც ფერით მურს მოგვაგონებს, – შავი);
 ნამჯისფერი (იგივეა, რაც ჩალისფერი);
 ნარინჯისფერი (რაც ფერით ნარინჯს მოგვაგონებს, – მონითალო-ყვითელი);
 ნაცრისფერი (რაც ფერით ნაცარს მოგვაგონებს, – რუხი, ლეგა);
 ოქროსფერი (ფერით ოქროს მსგავსი);
 პირისფერი (მკრთალი წითელი, – ვარდისფერი);
 პლატინისფერი (რაც ფერით პლატინას მოგვაგონებს, – მოვერცხლისფრო თეთრი);

- ჟანგაროსფერი (ჟანგაროს (მნიშვნ.1) დამახასიათებელი მწვანე ფერი);
- ჟანგისფერი (რაც ფერით ჟანგს მოგვაგონებს, – წითელმურა);
- ჟოლოსფერი/ჟოლისფერი (რაც ფერით ჟოლოს მოგვაგონებს, – მონითალო-ვარდისფერი);
- რკინისფერი (რაც ფერით რკინას მოგვაგონებს);
- რძისფერი (რაც ფერით რძეს მოგვაგონებს);
- სადაფისფერი (რაც ფერით სადაფს მოგვაგონებს);
- სანთლისფერი (ფერით სანთლის მსგავსი, – ყვითელი, გაფითრებული, მკედრისფერი (აღამიანზე იტყვიან));
- საფირონისფერი (რაც ფერით საფირონს მოგვაგონებს);
- სვილისფერი/სვილისფერა (მკრთალი შავგერემანი);
- სისხლისფერი (რაც ფერით სისხლს მოგვაგონებს, – სისხლივით წითელი, მუქი წითელი);
- სოსანისფერი (იხ. სოსანი, მნიშვნ.2);
- სპილენძისფერი (რაც ფერით სპილენძს მოგვაგონებს);
- სუროსფერი (რაც ფერით სუროს მოგვაგონებს, – მუქი მწვანე);
- ტყვიისფერი (რაც ფერით ტყვიას მოგვაგონებს, – მუქი ნაცრისფერი, რუხი);
- უნაბისფერი (რაც ფერით უნაბს მოგვაგონებს, – მოყვითალო-მოყავისფრო წითელი);
- ფირუზისფერი (რაც ფერით ფირუზს მოგვაგონებს, – ცისფერი);
- ქარვისფერი (რაც ფერით ქარვას მოგვაგონებს);
- ლანძილისფერი (რაც ფერით ლანძილს მოგვაგონებს, – მუქი მწვანე);
- ლვინისფერი (წითელი ლვინის ფერის მქონე; მოშავო წითელი);
- ლოლნოშოსფერი/ოლნაშოსფერი (რაც ფერით ლოლნოშოს მოგვაგონებს, – მუქი ლურჯი);
- ყავისფერი (რაც ფერით ყავას მოგვაგონებს, – მიხაკისფერი);
- ყორნისფერი (ძალიან შავი);
- შაქრისფერი (ღია ხორბლისფერი);
- შვინდისფერი/შინდისფერი (რაც ფერით შვინდს მოგვაგო-

- ნებს, – მუქი წითელი);
ჩაისფერი (რაც ფერით ჩაის ნაყენს მოგვაგონებს, – მუქი
ჩალისფერი);
ცეცხლისფერი (რაც ფერით ცეცხლს მოგვაგონებს, – ალ-
ისფერი);
ცივლისფერი (გაყვითლებული, სანთლისფერი);
ცილისფერი (რაც ფერით ცილას მოგვაგონებს, – მოყვი-
თალო თეთრი);
ცისფერი (რაც ფერით ცას მოგვაგონებს, – ღია ლურჯი);
ცხვრისფერი (ცხვრის თვალების ფერი (თვალი), – ჭროლა);
ძონისფერი (რაც ფერით ძონს მოგვაგონებს, – ძონეული);
ნაბლისფერი (რაც ფერით ნაბლს მოგვაგონებს, – ნაბლა,
ჟღალი, თაფლა);
წენგოსფერი (რაც ფერით წენგოს მოგვაგონებს, – მუქი
ყავისფერი);
წყლისფერი (ოდნავ მონაცრისფრო; ჟღალი (მნიშვნ.2) //
უფერული);
ჭერმისფერი (რაც ფერით ჭერამს მოგვაგონებს, – მოწ-
ითალო-ყვითელი);
ჭვარტლისფერი (რაც ფერით ჭვარტლს მოგვაგონებს, –
შავი);
ჭიაფერი (წითელი ფერის საღებავი // წითელი; ჭიაფერა –
მრავალწლიანი ბალახოვანი მცენარე);
ხავსისფერი (რაც ფერით ხავსს მოგვაგონებს – მუქი მწვანე);
ხაკისფერი (მოყავისფრო მწვანე);
ხახვისფერი (რაც ფერით ხახვს მოგვაგონებს, – მომწვანო
ნაცრისფერი);
ხელიკისფერი (რაც ფერით ხელიკს მოგვაგონებს, – მომ-
წვანო ნაცრისფერი);
ხორბლისფერი (რაც ფერით ხორბალს მოგვაგონებს, –
შავგვრემანისა და თეთრის საშუალო (კანი));
ხორცისფერი (რაც ფერით ადამიანის ხორცს მოგვაგონებს,
– ხორცთან შეხამებული ფერი, – პირისფერი);
ხოხბისფერი (რაც ფერით ხოხობს მოგვაგონებს, – ცის-
ფრად მოელვარე ჭრელი);
ჯიგრისფერი (რაც ფერით ჯიგარს (ღვიძლს) მოგვაგონებს,

– შავ-ნითელი, მუქი ნითელი);
ჯორაფერი (მონითალო-მოშავო; მუქი ნითელი, – ჯორა
(მნიშვნ.3)).

კრიტიკრიუმის მეორე პუნქტის მიხედვით (მისი სიგნიფიკა-
ტი არ უნდა შედიოდეს სხვა ტერმინის სიგნიფიკატში) შემონ-
მება სანყის ეტაპზე ჭირს, თუმცა შეიძლება ითქვას, რომ მისი
მოთხოვნა ბაზისურ ტერმინთაგან გამორიცხავს ყველა ტიპის
წარმოქმნილფუძიან ფორმას. ეს გასაგებიცაა, რამდენადაც
წარმოქმნილფუძიან ტერმინთა შესაბამისი ფერი (სიგნიფიკატი)
გარკვეულწილად წარმოადგენს ძირეული ტერმინის შესაბამი-
სი ფერის (სიგნიფიკატის) ნაწილს. ამგვარ ტერმინთა რაოდე-
ნობა საკმაოდ დიდია. ესენია: ქონების -ოვან, -იან სუფიქსე-
ბით ნაწარმოები ტერმინები (ლაჟვარდოვანი, ზურმუხტოვანი,
ლაჟვარდიანი, კუპრიანი,...); ოდნობითი ხარისხის მო- -ო ცირ-
კუმფიქსით ნაწარმოები ფორმები (მოყვითალო/მოყვითლო,
მონითალო/მონითლო, მოშავფრო/მოშავო, მონაცრისფრო,
მონაბლისფრო, მოვერცხლისფრო, მოვარდისფრო, მოალის-
ფრო და სხვა); ნა- -ო ცირკუმფიქსით ნაწარმოები ფორმები,
რომლებიც, ასევე, ოდნობითის სემანტიკას ატარებენ (ნა-
თეთრო, წანითლო, წაყვითლო, წამწვანო, წარუხო და სხვა).
დიდი რაოდენობის წარმოქმნილფუძიან ტერმინთა გამორიცხ-
ვის შემდეგ, ამავე მეორე პუნქტის მოთხოვნით, ბაზისურთაგან
გამოირიცხა შემდეგი ტერმინები:

ბორდო (შვინდის ფერი, მუქი ნითელი) – როგორც ვხე-
დავთ, მოცემული ტერმინი განისაზღვრება ტერმინით
ნითელი, მაგრამ არა პირიქით: ნითელი არ განისაზ-
ღვრება ტერმინით ბორდო;

ქათქათა (რაც ქათქათებს, – ძალიან თეთრი, თოვლივით
თეთრი) – როგორც ვხედავთ, მოცემული ტერმინი
განისაზღვრება ტერმინით თეთრი, მაგრამ არა პირიქ-
ით: თეთრი არ განისაზღვრება ტერმინით ქათქათა;

ხაკი (მოყავისფრო მწვანე) – როგორც ვხედავთ, მოცე-
მული ტერმინი განისაზღვრება ტერმინით მწვანე, მა-
გრამ არა პირიქით: მწვანე არ განისაზღვრება ტერ-
მინით ხაკი;

ყურყუმი (კუთხ. (იმერ. გურ.) ძლიერ შავი, ძლიერ ბნელი), – როგორც ვხედავთ, მოცემული ტერმინი განისაზღვრება ტერმინით შავი, მაგრამ არა პირიქით: შავი არ განისაზღვრება ტერმინით ყურყუმი;

ყურჭი (1. ძლიერ შავი) – როგორც ვხედავთ, მოცემული ტერმინი განისაზღვრება ტერმინით შავი, მაგრამ არა პირიქით: შავი არ განისაზღვრება ტერმინით ყურჭი.

ასეთივეა რამდენიმე სხვა ტერმინიც:

გიშერი (გადატ. ძალიან შავი);

კუმეტი (ძალიან ბნელი, ძალიან შავი);

კუნაპეტი (ძალიან ბნელი, კუნაპეტივით შავი, – ძალიან შავი);

ლები 2 (ცემით (ან დაცემით) დაღურჯებული ადგილი ტანზე);

ლემანი (ლემანა, – კუთხ. (მოხევ.) ნაცრისფერი);

ლიბრი (1. თეთრი ლაქა თვალის გუგაზე; 2. ლურჯ-მოიისფრო (საბა));

ლუში (მოღურჯო ფერი);

მარღი (ულამაზო თეთრი);

მენამული (მუქი წითელი);

ქარქარა (ძლიერ თეთრი, თოვლივით თეთრი, – ქათქათა);

ქუფრი (1. შავი, ბნელი; 2. კუთხ. (გურ.) ნაბლისფერი (საქონელი));

ყირმიზი (თურ. კირმიზი – 1. წითელი, წითელი ფერისა);

ჯორა (მნიშვნ. 3. კუთხ. (იმერ. რაჭ.) მუქი წითელი, – ღვინისფერი, ჯორაფერი // მუქი წითელი ან ნაბლისფერი საქონელი).

კრიტერიუმის მესამე პუნქტის მიხედვით (ბაზისური ფერის ტერმინი არ უნდა გამოიყენებოდეს საგანთა შეზღუდული კლასისათვის) ბაზისურთაგან გამოირიცხა შემდეგი ტერმინები: თალხი (სამგლოვიარო ფერი (საბა); შავი ფერისა (ტანისამოსი, ქსოვილი));

ლუსკუმი (ლუსკუმი ღამე – „ბნელი ღამე“);

ტილა (1. კუთხ. (ქართლ. კახ.) შავგვრემანი, შავი ადამიანი); ქერა (ბაცი ყვითელი, თაფლისფერი, ჩალისფერი (თმა));

ყარაჩი (2. გადატ. – შავი ფერისა (ადამიანი));
ჩიჩხი/ჩიჩხა (კუთხ. (იმერ.) ღია ჭრელი თვალები));
ჭილრა/ჭილრიკა (ძვ. თვალჭრელი);
ჭრომალა/ჭრომახი (კუთხ. (იმერ.) ჭრელი, ჭროლა);
ჭროლა (1. მოყავისფრო ჭრელი – ჭროლა თვალები, ჭროლა
თუთა);
ჭყანა (კუთხ. (გურ.) ჭროლა, ჭრელი (თვალ.); სინონ. რაჭ.
ჭყიმა);
ჯაჭო (უღამაზო ჭროლა (თვალები)).

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ლუსკუმი ორი სალექსიკონო
ერთეულითაა წარმოდგენილი. ფერთან დაკავშირებულია პირ-
ველი ერთეული – ლუსკუმი 1, რომელიც გვხვდება შესიტყვე-
ბაში „ლუსკუმი ღამე“.

ოდნავ საეჭვოა, ამ ტერმინთა რიგში მოვახვედროთ:

- სისვი (1. თეთრ-შავი არეული ბალანი (საბა);
2. ლეგა, რუხი ფერი;
3. კუთხ. (იმერ. გურ.) – ლურჯა (ცხენი)).

საეჭვოა მხოლოდ მეორე მნიშვნელობა, თორემ პირველი
და მესამე მნიშვნელობით სწორედ აქ უნდა განხილულიყო მო-
ცემული ტერმინი.

რაც შეეხება კრიტერიუმის მეოთხე პუნქტს (ბაზისური
ფერის ტერმინი შედარებით თვალსაჩინო, ხშირი და ფართოდ
გავრცელებულია), ინფორმანტთა გამოკითხვის შედეგების
მიხედვით და საკუთარ ენობრივ ინტუიციებზე დაყრდნობით,
ბაზისურ ფერთა ტერმინებიდან გამოირიცხა:

- ლაჟვარდა (პოეტ. – ლაჟვარდის ფერისა, – ლურჯი);
ლეგა (მუქი ნაცრისფერი, – რუხი, ყომრალი);
ლიბრედი (მუქი ფერი, საშუალო თეთრსა და შავს შორის);
მრეში (ძვ. – ნაბლისფერი);
ელალი (1. შავმონითალო (ფერი); 2. შავთეთრი, რუხი, მუქი
ნაცრისფერი);
ფერო (თეთრსა და შავს საშუალო (საბა), – რუხი);
ყომრალი (მუქი ნაცრისფერი, – ლეგა);

ძონეული (ძონის, მარჯნის ფერი, ბრონეულის ყვავილის ფერი).

აღმოჩნდა, რომ კვლევის საწყის ეტაპზე ფერის აღმნიშვნელ ქართულ ტერმინთაგან ბაზისურობის კრიტერიუმის ოთხივე ძირითადი პუნქტის მოთხოვნებს აკმაყოფილებენ შემდეგი ტერმინები:

თეთრი (თოვლის, რძის ფერი (საპირისპ. შავი));

შავი (ყველა ფერზე მუქი, ნახშირის, გიშრის ფერი (საპირისპ. თეთრი));

წითელი (სისხლისფერი, ჭიაფერი, ძონისფერი);

ყვითელი (ერთ-ერთ შვიდ ძირითად ფერთაგანი (სპექტრში – ნარინჯისფერსა და მწვანეს შორის); ოქროს ან ქარვის ფერი);

მწვანე (ნეღლი ბალახის, ფოთლისა და მისთ. ფერი; ხილვადი სპექტრის შვიდ მარტივ ფერთა შორის უკავია რიგით მეოთხე ადგილი (წითელი, ნარინჯისფერი, ყვითელი, მწვანე, ცისფერი, ლურჯი, იისფერი);

ლურჯი (სპექტრის ერთ-ერთი ძირითად ფერთაგანი, – მუქი ცისფერი);

რუხი (თეთრნარევი შავი ფერი, მუქი ნაცრისფერი, ლეგა).

ერთი შეხედვით, აღნიშნულ ტერმინთაგან პირველი ექვსის ბაზისურობა უტყუარია და, ამდენად, ისინი აღარ საჭიროებენ დამატებითი კრიტერიუმით შემოწმებას. ექვს ბაღებს მხოლოდ მეშვიდე ტერმინი რუხი. რამდენად აკმაყოფილებს იგი ბაზისურობის კრიტერიუმის მეოთხე პუნქტის მოთხოვნას? – ამ კითხვაზე ცალსახა პასუხის გასაცემად საკმარისია ე.წ. სიის ექსპერიმენტის ჩატარება. სიის ექსპერიმენტის არსის გაცნობამდე უნდა აღინიშნოს, რომ ტერმინი რუხი დამატებითი კრიტერიუმის ოთხივე პუნქტს აკმაყოფილებს: (1) მოცემულ ტერმინს იგივე დისტრიბუციული სიმძლავრე ახასიათებს, რაც ბაზისური ფერის უკვე დადგენილ ნებისმიერ ტერმინს; (2) მოცემული ტერმინის ბაზისურობა საეჭვოა, თუ იგი ამავე დროს წარმოადგენს იმ საგნის სახელს, რომლისთვისაც დამახასიათებელია აღნიშნული ფერი; (3) საეჭვოა ნასესხებ ტერმინთა ბაზისურობა; (4) მორფოლოგიუ-

რად არამარტივი ტერმინი საეჭვოა, რომ ბაზისური იყოს.

ამგვარად, რუხი ტერმინის ბაზისურობის ცალსახად განსაზღვრის მიზნით აუცილებელი გახდა სიის ექსპერიმენტის ჩატარება. ამავე დროს, ეს ექსპერიმენტი თავისი შედეგებით კიდევ ერთხელ დაგვიდასტურებდა გამოყოფილი ექვსი ტერმინის ბაზისურობას.

სიის ექსპერიმენტის არსი მდგომარეობს შემდეგში: ცდისპირს ეძლევა დავალება 3-5 წუთის განმავლობაში ჩამოწეროს ფერის აღმნიშვნელი ყველა ტერმინი (სიტყვა), რომელიც გაახსენდება. ივარაუდება, რომ ბაზისური ფერის ტერმინები, რომლებიც ყველასათვის თითქმის ერთნაირად ნაცნობი და ფართოდ გავრცელებულია, როგორც წესი, სიის პირველ ათეულში განთავსდება. ექსპერიმენტი ჩავატარეთ ქართველი ინფორმანტების მონაწილეობით, მათი რაოდენობა იყო 38, სხვადასხვა ასაკისა, განსხვავებული სქესისა და პროფესიისა (როგორც წესი, ამგვარ ექსპერიმენტში არ მონაწილეობენ ადამიანები, რომელთა პროფესიული ცოდნა გარკვეულწილად ფერებთანაა დაკავშირებული; თუმცა ორი მხატვარი, ერთი ქალი და ერთი მამაკაცი, მაინც ჩავრთეთ ინფორმანტთა შორის, რამდენადაც მათი დამოკიდებულება საკვლევი საკითხისადმი რამდენადმე საინტერესოდ მოგვეჩვენა; ჩავთვალეთ, რომ ორი ცდისპირი ექსპერიმენტის შედეგებს დიდად არ შეცვლიდა); ექსპერიმენტის დასაწყისში შევახსენებდით: „ხომ გესმით, რას ნიშნავს ფერის ტერმინი?“ – და ჩამოვთვლიდით რამდენიმეს, ბაზისურსაც და არაბაზისურსაც. ამ ჩამონათვალის შემდეგ ინფორმანტებს ვეტყოდით რაიმეს (მაგალითად, დავინტერესდებოდით მათი პროფესიით, საქმიანობით,...), იმ მიზნით, რომ ჩამონათვალი დაგვევიწყებინა, რათა გამორიცხულიყო ჩამონათვალის ზეგავლენა ცდის შედეგებზე და მხოლოდ ამის შემდეგ ვინიშნავდით დროს.

ექსპერიმენტის მიზანი იყო ბაზისურობის კრიტერიუმის მეოთხე პუნქტის რაოდენობრივი შეფასება, უფრო ზუსტად, უნდა გვეჩვენა რამდენად ერთსულოვანნი იყვნენ ინფორმანტები ამა თუ იმ ტერმინის დასახელებაში და გავგესაზღვრა ფერის ტერმინთა სიაში მოცემული ტერმინის საშუალო ადგილი. ეს მახასიათებლები დაგვეხმარებოდა ტერმინთა ბაზისურობის გარკვევაში.

როგორც აღვნიშნეთ, ექსპერიმენტში მონაწილეობდა 38

ინფორმანტი. სულ დაასახელეს 894 ტერმინი (გამეორებებით, ანუ დამთხვევებით). თუ ამათგან გამოვრიცხავთ დამთხვევებს, დასახელებულ განსხვავებულ ტერმინთა რაოდენობა იქნება 112. თითო ინფორმანტზე საშუალოდ მოდიოდა 23-24 ტერმინი (უფრო ზუსტად – 23,53). ერთი ინფორმანტის მიერ დასახელებულ ტერმინთა მაქსიმალური რაოდენობა იყო 37, მინიმალური რაოდენობა – 11 (სხვათა შორის, ეს ორი მონაცემი მხატვრებს ეკუთვნის: 37 ტერმინი – მხატვარ ქალს, 11 ტერმინი – მხატვარ მამაკაცს. აღსანიშნავია ისიც, რომ მხატვარმა მამაკაცმა ფერის ტერმინთა სიას ტერმინები შავი და თეთრი ბოლო წამებში მიაწერა, ბევრი ფიქრის შემდეგ და თანაც დასძინა: „იყოს, თუმცა ამათ მე ფერებად არ ვთვლი“. აქვე შეიძლება კომენტარი გაუკეთოთ მხატვრის ამ შენიშვნას. იგი სავსებით გასაგებია, რამდენადაც შავი და თეთრი აქრომატულ ფერთა ტერმინებია და ფერებად (ვიწრო მნიშვნელობით) ხშირად მხოლოდ ქრომატულ ფერებს მიიჩნევენ. ექსპერიმენტის შედეგები შეიძლება წარმოვადგინოთ ცხრილების სახით (იხ. ნახ. 14 და 15).

No	ფერის ტერმინი	შეხვედ. რაოდ.
1	წითელი	38
2	მწვანე	38
3	ლურჯი	38
4	ყავისფერი	38
5	ყვითელი	37
6	თეთრი	37
7	შავი	36
8	ცისფერი	36
9	ნაცრისფერი	36
10	ვარდისფერი	31
11	ნარინჯისფერი	31
12	სტაფილოსფერი	24
13	იასამნისფერი	21
14	ოქროსფერი	21
15	ვერცხლისფერი	19
16	შინდისფერი	19

17	თაფლისფერი	18
18	ზღვისფერი	17
19	იისფერი	17
20	კრემისფერი	16
21	მელნისფერი	15
22	ნაბლისფერი	15
23	ჭარხლისფერი	10
24	შოკოლადისფერი	10
25	ლალისფერი	10
26	კაკაოსფერი	9
27	ჟოლოსფერი	9
28	თაგვისფერი	9
29	ბრინჯაოსფერი	9
30	ალისფერი	8
31	ხოხბისყელისფერი	8
32	რუხი	7
33	ფოსფორისფერი	7
34	ლიმ(ო)ნისფერი	7
35	„ბრონზისფერი“	6
36	სპილოსძვლისფერი	6
37	რძისფერი	6
38	ხაკისფერი	6
39	ზურმუხტისფერი	5
40	აგურისფერი	5
41	სალათისფერი	5
42	მენამული	5
43	მაყვლისფერი	5

ნახ. 14

შეხვედრათა სიხშირის ცხრილი ფერის ტერმინებისათვის⁸

მოცემულ ცხრილში ტერმინები განლაგებულია იმის მიხედ-

8 ორივე ცხრილში (მომდევნო ცხრილისათვის იხ. ნახ. 15) წარმოდგენილია ის განსხვავებული ტერმინები, რომლებიც ინფორმანტებმა დაასახელეს; არაა შეტანილი ის ტერმინები, რომლებიც 5-ზე ნაკლებმა ცდისპირმა დაასახელა.

ვით, თუ რამდენად ხშირად დაასახელეს შესაბამისი ტერმინი ექსპერიმენტში. ამ ცხრილის პირველ სვეტში მოცემულია ტერმინის რიგითი ნომერი, მეორე სვეტში – ფერის ტერმინი, მესამე სვეტში – ტერმინის შეხვედრათა რაოდენობა, ანუ რამდენმა ინფორმანტმა დაასახელა შესაბამისი ტერმინი.

წარმოდგენილი ცხრილის მონაცემებზე დაყრდნობით შეიძლება შემდეგი დასკვნების გაკეთება:

- ცხრილის პირველ ნაწილში (ეს არის პირველი ცხრა ტერმინი: *წითელი, მწვანე, ლურჯი, ყავისფერი, ყვითელი, თეთრი, შავი, ცისფერი, ნაცრისფერი*) შეხვედრათა რაოდენობა თანაბრად მცირდება 38-დან 36-მდე (ოთხი ტერმინი: *წითელი, მწვანე, ლურჯი, ყავისფერი* გვხვდება 38-ჯერ; ორი ტერმინი: *ყვითელი, თეთრი* გვხვდება 37-ჯერ; სამი ტერმინი: *შავი, ცისფერი, ნაცრისფერი* გვხვდება 36-ჯერ);
- პირველი ცხრა ტერმინის შემდეგ შეხვედრათა რაოდენობის ცვლილებაში გვაქვს ნახტომი – 36-დან ჩამოდის 31-მდე (ორი ტერმინი: *ვარდისფერი, ნარინჯისფერი* გვხვდება 31-ჯერ); და კვლავ ერთი ნახტომი ცვლილებაში – 31-დან ჩამოდის 24-მდე (ტერმინი *სტაფილოსფერი* გვხვდება 24-ჯერ);
- შემდეგ კვლავ შედარებით თანაბრად მცირდება შეხვედრათა რაოდენობა, თუმცა, შეიძლება, ერთგვარ ნახტომად ჩაითვალოს 15 შეხვედრიდან 10 შეხვედრამდე ჩამოსვლა (ტერმინები: *ჭარხლისფერი, შოკოლადისფერი* და *ლალისფერი* დასახელებულია 10-ჯერ).

ამგვარად, ამ ცხრილში შეხვედრათა რაოდენობაში ნახტომების მიხედვით 4 ჯგუფი გამოიყოფა. მოსალოდნელი იყო, რომ I ჯგუფში მოხვედრილიყვნენ ბაზისური ფერის ტერმინები, II ჯგუფში – არაბაზისურთაგან ბაზისურებთან ყველაზე ახლოს მდგომი ტერმინები, III-IV ჯგუფებში – აშკარად არაბაზისური ტერმინები, რომელთაგან ერთი ნაწილი (III ჯგუფის ტერმინები) შედარებით მეტად გავრცელებულია.

გასაგებია, რომ ჩვენთვის განსაკუთრებით საინტერესოა

I ჯგუფის ტერმინები. როგორც ვხედავთ, ჩვენ მიერ აშკარად ბაზისურად გამოყოფილი ექვსივე ტერმინი (თეთრი, შავი, წითელი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი) ამ ჯგუფში მოხვდა. ამავე ჯგუფშია, აგრეთვე, ტერმინები: ყავისფერი, ცისფერი, ნაცრისფერი. აღსანიშნავია, რომ ამ სამი ტერმინიდან ყავისფერი არის ის ერთადერთი, თითქოს არაბაზისური ტერმინი, რომელიც 38-ვე ინფორმანტმა დაასახელა. ტერმინები: ცისფერი და ნაცრისფერი ამ ჯგუფში ბოლო ადგილზეა.

ფერის ტერმინთა ბაზისურობის შესახებ დასკვნების დაზუსტების საშუალებას იძლევა ამ ექსპერიმენტის მეორე მახასიათებელი – საშუალო ადგილი სიაში, რომელიც ასახულია მომდევნო ცხრილში (იხ. ნახ. 15).

№	ფერის ტერმინი	საშ. ადგილი
1	წითელი	3,32
2	ყვითელი	3,89
3	შავი	4,22
4	თეთრი	4,84
5	მწვანე	5,03
6	ლურჯი	5,05
7	ცისფერი	8,22
8	ყავისფერი	9,58
9	ვარდისფერი	10,87
10	ნარინჯისფერი	11,42
11	იასამნისფერი	11,87
12	ნაცრისფერი	12,39
13	იისფერი	12,73
14	მენამული	12,80
15	რუხი	13,28
16	კაკოსფერი	13,40
17	„ბრონზისფერი“	13,50
18	ვერცხლისფერი	13,53
19	შინდისფერი	13,53
20	სტაფილოსფერი	14,13
21	ალისფერი	14,50

22	მელნისფერი	14,93
23	ჟოლოსფერი	15,50
24	სპილოსძვლისფერი	15,50
25	წაბლისფერი	15,67
26	ფოსფორისფერი	16,0
27	ხოხბისყელისფერი	17,25
28	ზღვისფერი	17,28
29	ზურმუხტისფერი	17,4
30	მაყვლისფერი	17,6
31	თაგვისფერი	17,7
32	კრემისფერი	17,81
33	ვერცხლისფერი	18,16
34	ბრინჯაოსფერი	18,20
35	რძისფერი	18,50
36	თაფლისფერი	18,78
37	აგურისფერი	19,60
38	სალათისფერი	20,0
39	ჭარხლისფერი	20,10
40	ხაკისფერი	20,60
41	შოკოლადისფერი	20,60
42	ლალისფერი	21,60
43	ლიმ(ო)ნისფერი	22,0

ნახ. 15

საშუალო ადგილის ცხრილი ფერის ტერმინებისათვის

აქ პირველ სვეტში წარმოდგენილია ტერმინის რიგითი ნომერი, მეორეში – ფერის ტერმინი, ხოლო მესამე სვეტში – ტერმინის საშუალო ადგილი სიაში. ეს უკანასკნელი შემდეგნაირად გამოითვლება: n -ით აღნიშნულია მოცემული ტერმინის ადგილი კონკრეტულ სიაში; რამდენადაც სიაში ტერმინების მაქსიმალური რაოდენობა იყო 37, n -მა შეიძლება მიიღოს მნიშვნელობა 1-დან 37-ის ჩათვლით ($n=1, 2, 3, \dots, 37$); k_n -ით აღნიშნულია სიებში n -ურ ადგილზე ტერმინის შეხვედრათა რაოდენობა; m -ით აღნიშნულია ტერმინის საშუალო ადგილი სიაში, რომელიც განისაზღვრება შემდეგნაირად: $m = \sum k_n : \sum k_n$ სადაც

$n = 1, 2, \dots, 37$. მაგალითად: ვთქვათ, რაღაც ტერმინი სივრცეში ერთხელ შეგვხვდა პირველ ადგილზე, 3-ჯერ – მეორე ადგილზე და 5-ჯერ – მესამე ადგილზე. მაშინ, ზემოთ მოცემული ფორმულის მიხედვით, ამ ტერმინის საშუალო ადგილი იქნება: $m = (1 \times 1 + 2 \times 3 + 3 \times 5) : (1 + 3 + 5) = 22 : 9 = 2,44$.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ ორივე ცხრილში შეტანილია ტერმინი „ბრონზისფერი“. მართალია, ფაქტობრივად იგი იდენტური უნდა იყოს ტერმინისა ბრინჯაოსფერი (бронза ხომ რუსული თარგმანია „ბრინჯაოსი“), მაგრამ ეს ორივე ტერმინი რამდენიმე ინფორმანტმა შეიტანა ერთსა და იმავე სიაში. როგორც ჩანს, ამ ინფორმანტებისათვის ეს ორი ტერმინი რამდენადმე განსხვავებულია და ამიტომაც სიაში ორივე შევიტანეთ.

მ მახასიათებლის ზრდაში ნახტომების მიხედვით, მესამე ცხრილში აშკარად გამოიყოფა ტერმინთა ორი ჯგუფი: ერთ ჯგუფს შეადგენს პირველი ექვსი ტერმინი (წითელი, ყვითელი, შავი, თეთრი, მწვანე, ლურჯი), რომელთათვის m მახასიათებელი თანაბრად იზრდება 3,32-დან (წითელი) 5,05-მდე (ლურჯი).

პირველი ექვსი ტერმინის შემდეგ შეინიშნება ნახტომი m მახასიათებლის რიცხვით მნიშვნელობაში 5,05-დან (წითელი) 8,22-მდე (ცისფერი); ხოლო შემდგომ m მახასიათებელი მეტ-ნაკლებად თანაბრად იზრდება. ამგვარად, II ჯგუფს შეადგენს პირველი ექვსი ტერმინის მომდევნო ყველა დანარჩენი ტერმინი.

მეორე ჯგუფში აშკარად გამოიყოფა პირველი ორი ტერმინი (ცისფერი, ყავისფერი), რომელთა საშუალო ადგილებია შესაბამისად 8,22 და 9,58. როგორც ვხედავთ, m მახასიათებლის რიცხვითი მნიშვნელობის ზრდაში განსხვავება აქ 1,36-ია, რაც საკმაოდ დიდია. ცხრილის დანარჩენ ნაწილში ეს სხვაობა უმეტესად 1-ზე ნაკლებია (მხოლოდ 25-ე და 26-ე ტერმინებს შორის – ესენია ფოსფორისფერი და ხოხბისყელისფერი – სხვაობა 1,25-ის ტოლია და ცხრილის ბოლოში სხვაობა 41-ე და 42-ე – ხაკისფერი და ლალისფერი – ტერმინებს შორის 1,0-ის ტოლია).

ამგვარად, ზემოთ წარმოდგენილი ორი ცხრილის (იხ. ნახ. 14, 15) მონაცემების მიხედვით, აშკარად ბაზისური ტერმინებია: წითელი, ყვითელი, შავი, თეთრი, მწვანე, ლურჯი. ბაზი-

სურ ტერმინებთან ახლოს დგას *ყავისფერი* და *ცისფერი*; მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ შეხვედრათა სიხშირის ცხრილის მონაცემებს (იხ. ნახ. 14), რომელთა შორის *ყავისფერი* 38-ვე ინფორმანტმა დაასახელა, ხოლო *ცისფერი* – 36-მა, მაშინ გასაგები გახდება, რომ ბაზისურობის თვალსაზრისით უპირატესობა *ყავისფერს* უნდა მიენიჭოს.

როგორია *რუხი* ტერმინის მახასიათებლები ამ ორი ცხრილის მიხედვით? – როგორც ვხედავთ, შეხვედრათა სიხშირის ცხრილში (იხ. ნახ. 14) ტერმინი *რუხი* 32-ე ადგილზეა, იგი დაასახელა 7-მა ინფორმანტმა, ხოლო მომდევნო ცხრილის მიხედვით (იხ. ნახ. 15), მისი საშუალო ადგილია 13,28. ამგვარად, ამ მონაცემებმაც დაადასტურა, რომ *რუხი* არაბაზისური ტერმინია.

გარკვეულ ტერმინთა ბაზისურობას დაგვიდასტურებს და ზოგიერთი ტერმინისათვის საინტერესო ინფორმაციას მოგვანდის ადგილთა პროცენტული მაჩვენებლების ცხრილი (იხ. ნახ. 16), რომელიც, ფაქტობრივად, ასახავს ინფორმანტთა ერთსულოვნებას სიის დასაწყისში გარკვეულ ტერმინთა დასახელები-სას. ცხრილის პირველ სვეტში წარმოდგენილია ადგილი ტერმინთა სიაში, მეორე სვეტში – ტერმინები, რომლებიც უმეტესად დაასახელეს შესაბამის ადგილზე, მესამე სვეტში წარმოდგენილია პროცენტული მაჩვენებელი, ანუ ცდისპირთა რამდენმა პროცენტმა დაასახელა მოცემული ტერმინი შესაბამის ადგილზე.

ადგილი	ფერის ტერმინი	%-ული მაჩვ.
I	წითელი	39,45
	თეთრი	36,82
	შავი	18,41
II	ყვითელი	31,56
	შავი	21,04
	თეთრი	15,98
III	წითელი	21,04
	მწვანე	21,04
	შავი	18,41

	ლურჯი	15,98
	ყვითელი	13,35
	თეთრი	10,72
IV	ყვითელი	26,30
	ლურჯი	23,67
	მწვანე	15,98
	ნარინჯისფერი	7,89
	წითელი	7,89
V	მწვანე	28,93
	ცისფერი	15,98
	ლურჯი	13,35
VI	ლურჯი	26,30
	მწვანე	26,30
	ყავისფერი	10,72
VII	ყავისფერი	21,04
	ნარინჯისფერი	13,35

ნახ. 16

ადგილთა პროცენტული მაჩვენებლების ცხრილი
ფერის ტერმინებისათვის

აღნიშნულმა ცხრილმა კიდევ ერთხელ დაადასტურა წითელი, ყვითელი, შავი, თეთრი, მწვანე, ლურჯი ტერმინების ბაზისურობა. ცდისპირნი შედარებით ერთსულოვანნი არიან I-III ადგილებზე სწორედ ამ ტერმინების დასახელებისას. საინტერესო ფაქტი ჩანს IV და VII ადგილებზე ნარინჯისფერი, V ადგილზე – ცისფერი, VI-VII ადგილებზე ყავისფერი ტერმინების გამოჩენა. შედარებით მეტი ერთსულოვნებით დაასახელეს ყავისფერი VII ადგილზე (21,04%), შესაბამისი პროცენტული მაჩვენებლით მომდევნოა ტერმინი ცისფერი V ადგილზე (15,98%) და ნარინჯისფერი – VII ადგილზე (13,35%). ამგვარად, ადგილთა

პროცენტული მაჩვენებლების ცხრილითაც დადასტურდა ყავისფერი ტერმინის თვისებრივი სიახლოვე (ბაზისურობის თვალსაზრისით) აშკარად ბაზისურ ტერმინებთან და, ამ მხრივ, მისი უპირატესობა ცისფერთან (ტერმინთან) შედარებით.

როგორც ვხედავთ, სიის ექსპერიმენტმა დაგვიდასტურა ბაზისურობა შემდეგი ტერმინებისა: თეთრი, შავი, ნითელი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი; ტერმინი რუხი ვერ აკმაყოფილებს ბაზისურობის ძირითადი კრიტერიუმის მე-4 პუნქტს და, ამდენად, იგი ბაზისურ ტერმინთაგან გამოირიცხა; მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ამავე მეოთხე პუნქტს აკმაყოფილებს ტერმინი ყავისფერი და საჭიროა გავარკვიოთ, შეიძლება თუ არა იგი ბაზისურ ტერმინად ჩაითვალოს.

ერთი შეხედვით, ყავისფერი ტერმინის ბაზისურობას ხელს უშლის ის, რომ იგი არაა მონოლექსემური. ამავე დროს, ბაზისურობის დამატებითი კრიტერიუმის მეორე პუნქტის მიხედვით (ტერმინის ბაზისურობა საეჭვოა, თუ მასში მოცემულია იმ საგნის სახელი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია აღნიშნული ფერი), თითქოს მოსალოდნელია, რომ ყავისფერი არაბაზისურ ტერმინად ჩაითვალოს. აქვე გვინდა გავიხსენოთ ბაზისური ფერის ტერმინები ინგლისურში. ბ.ბერლინისა და პ.კეის მოდელის მიხედვით, ესენია: black, white, red, yellow, green, blue, brown, grey, purple, pink, orange. ამჯერად აღნიშნულ ტერმინთაგან ყურადღებას იმსახურებს ბოლო ორი ტერმინი, რომლებიც, ამავდროულად, შესაბამისი ფერის მქონე საგნების სახელებსაც წარმოადგენენ (pink – ‘მიხაკი’; orange – ‘ფორთოხალი’). რამდენადაც ეს ორი ტერმინი მონოლექსემურია და ისინი ძირითადი კრიტერიუმის დანარჩენ სამივე პუნქტსაც აკმაყოფილებენ, დამატებითი კრიტერიუმის გამოყენება მათ მიმართ აღარ გახდა საჭირო. აღნიშნული ტერმინების მონოლექსემურობა ფერის ინგლისური ტერმინების ზოგადი მორფოლოგიური სტრუქტურითაა განპირობებული. ინგლისურში მონოლექსემურია არაბაზისური ტერმინებიც, მაგალითად, როგორიცაა silver („ვერცხლისფერი“) ან khaki („ხაკისფერი“).

khaki ინგლისურში ნასესხები ტერმინია და ასევე ნასესხებია იგი ქართულშიც, მაგრამ ფერის ქართულ ტერმინთა ზოგადი სტრუქტურის ანალოგიით იგი შეიძლება წარმოდგენილი იყოს

ბაკისფერი სახით. ამავე სტრუქტურისაა silver-ის შესაბამისი ტერმინი *ვერცხლისფერი*. როგორც ვხედავთ, ყავისფერი ტერმინის ბაზისურობის ხელისშემშლელი მონოლექსემურობის მოთხოვნა ვერ კმაყოფილდება მხოლოდ ფერის ქართულ ტერმინთა ზოგადი სტრუქტურის ზეგავლენის გამო, თორემ იგი ისევე უნდა ჩაითვალოს ბაზისურად, როგორც ინგლისური ტერმინები pink ან orange. ყავისფერი ტერმინის ბაზისურობას მხარს უჭერს ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელიც, რომლის მიხედვითაც ბაზისური ფერის მეშვიდე ტერმინი ფერის ტერმინთა სისტემაში სწორედ [ყავისფერი] კატეგორიის აღმნიშვნელია.

ამგვარად, ქართული ენის ფერის ტერმინთა სინქრონიული კვლევის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ: ფერის ტერმინთა ქართული სისტემა არის მეექვსე დონისა, რომელშიც ბაზისური ფერის ტერმინებს წარმოადგენენ: *თეთრი, შავი, წითელი, ყვითელი, მწვანე, ლურჯი, ყავისფერი*.

დაბოლოს, გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულში ფერის ტერმინთა კვლევას არაერთი საინტერესო ნაშრომი მიეძღვნა. ერთ-ერთი პირველი, ყველაზე სრულყოფილი გამოკვლევა ვ.ნოზაძეს ეკუთვნის [ვ.ნოზაძე, 1953], რომელშიც დანვრილებით არის შესწავლილი „ვეფხისტყაოსანში“ გამოყენებული ფერის აღმნიშვნელი ყველა ტერმინი, გამოკვლეულია მათი სიმბოლური მნიშვნელობანი, დაჯგუფებულია ისინი ძირითადი მნიშვნელობის მიხედვით და აქ აუცილებლად უნდა აღინიშნოს, რომ გამოყოფილი ჯგუფები სწორედ ბაზისური ფერის კატეგორიებს ემთხვევა. ესენია: [შავი], [თეთრი], [წითელი], [ყვითელი], [ლურჯი], [მწვანე]. გასაგებია, რომ თითოეული ეს კატეგორია „ვეფხისტყაოსანში“ რამდენიმე ტერმინით შეიძლება იყოს წარმოდგენილი, მაგალითად, განსაკუთრებით ხაზგასმულია [წითელი] კატეგორიის შესაბამისი ტერმინების სიმრავლე, იმდენად, რომ ავტორი ამ კატეგორიას ქვეკატეგორიებად ანანევრებს, რომლებიც ამგვარადაა ნაშრომში აღნიშნული: *სისხლის ფერი, ძონის ფერი, არღანის ფერი, ლალის ფერი*. ეს ოთხივე ჯგუფი მართლაც სხვადასხვა შეფერილობის 'წითელს' აღნიშნავს და ავტორიც, დღევანდელი ტერმინოლოგიით თუ ვიმსჯელებთ, სამართლიანად აერთიანებს მათ ბაზისური ფერის ერთ კატეგორიაში.

აღნიშნულ ნაშრომში ცალკეა განხილული ფერთა ის ტერმინები, რომლებიც საგანთა განსაზღვრულ კლასთანაა დაკავშირებული, მაგალითად, ქსოვილთა და ტანისამოსის ფერის აღმნიშვნელი ტერმინები, ვარდ-ყვავილთა ფერის აღმნიშვნელი ტერმინები, მნათობთა ფერის აღმნიშვნელი ტერმინები, პერსონაჟთა სილამაზე-მშვენების აღწერისას გამოყენებული ფერის ტერმინები. აქვეა მითითებული, რომ ფერის აღმნიშვნელად შეიძლება სახასიათო ფერის მატარებელი თვით საგნის სახელის გამოყენება, რაც, უმეტესწილად, ამ სახელის მეტაფორულ გამოყენებას უკავშირდება.

მაგალითად:

„რად შეუქმნიხარ ზაფრანად, შენ, ფერად მსგავსი ლალისა“.
(1145,4)

„მუნ ჰპოვა სისხლი ლომისა, მოაქვს სავსებად ალისად,
მკერდსა დაასხა, გავეხდა ლაჟვარდი ფერად ლალისად“.
(133,3-4)

(ლაჟვარდი აქ არის გულწასული ტარიელის ფერი, ლაჟვარდისფერი, რომელიც ლალისფერი გახდა მას შემდეგ, რაც ავთანდილმა მას მკერდზე ლომის სისხლი დაასხა.)

„თქვა: მზეო, ვარდსა სიშორე შენი დამაჩნდეს ეს ადრე,
ბროლი და ლალი გასრულვარ ქარვისა უყვითესად-რე“.
(143,3-4)

(ბროლი და ლალი აქ მეტაფორულადაა ნახმარი ავთანდილის სახის ფერის გამოსახატავად – თეთრ-ვარდისფერი.)

საყურადღებოა ისიც, რომ ავტორი არ შემოიფარგლა მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ ფერის ტერმინებით. ნაშრომს დართული აქვს: „ფერთა სახელნი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში“, „თვალთა პატიოსანთა სახელნი სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში“, „თვალთა და ფერთა სახელნი ეპიფანე კვიპრელის თხზულებაში“ და „თვალთა პატიოსანთა არაბულნი სახელნი“.

ფერის ტერმინებს ქართულში საინტერესო გამოკვლევები მიუძღვნეს სხვა ქართველმა მკვლევარებმაც [ნ.ჩიქოვანი, 1992; თ.ტაბიძე, 1989; ნ.მირიანაშვილი, 1986; ნ.კიზირია, 1981;

თ.ნუცუბიძე, 1980; რ.ბარბაქაძე, 1979, 1978; ი.გაგულაშვილი, 1979; ნ.რამიშვილი, 1976; გ.კვარაცხელია, 1974; თ.ოქროშაძე, 1973; გ.ნიბახაშვილი, 1972 და სხვ.), თუმცა ფერის ტერმინები ქართულში არ შეუსწავლიათ იმ მიზნით, რომ განესაზღვრათ ფერის ტერმინთა ქართული სისტემის ტიპი და დაედგინათ მისი მიმართება ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელებთან.

ფერის ტერმინთა ქართული სისტემის სინქრონიული ანალიზის შემდეგ გვინდა წარმოვადგინოთ მცირე დიაქრონიული ექსკურსი შინაგანი რეკონსტრუქციის მეთოდის გამოყენებით.

დიაქრონიული თვალსაზრისით შესწავლისას, უპირველესად, ყურადღებას იქცევს ტერმინი *რუხი*, რომელიც, როგორც გამოირკვა, მხოლოდ იმის გამო გამოირიცხა ბაზისური ფერის ტერმინთაგან, რომ ფართოდ გავრცელებული და ყველასთვის ერთნაირად ცნობილი არაა. ამ ტერმინის მონოლექსემური, მორფოლოგიურად მარტივი სტრუქტურა ერთგვარად იმის მიმანიშნებელია, რომ აღნიშნული ტერმინი ბაზისური შეიძლებაოდა ყოფილიყო ოდესღაც. ასეთი შესაძლებლობის ერთგვარი დასტური უნდა იყოს შესიტყვება „*რუხი მგელი*“, – მგლის ფერის დასახელებისას ძირითადად ტერმინი *რუხი* გამოიყენება, თუმცა არსებობს ტერმინი *მგლისფერიც* (მგლის ფერისა, – *რუხი*, *ქეგლი*). როგორც ჩანს, ქართულის განვითარების გარკვეულ საფეხურზე *რუხი* ბაზისური ფერის ტერმინი უნდა ყოფილიყო. ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, ბაზისური ფერის *რუხი* ტერმინის არსებობა (კატეგორიისათვის [ნაცრისფერი]) იმპლიციტურად ვარაუდობს ბაზისური ფერის ტერმინის არსებობას კატეგორიისათვის [ყავისფერი]. თანამედროვე ქართულში ამ უკანასკნელი კატეგორიის შესაბამისი ტერმინი *ყავისფერი* ახალი ტერმინია (გაჩნდა მას შემდეგ, რაც ყავა ნაცნობი გახდა საქართველოში). რა უნდა ყოფილიყო შესაბამისი ბაზისური ტერმინი, ან კი არსებობდა საერთოდ ამგვარი ტერმინი?

„ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონიდან“ ამოკრეფილი მასალის მიხედვით, ტერმინთან *ყავისფერი* სემანტიკურად ყველაზე ახლოს დგას ტერმინი *მრეში*, რომელთანაც მითითებულია, რომ ის შედარებით ძველი ტერმინია და წარმოდგენილია

სულხან-საბას განსაზღვრებით – „ნაბლისფერი“. აღნიშნული ტერმინი იმითაც არის საყურადღებო, რომ მონოლექსემურია და, როგორც ჩანს, მისი გამოყენების არე არ უნდა ყოფილიყო შეზღუდული. იგი თანამედროვე ქართულშიცაა შემორჩენილი, ძირითადად მხატვრულ ლიტერატურაში, ნაკლებად – სალაპარაკო ქართულში. *მრეში* ტერმინის საილუსტრაციო მასალა, ლექსიკონების მიხედვით, სრულყოფილადაა წარმოდგენილი ნ.მირიანაშვილის ნაშრომში [ნ.მირიანაშვილი, 1986]:

„მუდამ ფრთხილობ, არ დატოვო საქათმეში *მრეში* ტყავი.“
(რ. ერსთავი)

„*მრეში* ყელსახვევი იმგვარად გაუკეთებია,
თითქოს გველის პერანგი ეკიდოს კისერზე.“
(რ. გვეტაძე)

„ცაზე გავლებული იყო ნათელი ზოლი,
მრეში ფერებით კიდებზე შემოლამბული.“
(კ. გამსახურდია)

„მას პატარა თავი ჰქონდა, *მრეში* ფაფარი.“
(კ. გამსახურდია)

„ფერად *მრეში* იყო, მხოლოდ გავაზე
გადასდიოდა წურბლისფერი ხაზი.“
(კ. გამსახურდია)

დავუმატებთ კიდევ რამდენიმეს:

„მზის სხივი გდია *მრეშ* ჰორიზონტზე.“
(პ. ნაცვლიშვილი)

„შორს, მიყრუებულ ლაქაშებში მიყუჟულა *მრეში* ჩიტი.“
(თ. ჩხენკელი)

„*მრეში* ჩიტუნა გვეგებება ჩვენ, – სამ მეგობარს.“
(თ. ჩხენკელი)

საინტერესია, რომ *მრეში* გვხვდება ქართლურ დიალექტში, სადაც იგი აღნიშნავს ჯერ დაუმნიფებელი ნაყოფის (ყურძნის, პომიდვრის) ფერს [თ.ბეროზაშვილი და სხვ., 1981].

აღ.ლლონტის „ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონის“

მიხედვით, *მრეში* გვხვდება კახურში (განმარტებულია როგორც „ჭროლა (თუთა)“); გვხვდება, აგრეთვე, ქართლურსა და ქიზიყურში (სხვადასხვა ავტორებზე დაყრდნობით, წარმოდგენილია ამ ტერმინის შემდეგი მნიშვნელობანი: „ყომრალი, მუქი, ნაბლისფერი; მონაბლისფრო, თეთრში რომ ნაბლისფერი ან ყოლოსფერი წინწკლებია შერეული; ნაბლისფერი, მოსისო; გრემა, ლეგა, ნაბლის მოფერო“); იმერულში გვხვდება შესიტყვება *მრეში წვიმა* (განმარტებულია როგორც „თქეში წვიმა, დამრეშავი“) და ქართლურში გვხვდება, აგრეთვე, ტერმინი *მრეშობა*, რომელიც ნიშნავს „ფერნაირობას, ფერში სხვა ფერის გამორეცას, (ითქმის გემოს შეცვლაზეც)“.

ტერმინისათვის *მრეში* ნ.მირიანაშვილის ნაშრომში ივარაუდება „ნაბლისფერის“ მნიშვნელობა.

ამ ტერმინის მნიშვნელობის დაზუსტებისათვის საკმაოდ ინფორმაციულია დ.ჩუბინაშვილის რუსულ-ქართული ლექსიკონი [დ.ჩუბინაშვილი, 1984], რომელშიც *მრეში* თარგმნილია როგორც каштановый და მის სინონიმად მითითებულია „რუხა“ (იგივე, რაც „რუხი“), ეს უკანასკნელი კი თარგმნილია როგორც серый. როგორც ჩანს, ტერმინი *მრეში* იხმარებოდა როგორც ყავისფერი, ასევე რუხი ფერითი ტონების აღსანიშნავად. როგორც ფერთა კატეგორიზაციის ორიგინალური უნივერსალური მოდელის ავტორები აღნიშნავენ, ე.წ. გამონაკლის სისტემებში ამ ფერითი ტონების შესაბამისი ბაზისური კატეგორიების ის ურთიერთმიმართება, რასაც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი ვარაუდობს, ზოგჯერ ირღვევა.

ვფიქრობთ, ზოგიერთი გამონაკლისის ახსნაში ერთგვარად უნდა დაგვეხმაროს ქართული ტერმინი *მრეში*. სწორედ ქართული ენის ლექსიკური მონაცემები გვაძლევს უფლებას ამ ტერმინის შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორიად ვივარაუდოთ [ნაცრისფერი] და [ყავისფერი] კატეგორიების fuzzy გაერთიანება, ანუ:

$$1. \quad [\text{მრეში}] = [\text{ნაცრისფერი}] \oplus [\text{ყავისფერი}];$$

თუ (1) ტოლობის მარჯვენა მხარეს თითოეულ კომპონენტს შესაბამისი განსაზღვრებებით ჩავანაცვლებთ, მივიღებთ:

$$(2) \quad ([\text{შავი}]\ominus[\text{თეთრი}]) \oplus ([\text{შავი}]\ominus[\text{ყვითელი}]);$$

ამ უკანასკნელიდან, კომპუტაციურობის თვისების შესაბამისი ცვლილებების შედეგად მიიღება:

(3) [შავი]⊗([თეთრი]⊕[ყვითელი]).

რამდენადაც [ყავისფერი] ქართულში ბაზისური ფერის ახლად ჩამოყალიბებული კატეგორიაა, ბუნებრივია ვივარაუდოთ, რომ კატეგორია [მრეში] სწორედ ამ უკანასკნელი გზით უნდა ჩამოყალიბებულიყო ([შავი] და [თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორიების fuzzy თანაკვეთის შედეგად). ეს კი ნიშნავს, რომ ქართულში მანამდე უნდა არსებულიყო კატეგორია [თეთრი]⊕[ყვითელი].

მაგრამ *მრეში* ტერმინის შესაბამისი კატეგორია, ამავე დროს, [ნაცრისფერი] და [ყავისფერი] კატეგორიების fuzzy გაერთიანებას წარმოადგენს და როგორც გაერთიანებით განსაზღვრული ყველა შედგენილი კატეგორიისთვისაა დამახასიათებელი (იხ. ზემოთ), როგორც ჩანს, უფრო მოგვიანებით დაიწყო ამ კატეგორიის დიფერენციაციის პროცესი, რის შედეგადაც დამოუკიდებელ კატეგორიებად ჩამოყალიბდნენ [ნაცრისფერი] და [ყავისფერი] კატეგორიები. [ნაცრისფერი] კატეგორიისათვის, სავარაუდოა, რომ, გაჩნდა ტერმინი *რუხი*, ხოლო [ყავისფერი] კატეგორიისათვის, შესაძლოა, ძველი ტერმინი *მრეში* შემორჩა (გავიხსენოთ, რომ სულხან-საბა მას განმარტავს როგორც „ნაბლისფერს“). მაგრამ ენაში ძველი მნიშვნელობის ერთბაშად დაკარგვა არ ხდება, და ახალი კატეგორია რომ ცალსახად აღნიშნულიყო, *მრეში* ტერმინის ადგილი დაიმკვიდრა ჯერ ტერმინმა *ნაბლისფერი*, ხოლო შემდეგ – ტერმინმა *ყავისფერი*. აღსანიშნავია, რომ თანამედროვე ქართულში ანალოგიური პროცესი მიმდინარეობს *რუხი* ტერმინთან დაკავშირებით, მას თანდათან ცვლის ტერმინი *ნაცრისფერი*, რომელიც, როგორც სიის ექსპერიმენტმა გვიჩვენა, ბაზისური ფერის ტერმინის სტატუსს იმკვიდრებს.

რაც შეეხება ბაზისური ფერის სხვა ტერმინებს ქართულში, როგორც ვიცით, ტერმინი *შავი* ნასესხებია [მ.ანდრონიკაშვილი, 1966]. *წითელ* ტერმინთან დაკავშირებით უნდა ითქვას, რომ ნათელია მისი მიმდებარე სტრუქტურა: *წითელ*, მით უფრო, რომ ძველ ქართულში დადასტურებულია *წით* ზმნური ძირი

(შე-რა-მნუხრდის, სთქვთ: ყუდრო იყოს, რამეთუ ნითს ცაჲ, მათე 16,2). ერთი შეხედვით, ანალოგიური მორფოლოგიური სტრუქტურისა ჩანს ტერმინი *ყვითელი*, მიუხედავად იმისა, რომ *ყვით-* ზმნური ძირის სახით არ დასტურდება. ნათელია *ყვით-* ძირის კავშირი *ყვიც-* ძირთან, რომელიც წარმოდგენილია ფორმაში *ყვიციანი* (დ.ჩუბინაშვილის განმარტებით ნიშნავს „ყვითელ, ფერმიხდილ ადამიანს“; იგი შეტანილია სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში და ნიშნავს „ყვითელფეროვანს“; ანალოგიური მნიშვნელობა აქვს მას ქიზიყურში, – ნიშნავს „ყვითელ ადამიანს“ [ა.ლლონტი, 1984]). *ყვიც-* ძირის შესახებ უფრო დანვრილებით იხილეთ ქვემოთ, ამჯერად კი აღვნიშნავთ, რომ *ყვიც-* ძირის სემანტიკა ამკარად უკავშირდება ‘ყვითელს’ და როგორც ჩანს, მასზე -ელ მანარმოებლის დართვით (შესაძლოა სწორედ *ნითელ-* ტერმინის გავლენით) მივიღეთ **ყვიცელ-* ფორმა, რომლისგანაც (კვლავ *ნითელ-* ტერმინის ანალოგიით) საბოლოოდ ჩამოყალიბდა ტერმინი *ყვითელი* (ამ დაკავშირების შესახებ იხ. გ.როგავა, 1979).

მორფოლოგიური სტრუქტურით ამ ორ ტერმინთაგან განსხვავებული ტერმინია *მწვანე*, რომელიც, ერთი შეხედვით, მ-ე ცირკუფიქსით ნანარმოები მიმღეობა ჩანს, თუმცა აქაც უნდა აღინიშნოს, რომ არც *წვან-* ძირი გვხვდება ცალკე ზმნური მნიშვნელობით. აქვე შეიძლება გავიხსენოთ არაბაზისურ ტერმინთაგან ანალოგიური სტრუქტურის მქონე *მრუმე*, რომელიც ისტორიულად, ასევე, მ-ე ცირკუმფიქსიან მიმღეობადაა განხილული [ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990]. აქაც, არაა გამორიცხული, რომ *მწვანე* ფორმა ნანარმოები იყოს *მრუმე* ტერმინის ანალოგიით (ამის შესახებ უფრო დანვრილებით იხ. ქვემოთ).

ბაზისური ფერის ტერმინთაგან ორიგინალური სტრუქტურით გამოირჩევა ტერმინი *თეთრი*, რომელიც, როგორც ივარაუდება, *თერ-* ძირის გაორმაგებითაა მიღებული [ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990]. ხოლო რაც შეეხება ტერმინს *ლურჯი*, მისი ეტიმოლოგიის შესახებ განსხვავებული თვალსაზრისები არსებობს [მ.ანდრონიკაშვილი, 1966; ნ.ჩიქოვანი, 1992]. ამ სხვაობის მიუხედავად, ფაქტია, რომ ტერმინი *ლურჯი* ამკარად გამორჩეულია ბაზისური ფერის დანარჩენ ტერმინთაგან

თავისი მორფოლოგიური სტრუქტურით (იგი არც მიმღებური სტრუქტურისაა და არც ფუძის გაორმაგებითაა მიღებული).

ბაზისური ფერის ტერმინთა უმეტესობის მორფოლოგიურად არამარტივი სტრუქტურა ერთგვარად ამ ტერმინთა მეორადობაზე მიუთითებს. როგორ გავიგოთ ამ ტერმინთა მეორადობა, ამას ქვემოთ განვიხილავთ, როცა ოთხივე ქართველური ენის მონაცემთა შედარება-შეპირისპირებას მოვახდენთ.

2.2 ფერის ტერმინთა მეგრული სისტემა

მეგრულში ფერის ტერმინთა საანალიზო მასალის მოსაგროვებლად ვისარგებლეთ მ.ხუბუასა და ი.ყიფშიძის ტექსტებით [მ.ხუბუა, 1937; И.Кипшидзе, 1914], მოვიშველიეთ პოეტური ტექსტებიც [ტ.გუდავა, 1975] და ინფორმანტთა გამოკითხვის შედეგები. ჩატარებული კვლევის შემდეგ გამოქვეყნდა ო.ქაჯაიას „მეგრულ-ქართული ლექსიკონის“ სამტომეული [ო.ქაჯაია, 2001-02], რომელიც გამოვიყენეთ მასალის გადამონშების მიზნით.

მეგრულში, ისევე როგორც ნებისმიერ სხვა ენაში, არსებობს ფერის აღმნიშვნელი ტერმინები, თუმცა მათი რაოდენობა ქართულთან შედარებით საკმაოდ მცირეა. ამასთანავე, ამ ტერმინთაგან ერთი ნაწილი აშკარად ქართულიდან ნასესხები ტერმინებია. ესენია: *თერთი, ლურჯი, რწვანე, ყვინთელი*. შესაძლოა, ქართულ ნასესხობას წარმოადგენდეს *ლები*, რომელიც ინფორმანტთა დიდი ნაწილისათვის დღეს უცნობია, თუმცა ტექსტში დასტურდება (*ლები-ცალო გინირთუ* – ‘გალურჯდას’ მნიშვნელობით [И.Кипшидзе, 1914]). ო.ქაჯაიას ლექსიკონში [ო.ქაჯაია, 2001-02] *ლები* განმარტებულია როგორც „ჭაობის მოლურჯო ფერის მინა, რომელსაც იყენებენ შინმოქსოვილი შალეულის დასარბილებლად და შესაღებად, ლებისფრის მისაცემად“. საილუსტრაციო მასალად მოხმობილია: *ლებიცალო გინირთუ* – ლურჯივით გახდა“ და „*ლები დიხა* – საღებავი, მღებავი მინა“. ამგვარად, ფორმას *ლები* მეგრულში აშკარად უკავშირდება ‘ლურჯის’ მნიშვნელობა.

აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ ქართულშიც *ლები* ინფორ-

მანტოა დიდი ნაწილისათვის დღეს უცნობია, თუმცა იგი გვხვდება „ვეფხისტყაოსანში“ და ნიშნავს ‘ცემისაგან დაღურჯებულს’ („ორგნით ჩანს ლები მჯილისა, მართ გულსა გარდანაკრისა“, 498,2); „ვეფხისტყაოსანშივე“ გვხვდება ლებ- ძირისაგან ნანარმოები ზმნური ფორმა ილებს („ყმა წავიდა სევდიანი, მკერდსა იცემს, ამაღ ილებს“, 713,1) და ამავე ძირისაგან ნანარმოები ულები – მნიშვნელობით ‘დაღურჯებელი’ („თავსა იცემდეს, არ იყო გული უცრემლო, ულები“, 175,4). უნდა აღინიშნოს, აგრეთვე, რომ ლები შეტანილია დ.ჩუბინაშვილის ლექსიკონში და განმარტებულია როგორც серосиний цвет [დ.ჩუბინაშვილი, 1984]. იგი წარმოდგენილია ი.აბულაძის ლექსიკონშიც და განმარტებულია როგორც „დაღურჯებული“ [ი.აბულაძე, 1973]. მეგრულშიც ლები თითქმის ამავე მნიშვნელობისაა.

ქართულიდან ნასესხებ ტერმინებს თუ გამოვრიცხავთ, საკუთრივ მეგრულ ტერმინებში აშკარად გამოიყოფა ტერმინთა ერთი ჯგუფი, რომელიც ძირითადია მეგრულისათვის, ანუ, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, ბაზისურ ფერთა ტერმინებს წარმოადგენენ. ბაზისურ ფერთა ტერმინების გამოყოფის კრიტერიუმმა საშუალება მოგვცა, დაგვეზუსტებინა ბაზისურ ფერთა ტერმინები მეგრულში. ესენია: ჩე ('თეთრი'), უჩა ('შავი'), ჭითა ('წითელი').

ფერის ტერმინთა თვალსაზრისით საინტერესო აღმოჩნდა ფორმა წუნელი („შურო ვაგოცოდუქო – ბაია წუნელს ქოვგუქუნი – სულ არ გეცოდები, ბაია ყვითელს რომ ვგავარ“ [ტ.გუდავა, 1975, 80]). ო.ქაჯაიას ლექსიკონში წუნელი ორი მნიშვნელობითაა წარმოდგენილი: პირველი – „უზადო, წმინდა“ (საილუსტრაციოდ მოხმობილია: „წუნელი ორქო – უზადო (წმინდა) ოქრო, ბაჯალლო“; იქვე, საილუსტრაციოდ მოხმობილია ზემოთ წარმოდგენილი მაგალითი); მეორე მნიშვნელობა – „ბაჯალლო“ [ო.ქაჯაია, 2001-02]. ამ მნიშვნელობების მიხედვით, ძნელია ცალსახად განისაზღვროს წუნელი აღნიშნავს თუ არა ფერს, ანუ, არის თუ არა იგი ფერის ტერმინი.

წუნელი ფერის ტერმინადაც რომ ჩავთვალოთ, იგი ბაზისური ვერ იქნება, რამდენადაც ბაზისური ფერის ტერმინი უნდა იყოს ფართოდ გავრცელებული და ერთიანად გასაგები ყველასათვის. გამოკითხვამ გვიჩვენა, რომ მეგრულმა ინფორ-

მანტიებმა თითქმის არ იციან ამ სიტყვის მნიშვნელობა.

ნუნელი წარმოდგენილია აგრეთვე პ.ჭარაიას ლექსიკონში, სადაც შეტანილია ზემოთ მოხმობილი შესიტყვებით ნუნელი ორქო [პ.ჭარაია, 1997]. ერთი რამ შეიძლება ითქვას: ნუნელი თავისი მნიშვნელობით აშკარად უკავშირდება 'ყვითელს', რამდენადაც იგი იმ საგანთა ფერს აღნიშნავს, რომლებიც შეიძლება 'ყვითელი ფერის' პროტოტიპებად ჩაითვალოს.

მეგრულში ფერის აღმნიშვნელ ტერმინთაგან ბაზისურობის კრიტერიუმის ყველა მოთხოვნას აკმაყოფილებს საკუთრივ მეგრული შემდეგი ტერმინები: ჩე, უჩა და ჭითა.

რაც შეეხება არაბაზისურ ტერმინებს, ისინი პარალელს პოულობენ ქართულ არაბაზისურ ტერმინებთან. მაგალითად, აქაც, ისევე როგორც ქართულში, გამოიყოფა არაბაზისური ტერმინები და რომლებშიც მორფოლოგიურად კომპოზიტებს წარმოადგენენ, რომელშიც მეორე კომპონენტია ფერი, ხოლო პირველი კომპონენტი – სახელი ნათესაობით ბრუნვაში. როგორც წესი, ამგვარი ტერმინები აღნიშნავენ ფერს, რომელიც დამახასიათებელია იმ საგნისათვის (ფართო მნიშვნელობით), რასაც პირველ კომპონენტად წარმოდგენილი სახელი აღნიშნავს. მაგალითად, ამგვარი ტერმინებია: ჟანგიშფერი ('ჟანგისფერი'), ვარდიშფერი ('ვარდისფერი'), თუთაშფერი ('მთვარისფერი'), ტუტაშფერი ('ნაცრისფერი') და სხვ. ამგვარი ტერმინები ბაზისურობის კრიტერიუმის მონოლექსემურობის მოთხოვნას ვერ აკმაყოფილებენ; გარდა ამისა, თითოეული ამგვარი ტერმინი ასახელებს საგანს, რომელსაც მოცემული ფერი ახასიათებს.

მორფოლოგიურად ზემოთ აღწერილი სტრუქტურისაა ტერმინი შანგიშფერი, რომელიც 'შავგვრემანს' ნიშნავს, ე.ი. ესაა ტერმინი, რომლის გამოყენების არე შეზღუდულია (ი.ყიფშიძის ლექსიკონში ამ ფორმის პარალელურად მოცემულია შანგი), იგი იხმარება ადამიანის აღმნიშვნელ სახელებთან. ასევე, ანლოგიურადვეა შეზღუდული გამოყენების არე ტერმინისათვის ბორბიტე, რომელიც ტ.გუდავასა ტექსტებში თარგმნილია როგორც „თეთრგვრემანი“ („ვიშო, ბოში, ბორბიტე! – იქით, ბიჭო, თეთრგვრემანო!“ [ტ.გუდავა, 1975, 148]), ხოლო ი.ყიფშიძესთან იგი თარგმნილია როგორც блондин⁹. როგორც

9 ასევეა წარმოდგენილი ეს ტერმინები (შანგი/შანგისფერი და ბორბოტე)

ვხედავთ, აღნიშნული ტერმინები ვერ აკმაყოფილებენ ბაზისურობის კრიტერიუმის მეოთხე პუნქტს, რომლის თანახმადაც ბაზისური ფერის ტერმინის გამოყენების არე არ უნდა იყოს შეზღუდული, არ უნდა გამოიყენებოდეს საგანთა ვიწრო კლასისათვის.

მეგრულში, ისევე როგორც ქართულში, არსებობს ფერის აღმნიშვნელი წარმოქმნილფუძიანი ტერმინები, მაგალითად: უჭითაში – ‘უწითლესი’, უჩაში – ‘უშავესი’, ურჩიაში – ‘უთეთრესი’, რომლებიც უფროობითი ხარისხის ფორმებია; მორჩე – ‘მოთეთრო’, მოურჩე – ‘მოშავო’, მოჭითე – ‘მონითალო’, რომლებიც ოდნაობითი ხარისხის ფორმებია; აქვე უნდა განვიხილოთ გერჩე – ‘ზემოდან თეთრი’, გორჩე – ‘გარშემო თეთრი’, აღარჩე – ‘ოდნავ თეთრი’ ტიპის ფერის ტერმინებიც. ისინი არ აკმაყოფილებენ ბაზისურობის კრიტერიუმის მეორე პუნქტის მოთხოვნას, რომლის თანახმადაც ბაზისური ფერის ტერმინის სიგნიფიკატი არ უნდა შედიოდეს ბაზისური ფერის სხვა ტერმინის სიგნიფიკატში. გარდა ამისა, დამატებითი კრიტერიუმის მიხედვითაც, მორფოლოგიურად არამარტივი ტერმინის ბაზისურობა საეჭვოა.

ამგვარად, ბაზისური ფერის საკუთრივ მეგრული სამი ტერმინით (ჩე, უჩა, ჭითა) ფერის ტერმინთა მეგრული სისტემა ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით მეორე დონის სისტემას უნდა წარმოადგენდეს, რომელიც, თავის მხრივ, ორი ტიპისა შეიძლება იყოს და რომელშიც აღიწინება შემდეგი კატეგორიები:

[თეთრი]⊕[ყვითელი], [წითელი], [შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე];

ან [თეთრი], [ყვითელი]⊕[წითელი], [შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე].

როგორც ვხედავთ, სამტერმინიან სისტემაში აუცილებლად უნდა იყოს აღნიშნული [შავი]⊕[მწვანე]⊕[ლურჯი] კატეგორია. მაგრამ მეგრულ ინფორმანტთა გამოკითხვამ გვიჩვენა, რომ უჩა ტერმინის შესაბამისი ბაზისური ფერის კატეგორია თითქმის იდენტურია კატეგორიისა [შავი] (რომელიც გვაქვს ქართულში). ამავე დროს, შეინიშნება ერთი საყურადღებო ფაქტი: მეგრული ინფორმანტები ხშირად „ურევენ“ ქართულიდან ნა-

სესხებ ტერმინებს: ლურჯი და რწვანე. მაგალითად, ბალახზეც და ცაზეც შეიძლება თქვან, რომ ის არის ლურჯი (ან რწვანე). ნასესხებ ტერმინთა ამგვარი „აღრევა“ მაჩვენებელი უნდა იყოს იმ ფაქტისა, რომ მეგრულში [ლურჯი] და [მწვანე] კატეგორიები არაა ჩამოყალიბებული ბაზისური ფერის განსხვავებულ კატეგორიებად, რომ მეგრულში რეალურად არსებობს ბაზისური ფერის კატეგორია GRUE = [მწვანე]⊕[ლურჯი], რომლისთვისაც ტერმინი მეგრულმა ქართულიდან ისესხა. მაგრამ ქართულში ამ დროს უკვე არსებობს კატეგორიები [მწვანე] და [ლურჯი], ანუ კატეგორია GRUE ქართულში დიფერენცირებულია, დამოუკიდებელ კატეგორიებადაა ჩამოყალიბებული [მწვანე] და [ლურჯი], რის გამოც მეგრული ორივე კატეგორიის აღმნიშვნელ ტერმინებს სესხულობს (უპირატესობას ვერც ერთს ვერ ანიჭებს) და GRUE კატეგორიის აღსანიშნავად ხან ერთს იყენებს, ხან მეორეს.

რაც შეეხება ურთიერთმიმართებას დანარჩენ ორ კატეგორიას ([თეთრსა] და [ყვითელს]) შორის, ინფორმანტთა გამოკითხვამ დაგვარწმუნა, რომ ისინი დამოუკიდებელი კატეგორიებია თანამედროვე მეგრულში. ისევე როგორც ქართულში, მეგრულში გვაქვს კატეგორია [თეთრი] და ქართულიდან ნასესხები ტერმინი *ყვინთელი* მეგრულში იმავე კატეგორიას აღნიშნავს, რასაც ქართული ტერმინი *ყვითელი*. არის თუ არა ეს კატეგორია ბაზისური? – იგი ბაზისურობის კრიტერიუმის ოთხივე ძირითად პუნქტს აკმაყოფილებს და ამდენად არც საჭიროებს დამატებითი პუნქტების მიხედვით შემოწმებას.

ამგვარად, საბოლოო დასკვნა ფერის ტერმინთა მეგრული სისტემის შესახებ შეიძლება შემდეგნაირად ჩამოვაყალიბოთ: ფერის ტერმინთა თანამედროვე მეგრული სისტემა ხასიათდება ბაზისური ფერის ხუთი კატეგორიით, რომლებიც წარმოდგენილია შესაბამისად ტერმინებით: *ჩე* – [თეთრი], *უჩა* – [შავი], *ჭითა* – [წითელი], *ყვინთელი* – [ყვითელი], *რწვანე/ლურჯი* – [მწვანე]⊕[ლურჯი].

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, [ყვითელი] ბაზისური ფერის შედარებით ახალი კატეგორიაა. მაშასადამე, ფერის ტერმინთა სისტემის განვითარების ადრეულ საფეხურზე იგი, როგორც fuzzy გაერთიანების კომპონენტი, შედიოდა ბაზისურ ფერის რო-

მელილაჄ შედგენილ კატეგორიაში. უნივერსალური მოდელის მიხედვით, ეს შეიძლებაჄ ყოფილიყო: [თეთრი]⊕[ყვითელი] ან [წითელი]⊕[ყვითელი]. თვით მეგრული მასალიდან ამოსვლით, უპირატესობა უნდა მიენიჭოს კატეგორიას [თეთრი]⊕[ყვითელი], რასაც მხარს უჭერს კომპოზიტი „ბჟალარა“ („მიფორსონი მინ ორე? სქვამი ცირა ნინო რე, აკოშკაში გინორე, ჩე ბჟალარა მიორე – მე რომ მიყვარს, ვინ არის? ლამაზი გოგო ნინოა, ფანჯარაში დგას, თეთრი მზის სხივი ადგას“, [И. Кипшидзе, 1914, 136,8]. ჩე ტერმინის გამოყენება „მზის სხივის“ ატრიბუტად, მისი ფერის მიხედვით დასახასიათებლად, მოცემულ კონტექსტში ჩე ტერმინისათვის 'თეთრის' მნიშვნელობაზე უფრო მეტად 'ნათელის' მნიშვნელობას უნდა გულისხმობდეს, რაც სწორედ [თეთრი]⊕[ყვითელი] შედგენილი კატეგორიის სახით განიმარტება. ვფიქრობთ, ჩე ტერმინი სწორედ ამ შედგენილი კატეგორიის აღსანიშნავად გამოიყენებოდა. მიუხედავად იმი-სა, რომ ზემოთ მოხმობილი ლექსი თანამედროვე მეგრული ფოლკლორის ნიმუშია, მასში ჩე ტერმინს შენარჩუნებული აქვს ძველი მნიშვნელობა.

აქვე ჩნდება კითხვა: როგორია ქრონოლოგიური მიმართება [ყვითელი] და [ლურჯი]⊕[მწვანე] კატეგორიებს შორის, რომელი მათგანი ჩამოყალიბდა უფრო ადრე? – ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელი ორივე შესაძლებლობას უშვებს; მაგრამ მეგრული ტერმინოლოგიიდან ამოსვლით უპირატესობა უნდა მივანიჭოთ კატეგორიას [ყვითელი]. ამას გვაფიქრებინებს თუნდაც საკუთრივ მეგრული, ალბათ შედარებით ძველი, ამჟამად ნაკლებაქტიური წუნელი ფორმის არსებობა, მაშინ როცა [ლურჯი]⊕[მწვანე] კატეგორიისთვის საკუთრივ მეგრული ტერმინი არ არსებობს. ამავე დროს, ტერმინი ყვითელი აშკარად ცალსახად გამოიყენება [ყვითელი] კატეგორიის აღსანიშნავად, მაშინ როცა ლურჯი და რწვანე ტერმინების გამოყენება ასე ცალსახა არაა.

როგორც ვხედავთ, მეგრული მასალის საფუძველზე საინტერესო დიაქრონიული დასკვნების გამოტანაც შეიძლება.

2.3. ფერის ტერმინთა ლაზური სისტემა

ლაზურში ფერის ტერმინთა საანალიზო მასალის მოსაგროვებლად ვისარგებლეთ გამოქვეყნებული ტექსტებით [ი. ასათიანი, 1974; გ. კარტოზია, 1964; 1970; 1972; 1993; ი. ყიფშიძე, 1939; არნ. ჩიქობავა, 1936; Н. Март, 1910; И. Кипшидзе, 1911].

ლაზურში, ისევე როგორც მეგრულში, ფერის აღმნიშვნელ ტერმინთა რაოდენობა ქართულთან შედარებით საგრძნობლად მცირეა. ფერის ტერმინთა ერთი ნაწილი თურქულიდან არის ნასესხები. ასეთია, მაგალითად, ტერმინი *სარი* ('ყვითელი'), რომელიც საფორმითაც გვხვდება. აღსანიშნავია, რომ იგივე ნასესხები ძირი გვხვდება ზმნურ ფორმებშიც („მეორე რენგი ვა ულუნ, გაოსაეფს – მეორე ფერი არა აქვს, ნაიყვითლებს“ [ი. ასათიანი, 1974, 180]; „ფორთოკალე დიმჩხვანენ, ისაა-ში პნი ლამიონან – ფორთოხალი დამსხვილებულა, რომ დაყვითლდება, მოვკრეფთ“ [ი. ასათიანი, 1974, 60]).

თურქულიდან ნასესხებია, აგრეთვე, ტერმინი *ეშილი* ('მწვანე'). ამ ტერმინთან დაკავშირებით ერთი ფაქტიცაა საყურადღებო, – როგორც ჩანს, იგი 'ცისფერის, ლურჯის' მნიშვნელობითაც იხმარება. მაგალითად: „ეშილი მჭიფე გულაყონე – ცისფერი წვრილად შემოყოლილი“ [ი. ასათიანი, 1974, 164].

საინტერესოა, რომ ლაზურში [ლურჯი] კატეგორიისათვის თუნდაც ნასესხები ტერმინი არ არსებობს. გამორიცხული არაა, რომ ლაზურში დაახლოებით მეგრული სისტემის მსგავსი ვითარება იყოს, – შესაძლებელია, ტერმინი *ეშილი* ითავსებდეს 'ლურჯის' მნიშვნელობასაც და ამდენად, იგი მოსალოდნელია აღნიშნავდეს არა კატეგორიას [მწვანე], არამედ კატეგორიას GRUE ([მწვანე][ლურჯი]). თუმცა ეს მხოლოდ ვარაუდია და, როგორც გამოკითხვამ გვიჩვენა, ამ ვარაუდს ინფორმანტთა ნაწილიც უჭერს მხარს, მაშინ როცა მეორე ნაწილისათვის ტერმინი *ეშილი* [მწვანე] კატეგორიის აღმნიშვნელად მიიჩნევა.

თუ ნასესხებ ტერმინებს გამოვრიცხავთ, საკუთრივ ლაზურ ტერმინებში აშკარად გამოიყოფა ტერმინთა ერთი ჯგუფი, რომლებიც ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მო-

დელის მიხედვით ბაზისურ ტერმინებს წარმოადგენენ. ესენია: უჩა ('შავი'), ხჩე/ქჩე ('თეთრი'), მჭითა ('წითელი').

რაც შეეხება არაბაზისურ ტერმინებს, მიუხედავად იმისა, რომ აღნიშნულ ტექსტებში მათი რაოდენობა მცირეა, მაინც მოხერხდა, რომ ისინი გავვესაზღვრა როგორც არაბაზისური იმის გამო, რომ არ აკმაყოფილებენ ბაზისურობის კრიტერიუმის ძირითად პუნქტებს. მაგალითად: ტერმინები *ოქროშფერი* – 'ოქროსფერი', *ზულაშფერი* – 'ზღვისფერი', *ცაშფერი* – 'ცისფერი' (არაბაზისურია იმის გამო, რომ არ აკმაყოფილებენ მონოლექსემურობის მოთხოვნას); ან ტერმინი *ბორბიტე* – 'თეთრგვრემანი, ქერა' (არაბაზისურია იმის გამო, რომ მისი გამოყენების არე შეზღუდულია, – გამოიყენება მხოლოდ ადამიანის აღმნიშვნელ სახელებთან (გავიხსენოთ თითქმის იგივე ტერმინი მეგრულში). საინტერესოა ტერმინი *ბრესთი*, *ბრესტი* [H.Mapp, 1910; გ.კარტოზია, 1993]. აღნიშნული ტერმინი ტექსტებში უმეტესად ცხენის ფერის აღსანიშნავად გამოიყენება (მაგალითად: „ბრესთი ნცხენის გეხედუ – მრემ ცხენზე შეჯდა“ [გ.კარტოზია, 1993, 89]) იგი დაახლოებით იმავე მნიშვნელობისა უნდა იყოს, რაც ქართული *მრეში* (იხ. ზემოთ). სამწუხაროდ, ლაზი ინფორმანტების ისეთი დიდი რაოდენობა, როგორიც მეგრელი ინფორმანტებისა, ჩვენთვის არ იყო ხელმისაწვდომი და მაინც, რამდენიმე ლაზი ინფორმანტის გამოკითხვის მიხედვით, *ბრესთი/ბრესტი* ტერმინის გამოყენება არ უნდა იყოს შეზღუდული საგანთა გარკვეული კლასით. თუმცა, როგორც ჩანს, იგი ნაკლებ გავრცელებულია. სწორედ ამის გამო აღნიშნული ტერმინი ბაზისურად ვერ ჩაითვლება. ბაზისური ფერის ტერმინად არ ჩაითვლება, აგრეთვე, აღნიშნულ ტერმინთაგან ნაწარმოები დერივაციული ფორმები, მაგალითად, როგორიცაა *სადჯე*, *მოსაა* – 'მოყვითალო', *მოხჩოჯი*, *დოხჩეოჯი*, *მოხჩაა* – 'მოთეთრო', *მოჭითოჯი*, *დომჭითაა*, *მომჭითაა* – 'მონითალო', *მოუჩაა* – 'მოშავო' და სხვა.

ამგვარად, საკუთრივ ლაზური ტერმინებით ფერის ტერმინთა ლაზური სისტემა, უნივერსალური მოდელის მიხედვით, მეორე დონის სისტემას უნდა წარმოადგენდეს, რომელშიც ბაზისური ფერის სამი კატეგორიაა. ამათგან ერთ-ერთი აუცილებლად უნდა იყოს შემდეგი კატეგორია:

[შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე] = [მუქ-გრილი], ხოლო დანარჩენი ორი შეიძლება იყოს: ან [თეთრი]⊕[ყვითელი] და [ნითელი], ან [თეთრი] და [ნითელი]⊕[ყვითელი].

შეესაბამება თუ არა ბაზისური ფერის ლაზური ტერმინები ამ კატეგორიებს? ინფორმანტთა გამოკითხვამ დაგვიდასტურა ჩვენი ვარაუდი, რომ ბაზისური ფერის ლაზური ტერმინები არ უნდა აღნიშნავდნენ ზემოთ წარმოდგენილ სავარაუდო კატეგორიებს. აქაც, ისევე როგორც მეგრულში, ტერმინით უჩა აღინიშნება კატეგორია [შავი] (და არა [მუქ-გრილი]). ასევე, ტერმინი მჭითა აღნიშნავს კატეგორიას [ნითელი], თუმცა ტერმინი ქჩე/ხჩე აღნიშნავს არა კატეგორიას [თეთრი]⊕[ყვითელი] (რაც მოსალოდნელი იყო [ნითელი] კატეგორიის აღნიშვნის შემთხვევაში ფერის ტერმინთა სამეღემენტო სისტემაში), არამედ კატეგორიას [თეთრი]. მაგრამ ბაზისური ფერის [შავი] კატეგორიის არსებობა სისტემაში, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, ვარაუდობს, რომ [შავი] კატეგორიის გვერდით უნდა იყოს წარმოდგენილი [მწვანე]⊕[ლურჯი] კატეგორია (ან მისი დიფერენციაციით მიღებული [მწვანე] და [ლურჯი] კატეგორიები); ამასთანავე, როგორც [თეთრი], ისე [ნითელი] კატეგორიების არსებობა სისტემაში მაჩვენებელია იმისა, რომ დასრულებულია [ნათელ-თბილი] კატეგორიის დიფერენციაციის პროცესი და ამ ორი კატეგორიის გვერდით უნდა არსებობდეს ბაზისური ფერის კატეგორია [ყვითელი]. მართლაც, ლაზურში, როგორც პარაგრაფის დასაწყისში აღვნიშნეთ, არსებობს ტერმინები ამ კატეგორიების ([მწვანე]⊕[ლურჯი] და [ყვითელი]) აღსანიშნავად და მიუხედავად იმისა, რომ ეს ტერმინები ნასესხებია თურქულიდან (ფეშილი და სარი), შესაბამისი კატეგორიები მაინც ბაზისური ფერის კატეგორიებად უნდა ჩაითვალოს. თუ აღნიშნულ ტერმინთა ნასესხობას არ მივაქცევთ ყურადღებას, ისინი ბაზისურობის ძირითადი კრიტერიუმის ოთხივე პუნქტს აკმაყოფილებენ (ამ პუნქტების შესახებ იხილეთ ზემოთ) და ამდენად, აღარ საჭიროებენ ბაზისურობის დამატებითი კრიტერიუმის მიხედვით შემოწმებას (სწორედ დამატებით პუნქტშია მითითებული, რომ საეჭვოა ნასესხები ტერმინების ბაზისურობა).

ამგვარად, ფერის ტერმინთა ლაზური სისტემა დახასიათ-

დება როგორც სისტემა ბაზისური ფერის ხუთი ტერმინით, ე. ი. იგი წარმოადგენს მეოთხე დონის სისტემას, რომელშიც ბაზისური ფერის კატეგორიებია: [თეთრი], [შავი], [ნითელი], [ყვითელი], [მწვანე]⊕[ლურჯი]. ამათგან საკუთრივ ლაზური ტერმინებით აღნიშნულია პირველი სამი კატეგორია, ბოლო ორი კატეგორია კი აღინიშნება თურქულიდან ნასესხები ტერმინებით. როგორც ვხედავთ, ფერის ტერმინთა ლაზური სისტემა ტიპოლოგიურად ფერის ტერმინთა მეგრული სისტემის ანალოგიურია.

ფერის ტერმინებთან ახლოს დგას და, რა თქმა უნდა, ბაზისური ფერის ტერმინებად ვერ ჩაითვლება *მწკუფი* – ‘ბნელი’, რომელიც გვხვდება აგრეთვე ზმნურ ფორმაში *დომწკუფუ* – ‘დაბნელდა, ბნელა’ და *მაფხე* – ‘ნათელი’, რომელიც, მაგალითად, გვხვდება შესიტყვებაში *წკარ-მაფხა* – ‘ნაკადული, წყარო’, სიტყვა სიტყვით – ‘წყალი ნათელი (ანკარა)’.

უნდა აღინიშნოს, რომ დიაქრონიული ხასიათის დასკვნებისათვის ლაზური მასალა საკმაოდ მწირია. მხოლოდ იმის თქმა შეიძლება, რომ ბაზისური ფერის საკუთრივ ლაზური სამი ტერმინით ფერის ტერმინთა თანამედროვე ლაზური სისტემა სამეწიფე-მეწიფიანი სისტემიდან მომდინარეობს და გამოირიცხებული არაა, რომ ამ სამ კატეგორიას სწორედ ეს ტერმინები აღნიშნავდნენ. ამ დასკვნას მხოლოდ ლაზური მასალის მიხედვით ვერ გამოვიტანდით, მოცემულ შემთხვევაში ვემყარებით პარალელიზმს, ანალოგიას მეგრულ სისტემასთან.

2.4. ფერის ტერმინთა სვანური სისტემა

სვანურში ფერის ტერმინთა საანალიზო მასალის მოსაგროვებლად ვისარგებლეთ ლექსიკონებითა [კ.დონდუა, 2001; ვ.თოფურია, მ.ქალდანი, 2000; И. Никарадзе, 1910] და პროზაული ტექსტებით [სვან. პროზ. ტექსტები, I, II, III, 1939; სვან. ენის ქრესტ., 1978]. გარდა ამისა, მოვიშველიეთ ინფორმანტთა გამოკითხვის შედეგები. ჩატარებული კვლევის შემდეგ გამოქვეყნდა ბ. ნიჟარაძის „ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი (ბალსზემოური დიალექტი)“, 2007, რომელიც გამოვიყენეთ

მასალის გადამოწმების მიზნით.

გამოქვეყნებულ ტექსტებში ფერის ტერმინების რაოდენობა საკმაოდ მცირეა. ფერის ტერმინთა შესახებ მსჯელობისას, როგორც აღვნიშნეთ, ერთსიტყვიან ტერმინებს ვგულისხმობთ. გასაგებია, რომ ორ- და მეტსიტყვიანი აღწერითი ტერმინები ბაზისური ვერ იქნება. ამდენად, მასალის მოგროვებისას მხოლოდ ერთსიტყვიანი ტერმინებით შემოვიფარგლეთ.

როგორც გამოიჩვენა, სვანურში, მეგრულსა და ლაზურის მსგავსად, გვაქვს საკუთრივ სვანური და, აგრეთვე, ნასესხები ტერმინებიც. თუ ლაზურში ტერმინები ნასესხებია თურქულიდან, სვანურში, ისევე როგორც მეგრულში, ტერმინები ნასესხებია ქართულიდან. საკუთრივ სვანური წარმოშობისაა ტერმინები: *თუეთნე/თუეთუნე* ('თეთრი'), *მეშხე* ('შავი'), *ნგრნი* ('წითელი'). სამივე ეს ტერმინი ბაზისურობის კრიტერიუმის ყველა პუნქტს აკმაყოფილებს და უდავოდ ბაზისური ფერის ტერმინებია.

რაც შეეხება ფერის დანარჩენ ტერმინებს (რომლებიც არა-ბაზისურ ტერმინებს წარმოადგენენ), ისინი გამოვლენილი და საკმაოდ კარგად შესწავლილია [ც.გოგებაშვილი, 1999], მიუხედავად იმისა, რომ ტექსტებში მათი რაოდენობა ძალზე მცირეა. ასეთებია, მაგალითად: *ზისხიშფერ* – 'სისხლისფერი', *იაფერ* – 'იისფერი', *განჭუიფერ* – 'ანწლისფერი', *გუიჯეფერ* – 'წაბლისფერი' და სხვა მისთანანი, რომლებიც არ აკმაყოფილებენ მონოლექსემურობის მოთხოვნას; ასევეა ბაზისურ ფერის ტერმინთა დერივაციული ფორმები: *მემშხა/მემშახუ/მემშახ* – 'მოშავო', *მენრან/მენრან* – 'მონითალო', *ხოყუთლა/ხოყუითელა* – 'უფრო ყვითელი', *ხოგრჟა/ხოგრჟა* – 'უფრო მწვანე, უფრო ლურჯი', *მათთუნე/მათთუნე/მათთუნე* – 'უთეთრესი' და მისთანანი, რომელთა სიგნიფიკატს ბაზისური ფერის შესაბამისი ტერმინის სიგნიფიკატი მოიცავს; ასევეა *ქისონაჲ* – 'ქერა', *თოთობა/თოთობჳ/თოთობა* – 'თეთრგვრემანი', *შიხულ/შიხკორა/შიგრიმა* – 'შავგვრემანი', რომელთა გამოყენების არე შეზღუდულია (იხმარება ადამიანის აღმნიშვნელ სახელებთან); ამ ტიპისაა ზოგიერთი ტერმინი, რომელიც მხოლოდ ცხოველის აღმნიშვნელ სახელებთან იხმარება: *ქუიშორ* – 'ნაცრისფერი (თხა)' *მეშხლა* (ბალსზემოური) – 'შავი ხარი',

მეშახ (ქვემო სვანური) – ‘მოშავო (ღორი)’, შაგუ (ლენტეხური) – ‘შავი (ძროხა)’ და მრავალი სხვა.

ბაზისური ფერის ზემოთ აღნიშნული სამი ტერმინით სვანური, ერთი შეხედვით, სავსებით შეესაბამება უნივერსალურ მოდელს და ამ მოდელის მიხედვით იგი მეორე დონის სისტემად უნდა განისაზღვროს, რომელშიც ბაზისური ფერის კატეგორიები: [შავი]⊕[ლურჯი]⊕[მწვანე] – ერთი მხრივ და მეორე მხრივ – ან [თეთრი] და [წითელი]⊕[ყვითელი], ან [თეთრი]⊕[ყვითელი] და [წითელი]. თუმცა აქაც, ისევე, როგორც მეგრულ და ლაზურ სისტემებში, ინფორმანტთა გამოკითხვამ გვიჩვენა, რომ სვანური ტერმინი *მეშხე* არ არის ისე ფართო მნიშვნელობისა, როგორც სამტერმინიანი სისტემით ივარაუდება, რომ სვანურში *მეშხე* ტერმინის მნიშვნელობა, ბაზისური ფერის კატეგორიის აღნიშვნის თვალსაზრისით, ემთხვევა ქართულის, მეგრულისა და ლაზურის შესაბამისი ტერმინის მნიშვნელობას და აღნიშნავს კატეგორიას [შავი]. თავის მხრივ, თუ ენაში არსებობს ბაზისური ფერის კატეგორია [შავი], ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, ამავდროულად უნდა არსებობდეს ბაზისური ფერის კატეგორია [ლურჯი]⊕[მწვანე], ან ამ უკანასკნელის დიფერენციაციით მიღებული კატეგორიები [ლურჯი] და [მწვანე].

ქართულიდან ნასესხებ ტერმინთაგან ამ შემთხვევაში საყურადღებოა *გრჟი* (‘ლურჯი’) და *წჟანილ* (‘მწვანე’). ინფორმანტთა გამოკითხვამ გვიჩვენა, რომ აქაც, ისევე როგორც მეგრულში, ხშირად ხდება აღნიშნული ტერმინების „აღრევა“ გამოყენებისას. ამგვარი „აღრევა“, ისევე როგორც მეგრულში, მხოლოდ იმით შეიძლება აიხსნას, რომ *გრჟი* და *წჟანილ* ტერმინების მნიშვნელობა ყველა ინფორმანტისათვის ერთგვაროვანი არ არის (რაც ცალსახად მაჩვენებელია მათი არაბაზისურობისა); აღნიშნული ფაქტი უფრო ზუსტად იმას მიუთითებს, რომ შესაბამისი კატეგორიები [ლურჯი] და [მწვანე] არ წარმოადგენენ ბაზისური ფერის კატეგორიებს სვანურში. აქედან შეიძლება დავასკვნათ: რამდენადაც სვანურში გვაქვს ბაზისური ფერის კატეგორია [შავი] და, ამასთანავე, [ლურჯი] და [მწვანე] არ წარმოადგენენ ბაზისური ფერის კატეგორიებს, სვანურში ბაზისური ფერის კატეგორია უნდა იყოს [ლურჯი]⊕[მწვანე].

როგორც ჩანს, სვანურში ისეთივე ვითარებაა, როგორიც გამოვლინდა ფერის ტერმინთა მეგრულ სისტემაში. სვანურში [ლურჯი]Ⓜ[მწვანე] კატეგორიისათვის საკუთრივ სვანური ტერმინი არ არსებობს, იგი აღნიშნება ქართულიდან ნასესხები გრჟი ან წუბანილ ტერმინებით. ამ ორი ტერმინის სესხება ბაზისური ფერის ერთი კატეგორიის აღსანიშნავად აქაც, ისევე როგორც მეგრულ სისტემაში, იმით აიხსნება, რომ ქართულში არ არსებობს კატეგორია [ლურჯი]Ⓜ[მწვანე], აღნიშნული კატეგორია ქართულში დიფერენცირებულია ბაზისური ფერის ორ დამოუკიდებელ კატეგორიად: [ლურჯი] და [მწვანე]. ამდენად, სვანურმა ამ ორივე კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინები ისესხა შესაბამისი ბაზისური ფერის ერთი კატეგორიის აღსანიშნავად.

ინფორმანტთა გამოკითხვამ გვიჩვენა, აგრეთვე, რომ წერნი ტერმინის მნიშვნელობა, როგორც ბაზისური ტერმინისა, ემთხვევა ქართულის, მეგრულისა და ლაზურის შესაბამისი ტერმინების მნიშვნელობას, კერძოდ, იგი აღნიშნავს კატეგორიას [წითელი].

ინფორმანტთა გამოკითხვის შედეგად ასევე დაზუსტდა თუეთუნე/თუეთენე-ს, როგორც ბაზისური ფერის ტერმინის, მნიშვნელობა. იგი აღნიშნავს კატეგორიას [თეთრი].

ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის შესაბამისად, ენაში [წითელი] და [თეთრი] ბაზისური ფერის კატეგორიების არსებობა გულისხმობს, რომ ამ ენაში კატეგორია [ყვითელიც] უნდა იყოს ბაზისური. მაგრამ კატეგორია [ყვითელი] სვანურში აღნიშნულია ქართულიდან ნასესხები ყუითელ ტერმინით (ისევე, როგორც მეგრულში). როგორც ჩანს, ყითელ აქაც ბაზისური ფერის ტერმინად უნდა ჩაითვალოს, მით უფრო, რომ იგი აკმაყოფილებს ბაზისურობის კრიტერიუმის ოთხივე ძირითად პუნქტს და აღარც საჭიროებს დამატებითი პუნქტების მიხედვით შემოწმებას.

ამგვარად, ფერის ტერმინთა თანამედროვე სვანური სისტემა წარმოდგენილია ბაზისური ფერის ხუთი კატეგორიით: [თეთრი], [შავი], [წითელი], [ყვითელი], [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი], რომლებიც შესაბამისად აღნიშნულია შემდეგი ტერმინებით: თუეთენე/თუეთუნე – კატეგორიისათვის [თეთრი], მეშხე – კატ-

ეგორიისათვის [შავი], წერნი – კატეგორიისათვის [წითელი], ყუითელ – კატეგორიისათვის [ყვითელი], წჷანილ/გრჷი – კატეგორიისათვის [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი]. რაც შეეხება ფერის ტერმინთა სვანური სისტემის ტიპს, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, იგი განისაზღვრება როგორც მეოთხე დონის სისტემა.

როგორც ვხედავთ, ფერის ტერმინთა სვანური სისტემა ტიპოლოგიურად მეგრული და ლაზური სისტემების ანალოგიურია და დიაქრონიული ხასიათის დასკვნები, რომლებიც ბაზისურ ფერთა კატეგორიების ქრონოლოგიურ ურთიერთმიმართებას ეხება, სვანურ სისტემაში, ფაქტობრივად, აღნიშნული სისტემების იდენტურია.

თავი მესამე

ფერის ტერმინთა ქართულური სისტემების დიაქრონიული ანალიზი

მიუხედავად იმისა, რომ წინა თავში ცალკეული ქართველური ენის ფერის ტერმინთა სისტემის სინქრონიული განხილვის შემდეგ მეტ-ნაკლებად წარმოდგენილი იყო მცირე დიაქრონიული ექსკურსი, ეს თავი მთლიანად დიაქრონიულ ანალიზს ეძღვნება. ქართველური ენების მონაცემთა შედარება-შეპირისპირების გზით, შესატყვისი ფორმების მოხმობით, ტიპოლოგიურ მონაცემთა გათვალისწინებით (ეს უკანასკნელი, უპირველესად, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელთან შესაბამისობას ვარაუდობს) განხორციელებული დიაქრონიული ანალიზის საფუძველზე ამ თავში წარმოდგენილი იქნება საერთო-ქართველურ დონეზე ფერის ტერმინთა სისტემის რეკონსტრუქციის ცდა და, ამასთანავე, ვეცდებით, გავარკვიოთ ის ევოლუციური გზა, რომელიც თითოეულმა ქართველურმა სისტემამ განვლო საერთო-ქართველური დონიდან თანამედროვე სახით ჩამოყალიბებამდე.

ბუნებრივია, დიაქრონიული ანალიზი ბაზისური ფერის ტერმინთა შორის შესატყვისი ფორმების გამოვლენით უნდა დავიწყოთ. აღსანიშნავია, რომ ოთხივე ქართველურ ენაში ფონოლოგიურად შესატყვისი ფორმები ბაზისური ფერის ტერმინებს შორის არა გვაქვს. შესატყვისი ფორმებს წარმოადგენენ მხოლოდ [წითელი] კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინები ქართულში, მეგრულსა და ლაზურში: ქართ. *წითელ* ~ მეგრ. *ჭითა* ~ ლაზ. *მჭითა*. ამ შესატყვისობის საფუძველზე საერთო ქართულ-ზანურ დონეზე რეკონსტრუირებული ტერმინი **წით-ელ* [არნ.ჩიქობავა, 1938; გ.კლიმოვი, 1964; ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990], გასაგებია, რომ [წითელი] კატეგორიის აღმნიშვნელად ივარაუდება.

როგორც ცნობილია, ქართულ-მეგრულ-ლაზური ფორმების შესატყვისად არ მიიჩნევა სვანური *ნერნი* (ლნტ. *ნგრანი*), რომელიც ამავე კატეგორიას აღნიშნავს სვანურში [გ. მაჭავარიანი, 1965]. გ.მაჭავარიანის აზრით, სვანური ტერმინის უშუალო

წყაროს წარმოდგენს სომხური *ciran* („ჭერამი“) და ამის დასტურად მიჩნეულია, რომ სვანურში წერან მსხლის ერთ-ერთი ჯიშის სახელწოდებაა [სვან. პროზ. ტექსტები, II, 1939. 2] და მ.ქალდანის განმარტებით ესაა „წითელლოყება მსხალი“.

ცხადია, რომ წერნი/წერანი საკუთრივ სვანურში (მას შემდეგ, რაც სვანური დამოუკიდებელ ენად ჩამოყალიბდა) გაჩენილი ტერმინია.

უკვე ის ფაქტი, რომ ქართულ-ზანური ერთიანობის დონეზე და სვანურში [წითელი] კატეგორიისათვის განსხვავებული ტერმინებია წარმოდგენილი, მიგვანიშნებს შემდეგზე: [წითელი] არ უნდა ყოფილიყო კატეგორიზებული საერთო-ქართველურ დონეზე. შესაბამისად, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალური მოდელის მიხედვით, უნდა ვივარაუდოთ, რომ საერთო-ქართველურ დონეზე არსებობდა ბაზისური ფერის ორი კატეგორია, ანუ ფერის ტერმინთა სისტემა საერთო-ქართველურ დონეზე ბაზისური ფერის ორი ტერმინით იყო წარმოდგენილი. ამ ტიპის სისტემებისათვის აღნიშნული უნივერსალური მოდელით ცალსახად განისაზღვრება, რომ ეს კატეგორიები უნდა იყოს:

$$[თეთრი] \oplus [წითელი] \oplus [ყვითელი] = [ნათელ-თბილი]$$

და

$$[შავი] \oplus [მწვანე] \oplus [ლურჯი] = [მუქ-გრილი].$$

ამგვარად, საერთო-ქართველურ დონეზე ცალსახად რეკონსტრუირდება ეს ორი კატეგორია, თუმცა მათი შესაბამისი ტერმინების აღდგენა საკმაოდ ჭირს. ამ ტერმინების აღდგენაში ერთგვარად დაგვეხმარება აღნიშნულ კატეგორიათა დიფერენციაციის შედეგად მიღებული კატეგორიების შესაბამისი ტერმინების ანალიზი და, ამდენად, საკუთრივ ტერმინების რეკონსტრუქციას მოგვიანებით მოვუბრუნდებით.

გასაგებია, რომ ფერის ტერმინთა (resp. კატეგორიათა) საერთო-ქართველური ორელემენტიანი სისტემისაგან ჩამოყალიბდნენ ფერის ტერმინთა სვანური და ქართულ-ზანური სისტემები. თითოეულმა მათგანმა განვითარების თავისი საკუთარი გზა განვლო, რაც, როგორც წესი, საკუთრივ ტერმინებში არის ასახული; ხოლო რაც შეეხება განვითარების ძირითად ხაზს, როგორც მოსალოდნელი იყო, იგი საერთოა ქართველური სის-

ტემებისათვის და შეიძლება ითქვას, რომ ქართული სისტემა არის განვითარების ძირითადი ხაზის განმსაზღვრელი.

მომდევნო ქრონოლოგიურ დონეზე ფერის კატეგორიათა სისტემა შემდეგ ცვლილებას განიცდის:

ქართულ-ზანურ დონეზე [წითელი] კატეგორიის არსებობა მაჩვენებელია იმისა, რომ მოხდა [ნათელ-თბილი] კატეგორიის დიფერენციაცია და მისგან დამოუკიდებელ კატეგორიებად ჩამოყალიბდა როგორც [წითელი], ასევე [თეთრი]⊕[ყვითელი]. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ (იხ. თავი მეორე, 2.2) მეგრულ ჩე ტერმინში შემორჩენილი უნდა იყოს სწორედ ეს ძველი მნიშვნელობა ([თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორია). როგორც ცნობილია, მეგრული ტერმინი ჩე (აგრეთვე, ლაზური ტერმინები ქჩე/ხჩე) მომდინარეობს საერთო-ქართველურ დონეზე რეკონსტრუირებული *მჰცჳე არქეტიპისაგან [თ.გამყრელიძე, 1968; ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990]. იგივე *მჰცჳე ფორმა სავსებით დასაშვებია ქართულ-ზანურ დონეზე [Г.Климов, 1964] და ვფიქრობთ, რამდენადაც მისი რეფლექსები [თეთრი] კატეგორიის აღმნიშვნელი მეგრული და ლაზური ტერმინებია, სწორედ ამ არქეტიპით უნდა აღნიშნულიყო [თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორია.

საერთო-ქართველური დონიდან ქართულ-ზანურ დონეზე უცვლელად უნდა შემორჩენილიყო [მუქ-გრილი] კატეგორია. ქართულ-ზანურ დონეზე რეკონსტრუირებული ლექსიკიდან (იხ. ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990) *რუმ ძირი, რომელიც აღდგენილია ქართული მ-რუმ-ე, მეგრული რუმ-ე ('სიბნელე'), ო-რუმ-ე ('საპყრობილე'), რუმ-უ-ა ('დაბნელება') ფორმების საფუძველზე, სემანტიკურად ყველაზე მეტად შეესაბამება აღნიშნულ კატეგორიას. სავსებით შესაძლებელია, რომ ქართულ-ზანურ დონეზე არსებულიყო ამ ძირიდან ნაწარმოები *მრუმე ფორმა (*მჰცჳე ფორმის ანალოგიურად, მით უმეტეს, რომ ქართული მრუმე ფორმა რეალურად არსებობს).

ამგვარად, ქართულ-ზანურ დონეზე რეკონსტრუირდება ფერის ტერმინთა (resp. კატეგორიათა) სამელემენტიანი სისტემა, რომელშიც ბაზისური ფერის კატეგორიებია [თეთრი]⊕[ყვითელი], [წითელი], [მუქ-გრილი] = [შავი]⊕[მწვანე]⊕[ლურჯი], ხოლო შესაბამისი ტერმინებია: *მჰცჳე, *წითელი და, სავარაუდოდ,

**მრუმე.*

ანალოგიური ვითარება უნდა ვივარაუდოთ პრე-სვანურშიც. აქაც, საერთო-ქართველური ორელემენტური სისტემიდან უნდა ჩამოყალიბებულიყო ფერის ტერმინთა (resp. კატეგორიათა) სამელემენტური სისტემა. როგორც ჩანს, ბაზისური ფერის კატეგორიები პრე-სვანურში იდენტურია ქართულ-ზანური სისტემის კატეგორიებისა. რაც შეეხება ამ კატეგორიათა აღმნიშვნელ ტერმინებს, [წითელი] კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინია *ნგრნი/ნგრანი*, [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიისათვის ტერმინის აღდგენა ჭირს, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ ეს ტერმინი ყოფილიყო პრე-სვანურ დონეზე რეკონსტრუირებული *მჩე [თ.გამყრელიძე, 1968], რომლისგანაც მომდინარეობს სვანური *მეჩი* – ‘მოხუცი’. ტერმინის აღდგენა ყველაზე მეტად ჭირს [მუქ-გრილი] კატეგორიისათვის.

მომდევნო ქრონოლოგიურ დონეზე ქართული და ზანური დამოუკიდებელ ენებად ყალიბდება და ფერის ტერმინთა სისტემებიც ამ ენებში ოდნავ განსხვავებული გზებით ვითარდება. ქართულში, უპირველეს ყოვლისა, ხდება [მუქ-გრილი] კატეგორიის დიფერენციაცია, რის შედეგადაც კატეგორიზდება [შავი] და [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი]. [შავი] კატეგორიის აღსანიშნავად მკვიდრდება ირანული წარმოშობის ნასესხები ტერმინი *შავი* [B.Aნაev, 1956; მ.ანდრონიკაშვილი, 1966], ხოლო [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი] კატეგორიისათვის ტერმინის ცალსახად აღდგენა ჭირს, თუმცა, შესაძლებელია, რომ ეს იყოს ტერმინი *ლები* (იხ. ზემოთ, თავი მეორე, 2.2).

შემდგომი ცვლილება ქართულ სისტემაში უკავშირდება [შავი]Ⓜ([თეთრი]Ⓜ[ყვითელი]) კატეგორიის ჩამოყალიბებას, რომლის აღსანიშნავად მკვიდრდება ტერმინი *მრეში*. fuzzy თანაკვეთაში, რომელიც ახალ კატეგორიას განსაზღვრავს, [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიის მონაწილეობა, ბუნებრივია, რამდენადმე ცვლის [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიის შინაარსს და ეს ცვლილება ტერმინოლოგიაშიც აისახება; კერძოდ, *მცკე ტერმინის მნიშვნელობა ვიწროვდება, იგი გამოიყენება მხოლოდ თმის ფერის აღსანიშნავად და [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიისათვის მკვიდრდება ტერმინი *თეთრი*, რომელიც თერ-ფუძის რედუქლიკაციითაა მიღებული [ზ.სარჯველაძე,

1980]. როგორც ცნობილია, *თერ- ძირი რეკონსტრუირდება საერთო-ქართველურ დონეზე ქართული თერ- (თეთრი) ~ სვანური თერ- (თე - 'თვალი', თერ-ალ - 'თვალები', თერ-ა - 'ჩანს') შესატყვისობის საფუძველზე. შესატყვისობა სრულყოფილი იქნებოდა მეგრული და ლაზური ფორმების არსებობის შემთხვევაში. თითქოს შესაძლებელია ამ ფორმებს დაუკავშირდეს ლაზური თე - 'სინათლე' [ლ.ნადარეიშვილი, 1981]. სემანტიკური დაკავშირება 'თვალის', 'სინათლის', 'ჩანს' ზმნისა და 'თეთრისა' სავსებით ბუნებრივია, თუმცა ლაზურ ფორმაში ახსნას მოითხოვს ხმოვანთა შესატყვისობა.

ევოლუციის მომდევნო საფეხურზე [თეთრი]⊕[ყვითელი] კატეგორიის მნიშვნელობაში დანყებული ცვლილება გრძელდება და ხდება მისი დიფერენციაცია, რის შედეგადაც დამოუკიდებელ კატეგორიებად ყალიბდება [თეთრი] და [ყვითელი]. [თეთრი] კატეგორიის აღმნიშვნელად გამოიყენება კვლავ ტერმინი თეთრი, ხოლო [ყვითელი] კატეგორიისათვის მკვიდრდება ყვითელი, რომელიც ეტიმოლოგიურად 'ღვიძლს' უკავშირდება და საკუთრივ ტერმინის სტრუქტურით წითელი ტერმინის ანალოგიურია (იხ. ზემოთ, თავი მეორე, 2.1). ყვითელი ტერმინის ღვიძლთან ეტიმოლოგიური კავშირი ყვიც- ძირითაა გაშუალებული. როგორც ცნობილია, ფორმაში ღვიძლი დიაქრონიული თვალსაზრისით ღვიძ- ძირი გამოიყოფა, რომელსაც დანარჩენ ქართველურ ენებში შეესატყვისება: მეგრული გვიჟ (გვიჟილი - 'მოშავო-მოიისფრო'; ფაქტობრივად, ეს არის ღვიძლის ფერი), სვან. ყუიჟ-//ყუჟ (ყუიჟე//ყუჟე - 'ღვიძლი'). სწორედ ამ შესატყვისობის საფუძველზე საერთო-ქართველურ დონეზე რეკონსტრუირდება *ყუიზ,- ძირი [ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990]. საინტერესოა, რომ გ.კლიმოვი საერთო-ქართველურ დონეზე *ყუიძ,- არქეტიპს აღადგენს [Г.Климов, 1964]. ჩვენი აზრით, ყვიც- ძირი უფრო არაწინააღმდეგობრივად სწორედ ამ უკანასკნელისაგან გამოიყვანება. მაგრამ ქართულ ღვიძლ-ძირს ქართველურ ენებში სხვა ფორმებიც უკავშირდება (მეგრ. ღვინჯა - 'ძალიან მწიფე', აღვინჯენს - 'აბრაზებს'; ლეჩხუმური ყვინწლი - 'ძალიან მწიფე'). ამ უკანასკნელთა ასახსნელადაც, ვფიქრობთ, შეიძლებოდა საერთო-ქართველურ დონეზე დუბლეტური ძირი დაგვეშვა *ღუიძ,-/ყუუიძ,- სახით.

ქართულ სისტემაში შემდგომი ცვლილება [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი] კატეგორიას უკავშირდება. ხდება ამ კატეგორიის დიფერენციატია პირველად კატეგორიებად. ერთი კატეგორიისათვის მკვიდრდება ტერმინი *მწვანე*, რომელიც ძველ ქართულში 'მცენარის, მწვანე საფარის' მნიშვნელობით იხმარება (შდრ.: „აღმოუცენა ... *მწჳანე* სამსახურებად კაცთა“, ფს. 103,14; „სხუა კუალად ძოვდა მდელოსა, გინა *მწუანესა*“, საკ. წიგნ. II, 56,35), ხოლო მეორე კატეგორიისათვის მკვიდრდება ნასესხები ტერმინი *ლურჯი*. როგორც ვხედავთ, ეს ცვლილება უკვე ძველი ქართულის დონეზე ხორციელდება. საინტერესოა *მწვანე* ტერმინის მორფოლოგიური სტრუქტურა. იგი ანალოგიურია **მრუმე* ტერმინისა, რომელიც [მუქ-გრილი] კატეგორიის აღსანიშნავად ივარაუდება ქართულ-ზანური ერთიანობის დონეზე. სწორედ ამ კატეგორიის დიფერენციაციის შედეგად მიიღება კატეგორია [მწვანე] და შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ მისი აღმნიშვნელი ტერმინი დიფერენციაშემდეგი კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინის სტრუქტურას იმეორებს.

შემდგომი ცვლილება ქართულ სისტემაში შეეხო *მრეში* ტერმინით აღნიშნულ კატეგორიას, რომელიც განისაზღვრება [ყავისფერი]Ⓜ[ნაცრისფერი] სახით. განხორციელდა ამ კატეგორიის დიფერენციატია და დამოუკიდებელ კატეგორიებად ჩამოყალიბდნენ [ყავისფერი] და [ნაცრისფერი]. [ყავისფერისათვის], როგორც ჩანს, გარკვეული პერიოდში ჯერ კიდევ იხმარებოდა ტერმინი *მრეში*, მაგრამ იმის გამო, რომ ამ ტერმინის სემანტიკა უკვე შეცვლილი იყო, პარალელურად, მნიშვნელობის დასაზუსტებლად, ჩნდება აღწერითი ტერმინები, ალბათ ჯერ *ნაბლისფერი*, ხოლო შემდგომ – *ყავისფერი*; რაც შეეხება დიფერენციაციის შედეგად ჩამოყალიბებულ მეორე კატეგორიას, მისთვის მკვიდრდება ტერმინი *რუხი*, რომლის პარალელურადაც, *ნაბლისფერი* და *ყავისფერი* ტერმინების ანალოგიით, ჩნდება აღწერითი ტერმინი *ნაცრისფერი*.

ფერის ტერმინთა ქართული სისტემის აქ წარმოდგენილი ევოლუციური გზის განხილვის შემდეგ შეიძლება რამდენადმე გავარკვეოთ დანარჩენი ქართველური სისტემების ევოლუციური გზებიც.

როგორც აღვნიშნეთ, ზანური სისტემა ქართულ-ზანური

ერთიანობის დონიდან „მემკვიდრეობით“ ღებულობს ფერის ტერმინთა სამელემენტური სისტემას. როგორც ჩანს, ეს სისტემა ზანურში გარკვეულ პერიოდში კვლავ შემორჩენილია. *მცც,ე არქეტიპისაგან [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიისათვის ყალიბდება ტერმინი ჩე ; *წ,ოთ-ელ-ი ტერმინისაგან [წითელი] კატეგორიისათვის ყალიბდება ტერმინი ჭითა/მჭითა; გარკვეული ცვლილება ხდება [მუქ-გრილი] კატეგორიის აღნიშვნასთან დაკავშირებით. ეს ცვლილება, სავარაუდოა, რომ პარალელური იყო ქართულში [მუქ-გრილი] კატეგორიის დიფერენციაციისა. ქართულში მომხდარმა ამ ცვლილებამ ტერმინოლოგიური ცვლილება გამოიწვია ზანურში, კერძოდ, [მუქ-გრილი] კატეგორიის აღმნიშვნელად ჩამოყალიბდა ტერმინი უჩა, რომელიც ეტიმოლოგიურად ჩე ტერმინს უკავშირდება და ნიშნავს ‘არა შავს’ [არნ.ჩიქობავა, 1938; ვ.თოფურია, 1947; ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990].

უჩა ტერმინი საინტერესოა ზოგადად, ტიპოლოგიური თვალსაზრისითაც. დღემდე შესწავლილ ფერის ტერმინთა სისტემებს შორის არც ერთ სისტემაში არ დასტურდება ანალოგიური ფაქტი, – ბაზისური ფერის კატეგორია [შავი] არც ერთ სისტემაში არ უკავშირდება [თეთრი] კატეგორიის აღმნიშვნელ ტერმინს და არ ნიშნავს ‘არა თეთრს’. ამ ფაქტმა შეიძლება ერთგვარად დაგვაეჭვოს კიდევ უჩა ტერმინის ეტიმოლოგიაში; მაგრამ თუ ამ ეტიმოლოგიას მივიღებთ, ზანურში იგი შეიძლება გაჩენილიყო მხოლოდ სამტერმინიან სისტემაში, სადაც ფერითი სივრციდან გამოცალკევებულია კატეგორია [წითელი], ნამდვილი ფერის (აქ იგულისხმება – ქრომატული ფერი) კატეგორია და დანარჩენი ფერითი სივრცე ორ ნაწილადაა გაყოფილი, რომელთაგან ერთი აღინიშნება ტერმინით ჩე , ხოლო მეორე – ამ ტერმინის უარყოფით, ტერმინით უჩა.

ზანურ დონეზე შედარებით მოგვიანებით აისახება ქართულ სისტემაში მომხდარი ცვლილება და ხდება [მუქ-გრილი] კატეგორიის დიფერენციაცია, დამოუკიდებელ კატეგორიებად ყალიბდება [შავი] და [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი]; [შავი] კატეგორიისათვის გამოიყენება ძველი ტერმინი უჩა, [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი] კატეგორიისათვის შესაძლებელია ვივარაუდოთ ქართულიდან ნასესხები ლები.

მომდევნო ქრონოლოგიურ დონეზე დამოუკიდებელ ენებად ყალიბდება მეგრული და ლაზური. ჩამოყალიბდა თუ არა ამ ენებში [შავი]ⓧ([თეთრი]ⓧ[ყვითელი]) კატეგორია, ამის ცალსახად გარკვევა ჭირს, მიუხედავად იმისა, რომ ლაზურში დასტურდება ქართულიდან ნასესხები *ბრესთი* (აღსანიშნავია, რომ *ბრეში* და *მრეში* შემორჩენილია, აგრეთვე, ე.წ. ჩვენებურების ქართულში [შ.ფუტყარაძე, 1993]).

მეგრულსა და ლაზურში მომხდარი შემდგომი ცვლილების შესახებ უფრო მეტი აღბათობით შეგვიძლია მსჯელობა. შემდგომი ცვლილება, როგორც ჩანს, შეეხო [თეთრი]ⓧ[ყვითელი] კატეგორიას, – მოხდა მისი დიფერენციაცია და დამოუკიდებელ კატეგორიებად ჩამოყალიბდა [თეთრი] და [ყვითელი]. [თეთრი] კატეგორიისათვის დამკვიდრდა ზანური *ჩე-სგან* მომდინარე ფორმები: იგი უცვლელად შემოგვრჩა მეგრულში, ლაზურში კი მოგვცა რეფლექსები *ქჩე/ხჩე*; ხოლო კატეგორიისათვის [ყვითელი] მეგრულში დამკვიდრდა ქართულიდან ნასესხები *ყვინთელი*; ლაზურში ამ კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინის სესხება მოხდა თურქულიდან – *სარი/საღ*.

ქართულ სისტემაში შემდგომი ცვლილება [მწვანე]ⓧ[ლურჯი] კატეგორიის დიფერენციაციას უკავშირდება, რის შედეგადაც მკვიდრდება ბაზისური ფერის ტერმინები *მწვანე* და *ლურჯი*, ქართულის ეს ცვლილება ერთგვარ ასახვას, მხოლოდ ტერმინოლოგიურს, პოულობს მეგრულსა და ლაზურში. აქ არ განხორციელებულა [მწვანე]ⓧ[ლურჯი] კატეგორიის დიფერენციაცია, თუმცა მეგრულში ტერმინის სესხება ქართულიდან მაინც მოხდა *რწვანე* და *ლურჯი* ტერმინების სახით. ამდენად, გასაგებია, რატომაც ხდება მათი „აღრევა“ გამოყენებისას. ტერმინოლოგიური ცვლილება მოხდა ლაზურშიც, სადაც თურქულიდან იქნა ნასესხები ტერმინი *ფეშილი* [მწვანე]ⓧ[ლურჯი] კატეგორიის აღსანიშნავად.

რაც შეეხება სვანურ სისტემას, როგორც აღვნიშნეთ, პრესვანურში ფერის ტერმინთა (*resp.* კატეგორიათა) სამეწმენტიანი სისტემა არის სავარაუდებელი ბაზისური ფერის [წითელი], [თეთრი]ⓧ[ყვითელი] და [მუქ-გრილი] კატეგორიებით. შემდგომი ცვლილება სვანურ სისტემაში დაკავშირებული უნდა იყოს [მუქ-გრილი] და [თეთრი]ⓧ[ყვითელი] კატეგორიებ-

ის დიფერენციაციასთან, თუმცა ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის გარკვევა ჭირს, – ენობრივი მასალა ამის საშუალებას არ იძლევა. მონათესავე ენათა განვითარების ხაზი გვაფიქრებინებს, რომ აქაც, ისევე როგორც დანარჩენ ქართველურ სისტემებში, უფრო სავარაუდოა ვიფიქროთ ჯერ [მუქ-გრილი], ხოლო შემდგომ [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიის დიფერენციაციის განხორციელება. [მუქ-გრილი] კატეგორიის დიფერენციაციის შედეგად მიღებული [შავი] კატეგორიისათვის ჩამოყალიბდა საკუთრივ სვანური, მიმდებარე ნარმოშობის ტერმინი *მეშხე* [გ.მაჭავარიანი, 1962]; დიფერენციაციის შედეგად მიღებული მეორე [მწვანე]Ⓜ[ლურჯი] კატეგორიისათვის კი საკუთრივ სვანური ტერმინი არ ჩანს, თუმცა მოგვიანებით ამ კატეგორიისათვის გამოიყენეს ქართულიდან ნასესხები *გრჟი* ან *წჟანილ*. აქაც, ისევე როგორც მეგრულში, ქართულიდან ტერმინის სესხება მოხდა მაშინ, როცა ქართულში [მწვანე] და [ლურჯი] დამოუკიდებელ კატეგორიებად იყო ჩამოყალიბებული. სწორედ ამიტომ ისეხა სვანურმა ამ ორივე კატეგორიის აღმნიშვნელი ტერმინი და ამ ტერმინების გამოყენებისას ამიტომაც შეინიშნება „აღრევა“.

რაც შეეხება [თეთრი]Ⓜ[ყვითელი] კატეგორიის დიფერენციაციით მიღებულ კატეგორიებს, [თეთრი] კატეგორიისათვის დამკვიდრდა *თჷეთუნე/თჷეთნე* ტერმინი, რომელიც *თეჷ* ძირის რედუბლიკაციითაა მიღებული [ზ.სარჯველაძე, 1961; 1980]. ეს უკანასკნელი საერთო-ქართველურ დონეზე ქართული *თევ-* (თევ-ა, მ-თი-ებ-ი, გან-თი-ად-ი, მ-თოვ-არ-ე) ~ სვანური *თაჷ-/თჷ* (ან-თაჷ-ა ‘გააჩინა’, თჷ-ეთ-ნ-ე/თეჷ-თუნ-ე ‘თეთრი’) შესატყვისობის საფუძველზე რეკონსტრუირებული **თეჷ/თიჷ* ძირის რეფლექსია [ჰ.ფენრიხი, ზ.სარჯველაძე, 1990].

დიფერენციაციის შედეგად მიღებული მეორე ([ყვითელი]) კატეგორია აღინიშნა ქართულიდან ნასესხები *ყჷითელ* ტერმინით.

ახლა შეიძლება მივუბრუნდეთ საერთო-ქართველურ დონეზე რეკონსტრუირებულ კატეგორიებს: [ნათელ-თბილი] კატეგორიისათვის, როგორც ვხედავთ, სავსებით შესაძლებელია ვივარაუდოთ საერთო-ქართველურ დონეზე რეკონსტრუირებული **მვცე*, ფორმა, ხოლო რაც შეეხება [მუქ-გრილ] კატ-

ეგორიას, მისთვის ტერმინის აღდგენა ჭირს (სვანური მასალა ამის საშუალებას არ იძლევა).

ამგვარად, ფერთა კატეგორიზაციის უნივერსალურ მოდელზე დაყრდნობით და, რა თქმა უნდა, ენობრივი მასალის ანალიზის საფუძველზე რამდენადმე შესაძლებელი გახდა საერთო-ქართველურ დონეზე ბაზისური ფერის კატეგორიების რეკონსტრუქცია (თუმცა შესაბამისი ტერმინების აღდგენა ჭირს) და იმ ევოლუციური გზის განსაზღვრა, რაც ფერის ტერმინთა ქართველურმა სისტემებმა განვლეს საერთო-ქართველური დონიდან თანამედროვე სახით ჩამოყალიბებამდე.

ETHER SOSELIA

SEMANTIC UNIVERSALS AND THE KARTVELIAN LANGUAGES: PATTERNS OF COLOUR CATEGORIZATION

Summery

In the 1950s more interest was evinced in semantics: different semantic theories were formed in the USA, and the theory of component analysis was, at the beginning, the most important one. Nowadays, semantic theories are so well developed that even semantic typology is being founded and some semantic universals are formulated.

In 1969 B.Berlin and P.Kay's "Basic Color Terms: Their Universality and Evolution" came out, in which a universal model of colour categorization was presented. Since then different colour term systems have been analyzed, mainly in order to verify Berlin and Kay's universal model of colour categorization. This kind of research formed a brilliant background for the typology of colour term systems and stimulated further refinement of the universal model of colour categorization, the main concept of which is the one of the basic colour term category.

It is even intuitively felt that in any language some of the colour terms are basic, e.g. in Georgian, the terms *çiteli* ('red') and *lurži* ('blue') are really basic, but such terms as *alisperi* ('the colour of flame') or *kvercxisgulisperi* ('the colour of yolk') are nonbasic. The authors of the original model of colour categorization proposed a criterion to establish basic colour terms, and some colour categories were defined as universal ones. The criterion contains four main and four additional points, and in order to tell apart the colour terms and the colour categories, the latter are written in capital letters. So, the universal categories are: WHITE, BLACK, RED, YELLOW, GREEN, BLUE, BROWN, GREY, PINK, PURPLE.

Besides, the regularity of colour categorization was established in the original model. In the synchronic perspective, the regularity is reflected in the relations between the colour categories in a certain system, but in the diachronic perspective it defines the way the colour term system developed.

Further semantic research including psycholinguistic study of colour term systems was performed, taking into account the data on neurophysiologic study of colour perception. It became clear that colour categorization in language has a neurophysiologic foundation. Besides, it was found that colour categories could be better defined on the basis of the fuzzy set theory.

Regarding colour categories as fuzzy sets of colour hues has led to the refinement of the model, and as a result, universal colour categories have been defined more precisely.

There are three types of universal basic colour categories:

1. Primary ones – WHITE, BLACK, RED, YELLOW, GREEN, BLUE;
2. Compound ones (defined as fuzzy unions of the primary categories; in the colloquial language the conjunction “or” corresponds to the fuzzy union, for which the sign “ $\oplus$ ” stands):

LIGHT-WARM = WHITE $\oplus$ RED $\oplus$ YELLOW

DARK-COOL = BLACK $\oplus$ GREEN $\oplus$ BLUE

WARM = RED $\oplus$ YELLOW

COOL(GRUE) = GREEN $\oplus$ BLUE

LIGHT = WHITE $\oplus$ YELLOW¹⁰

1. Composed ones (defined as fuzzy intersections of the primary categories; in the colloquial language the conjunction “and” corresponds to the fuzzy intersection, for which the sign “ $\otimes$ ” stands):

GREY = WHITE $\otimes$ BLACK

BROWN = BLACK $\otimes$ YELLOW

PINK = WHITE $\otimes$ RED

ORANGE = RED $\otimes$ YELLOW

PURPLE = RED $\otimes$ BLUE

1. Complex ones ¹¹ (both operations – fuzzy union and fuzzy intersection as well – are included in the definition of this type):

BLACK $\otimes$ (WHITE $\oplus$ YELLOW)=

¹⁰ The latter has been added through the present study.

¹¹ The latter type has been added on the basis of the Georgian data.

$$= (\text{WHITE} \otimes \text{BLACK}) \oplus (\text{BLACK} \otimes \text{YELLOW}) = \\ = \text{GREY} \oplus \text{BROWN}.$$

By adding the last type it has become possible to explain some exceptions from the original model of colour categorization.

Defining colour categories as fuzzy sets caused different interpretation of the regularities characteristic of colour categorization, though the essence of the regularities has not changed. Thus, the regularities defining the sequence of evolution could be presented in the following way:

The first stage colour systems are presented as comprising compound categories. At the next stages compound categories are being differentiated and the process ends only after all the primary categories are formed. At the following stages composed categories are formed, and as for the complex categories, they could have appeared before compound colour categories were not completely differentiated.

Besides the universal model of colour categorization there are some other approaches to the semantics of colour terms. The most significant ones among them are the theory of component analysis, psycholinguistic analysis, and the theory of semantic primes.

The component analysis of colour term systems goes beyond the scope of linguistics into chromatics.

Psycholinguistic analysis of the Russian colour term system has been carried out by R.Frumkina. Her work contains the analysis of a certain system, as well as issues of the general theory. Although Frumkina does not accept the universal model of colour categorization, the results of her research are in accord with the model.

Neither is the universal model of colour categorization accepted by the well-known semantics researcher A.Wierzbicka, whose theory is based on semantic primes. Comparing the two approaches to semantic analysis of colour term systems, it becomes clear that they are not contradictory; moreover, they are complementary and quite compatible with each other.

Semantic analysis of colour term systems, proposed by the universal model of colour categorization, first of all, aims at establishing basic colour terms in the language, which actually means shading light on the structure of the colour space characteristic of a definite

language. From this point of view, in the present study, colour terms in Kartvelian are being analyzed and a basic colour term system proposed for each of the Kartvelian languages. The results of this study meet, in principle, the universal model.

The basic colour term system in Georgian contains the following terms: *tetri* (WHITE), *šavi* (BLACK), *çiteli* (RED), *qviteli* (YELLOW), *mçvane* (GREEN), *lurži* (BLUE), *qavisperi* (BROWN). The basicness of the latter may seem somewhat doubtful, but the list test has confirmed that the term (category) is really basic.

The basic colour term system in Megrelian contains the following terms: *če* (WHITE), *uča* (BLACK), *çita* (RED), *qvinteli* (YELLOW), *rçvane/lurži* (GRUE).

The basic colour term system in Laz and Svan are analogous to Megrelian. In Laz the system contains the following terms: *xče/kče* (WHITE), *uča* (BLACK), *çita/mçita* (RED), *sari/saj* (YELLOW), *ješili* (GRUE).

The basic colour terms in Svan contains the following terms: *twetne/twetwne* (WHITE), *mešxe* (BLACK), *çərni/çərani* (RED), *qwintel* (YELLOW), *mçwanil/ərži* (GRUE).

When studying colour term systems in genetically related languages, the researcher is given an opportunity to carry out diachronic analysis as well, which has been successfully used after the synchronic study of the Kartvelian colour term systems. There are two basic color categories (LIGHT-WARM and DARK-COOL) reconstructed for Proto-Kartvelian, though there are some difficulties for reconstructing respective terms. Besides, in the present study, the sequence of changes has been established, which brought about the transformation of the first stage colour term system of Proto-Kartvelian to the contemporary colour term systems of the Kartvelian languages.

ბიბლიოგრაფია

- ი. აბულაძე (1973) ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი.
- მ. ანდრონიკაშვილი (1966) ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, თბილისი.
- ი. ასათიანი (1974) ჭანური (ლაზური) ტექსტები, თბილისი.
- ც. ბარამიძე (1989) თაბასარანული ენის ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკურ-სემანტიკური ჯგუფები; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 4, თბილისი.
- რ. ბარბაქაძე (1978) „ვეფხისტყაოსანი“ და შუა საუკუნეების ლიტერატურული ტრადიციები ფერიითი სისტემის გააზრების თვალსაზრისით; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 3, თბილისი.
- რ. ბარბაქაძე (1979) ფერი – მხატვრული აზროვნების ელემენტი; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 2, თბილისი.
- თ. ბეროზაშვილი, მ. მესხიშვილი, ლ. ნოზაძე (1981) ქართლური დიალექტის ლექსიკონი, თბილისი.
- ი. გაგულაშვილი (1979) ფერთა სიმბოლიკის საკითხისათვის ქართულ შელოცვებში; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 1, თბილისი.
- თ. გამყრელიძე (1959) სიბილანტთა შესატყვისობანი და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგი საკითხი, თბილისი.
- თ. გამყრელიძე (1968) დეზაფრიკატიზაცია სვანურში. „გადანერის წესები“ დიაქრონიულ ფონოლოგიაში, თბილისი.
- თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი (1965) სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, თბილისი.
- ბ. გიგინეიშვილი (1981) მასალები ქართული ენის ეტიმოლოგიური ლექსიკონისათვის; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 2, თბილისი.
- ც. გოგებაშვილი (1999) ფერის აღმნიშვნელ ლექსებათა სემანტიკურ-სტრუქტურული ანალიზი სვანურ ენაში; სადისერტაციო ნაშრომი ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის

- სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
- ტ. გუდავა (1975) ქართული ხალხური სიტყვიერება: მეგრული ტექსტები, პოეზია, თბილისი.
- კ. დონდუა (2001) სვანურ-ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.
- ვ. თოფურია (1947) ქართველურ ენათა სიტყვათნარმოებიდან, IV, ხმოვანთავსართიანი სახელები; თსუ შრომები, XXXII, თბილისი.
- ვ. თოფურია, მ. ქალდანი (2000) სვანური ლექსიკონი, თბილისი.
- გ. კარტოზია (1968) მასალები ლაზური ზეპირსიტყვიერებისათვის: ქართული ლიტერატურის საკითხები, თბილისი.
- გ. კარტოზია (1970) ლაზური ტექსტები (ათინური კილოკავის ნიმუშები); მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 4, თბილისი.
- გ. კარტოზია (1972) ლაზური ტექსტები, თბილისი.
- გ. კარტოზია (1993) ლაზური ტექსტები, II, თბილისი.
- გ. კვარაცხელია (1979) ფერისა და სინათლის აღმნიშვნელი სიტყვები ვაჟა-ფშაველას ლექსიკაში: თანამედროვე, ზოგადი და მათემატიკური ენათმეცნიერების საკითხები, IV, თბილისი.
- ნ. კიზირია (1981) სამეცნიერო ბგერის ასოციაცია ფერთან; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 1, თბილისი.
- გ. მაჭავარიანი (1962) სვანური მეშხე („შავი“) სიტყვის ეტიმოლოგიისათვის; იკე, XIII, თბილისი.
- გ. მაჭავარიანი (1965) საერთო-ქართველური კონსონანტური სისტემა, თბილისი.
- ნ. მირიანაშვილი (1986) ფერთა აღმნიშვნელი ლექსიკა ქართულსა და რუსულ ენებში, თბილისი.
- ლ. ნადარეიშვილი (1981) საერთო-ქართველური ლექსიკიდან სვანურში; ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, V, თბილისი.
- ბ. ნიჟარაძე (2007) ქართულ-სვანურ-რუსული ლექსიკონი (ბალსზემოური დიალექტი), თბილისი.
- ვ. ნოზაძე (1953) განკითხვანი ვეფხისტყაოსნისა: ვეფხისტყ-

აოსნის ფერთმეტყველება, ბუენოს აირეს.

თ. ნუცუბიძე (1980) ფერის პოეტური ფუნქცია ქართველ და ინგლისელ რომანტიკოსთა შემოქმედებაში; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 1, თბილისი.

სულხან-საბა ორბელიანი (1949) სიტყვის კონა ქართული, თბილისი.

თ. ოქროშაძე (1973) ფერის სიმბოლიკა ქართულ ჯადოსნურ ზღაპრებში; ცისკარი, 1, თბილისი.

გ. რამიშვილი (1976) ფერი რუდაქის პოეზიაში; თსუ შრომები, 180, აღმოსავლეთმცოდნეობა, თბილისი.

ზ. სარჯველაძე (1961) „თეთრ“ ფუძის შედგენილობისათვის; თსუ სტუდენტთა XXIII სამეცნიერო კონფერენცია (მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები), თბილისი.

ზ. სარჯველაძე (1980) ზოგი საერთოქართველური ლექსემის ეტიმოლოგიისათვის; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 4, თბილისი.

ზ. სარჯველაძე (1995) ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბილისი.

სვანური პროზაული ტექსტები, I (1939) ბალსზემოური კილო (ტექსტები შეკრიბეს ა.შანიძემ და ვ.თოფურიამ), თბილისი.

სვანური პროზაული ტექსტები, II, (1939) ბალსქვემოური კილო (ტექსტები შეკრიბეს ა.დავითიანმა, მ.ქალდანმა და ვ.თოფურიამ), თბილისი.

სვანური პროზაული ტექსტები, III, (1939) ლენტეხური კილო (ტექსტები შეკრიბეს და რედაქცია გაუკეთეს ვ.თოფურიამ და მ.ქალდანმა), თბილისი.

სვანური ენის ქრესტომათია (1978) ტექსტები შეკრიბეს ა.შანიძემ მ.ქალდანმა და ზ.ჭუმბურიძემ), ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, XXI, თბილისი.

თ. ტაბიძე (1989 ა) შავი (ლურჯი) ფერის სიმბოლიკა „ვისრამიანსა“ და კლასიკური ხანის ორიგინალურ ქართულ ძეგლებში; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 2, თბილისი.

თ. ტაბიძე (1989 ბ) ყვითელი ფერის სიმბოლიკა „ვისრამიან-

- სა“ და კლასიკური ხანის ორიგინალურ ქართულ ძეგლებში; მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია), 4, თბილისი.
- ჰ. ფენრიხი, ზ. სარჯველაძე (1990) ქართველურ ენათა ეტიმოლოგიური ლექსიკონი, თბილისი.
- ქართული ენის განმარტებითი ლექსიკონი (1950-64) 1-8 ტომი, თბილისი.
- ლ. ფირალიშვილი (1991) ფერი როგორც ესთეტიკური ფენომენი; ავტორეფერატი სადისერტაციო ნაშრომისა ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად, თბილისი.
- შ. ფუტყარაძე (1993) ჩვენებურების ქართული, ბათუმი.
- ო. ქაჯაია (2001-02) მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, ტ. I-III, თბილისი.
- ალ. ლლონტი (1974-75) ქართულ კილო-თქმათა სიტყვის კონა, I-II, თბილისი.
- ი. ყიფშიძე (1939) ჭანური ტექსტები, თბილისი.
- ა. შანიძე (1986) ვეფხისტყაოსნის ლექსიკონი; თხზულებანი, V, თბილისი.
- ი. ჩანტლაძე (1998) ქართველოლოგიური ძიებანი, თბილისი.
- არნ. ჩიქობავა (1938) ჭანურ-მეგრულ-ქართული შედარებითი ლექსიკონი, თბილისი.
- არნ. ჩიქობავა (1936) ჭანურის გრამატიკული ანალიზი ტექსტებითურთ, თბილისი.
- ნ. ჩიქოვანი (1992) ფერთა ლექსიკისათვის ძველ ქართულში, თბილისი.
- დ. ჩუბინაშვილი (1984) ქართულ-რუსული ლექსიკონი, თბილისი.
- გ. ნიბახაშვილი (1982) თარგმნის ხელოვნება; ლიტერატურული საქართველო, 5, თბილისი.
- პ. ჭარაია (1997) მეგრულ-ქართული ლექსიკონი, თბილისი.
- ი. ჯავახიშვილი (1937) ქართული და კავკასიური ენების თავდაპირველი ბუნება და ნათესაობა, თბილისი.
- მ. ხუბუა (1937) მეგრული ტექსტები, თბილისი.

- В. И. Абаев (1956) О некоторых осетинских элементах в грузинском; Труды Института языкознания, т. VI, Москва.
- Ю. Д. Апресян (1963) Современные методы изучения и некоторые проблемы структурной лингвистики; Проблемы структурной лингвистики, Москва.
- Ю. Д. Апресян (1974) Лексическая семантика: Синонимические средства языка, Москва.
- Н. Б. Бахилина (1975) История цветообозначений в русском языке, Москва.
- С. И. Вавилов (1981) Глаз и солнце, Москва.
- А. П. Василевич (1982) К методике исследований гипотезы Сепира-Уорфа; Национально-культурная специфика речевого общения народов СССР, Москва.
- А. П. Василевич (1987) Исследование лексики в психолингвистическом эксперименте (на материале цветообозначения в языках разных систем), Москва.
- Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов (1984) Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры, т. I-II, Тбилиси.
- Г. Глисон (1959) Введение в дескриптивную лингвистику, Москва.
- М. Дерибере (1964) Цвет в деятельности человека, Москва.
- Д. Джадд (1978) Цвет в науке и технике, Москва.
- Р. М. Ивенс (1964) Введение в теорию цвета, Москва.
- И. Кипшидзе (1911) Дополнительные сведения о чанском языке (из лингвистической экскурсии в Русский Лазистан), С.-Петербург.
- И. Кипшидзе (1914) Грамматика мингрельского (иверского) языка с хрестоматией и словарем, С.-Петербург.
- А. П. Клименко (1974) Лексическая системность и ее психолингвистическое изучение, Минск.
- А. П. Клименко (1970) Вопросы психолингвистического изучения семантики, Минск.

- Г. А. Климов (1964) Этимологический словарь картвельских языков, Москва.
- М. Коул, С. Скрибнер (1977) Культура и мышление, Москва.
- С. В. Кравков (1951) Цветовое зрение, Москва
- М. В. Крюков (1972) Система родства китайцев, Москва.
- Дж. Лакоф (1981) Лингвистические гештальты; Новое в зарубежной лингвистике, 10, Москва.
- Ю. И. Левин (1970) Об описании системы терминов родства; Советская этнография, 4, Москва.
- А. Лурия (1974) Об историческом развитии познавательных процессов, Москва.
- Н. Марр (1910) Грамматика чанского (лазского) языка с хрестоматией и словарем, С.-Петербург.
- М. Ф. Мuryянов (1978) К интерпретации старославянских цветообозначений; Вопросы языкознания, 5, Москва.
- М. Е. Недоспасова (1991) Драгоценные камни в арабской библии, Тбилиси.
- И. И. Нижарадзе (1910) Русско-сванский словарь, Тифлис.
- Ч. Пэдхем, Дж. Сондерс (1978) Восприятие света и цвета, Москва.
- Е. Н. Соколов, Ч. А. Измайлов (1984) Цветовое зрение, Москва.
- Э. Г. Соселия (1979) Анализ систем терминов родства, Тбилиси.
- Толковый словарь русского языка, т. 1-4 (1935-40) Москва.
- В. У. Тернер (1972) Проблема цветовой классификации в примитивных культурах (на материале ритуала Ндембу); Семиотика и искусствоведение (Современные зарубежные исследования), Москва.
- Б. Уорф (1960) Отношение норм поведения и мышления к языку; Новое в лингвистике, I, Москва.
- Ч. Филлмор (1983) Основные направления лексической семантики; Новое в зарубежной лингвистике, 12, Москва.
- Р. М. Фрумкина (1978) О методе изучения семантики цветообозначений; Семиотика и информатика, 10, Москва.

- Р. М. Фрумкина (1979) Об отношениях между методами и объектами в современной семантике; Семиотика и информатика, 11, Москва.
- Р. М. Фрумкина (1980) Лингвистическая гипотеза и эксперимент: О специфике гипотез в психолингвистике; Гипотеза в современной лингвистике, Москва.
- Р. М. Фрумкина (1981) Язык и мышление как проблема лингвистического эксперимента; Известия АН СССР, СЛЯ, т. 40, 3, Москва.
- Р. М. Фрумкина (1982а) Особенности принятия решений в задачах свободной классификации; Системные исследования, Москва.
- Р. М. Фрумкина (1982б) Сходство и классификация: некоторые общие вопросы; Экспериментальные исследования в психолингвистике, Москва.
- Р. М. Фрумкина, А. В. Михеев (1982) Модели поведения при свободной классификации слов (на материале слов-цветообозначений); НТИ, Сер.2,2, Москва.
- Р. М. Фрумкина (1984) Цвет, смысл, сходство: аспекты психолингвистического анализа, Москва.
- Г. И. Цибахашвили (1972) Цветовая лексика в устойчивых словосочетаниях; Русский язык в грузинской школе, 3, Тбилиси.
- Г. Цойгнер (1971) Учение о цвете, Москва.
- Б. А. Шашлов (1986) Цвет и цветовоспроизведение, Москва.
- Ф. Н. Шемякин (1967) Язык и чувственное познание; Язык и мышление, Москва.
- B. Berlin, E. A. Berlin (1975) Aguaruna Color Categories; American Ethnologist, 2.
- B. Berlin, P. Kay (1969) Basic Color Terms: Their Universality and Evolution, Berkeley and Los Angeles.
- P. Bohannon (1963) Social Anthropology, New York.
- R. Bolton (1978) Black, White, and Red All Over: The Riddle of Color Term Salience, Ethnology, 17.

- M. H. Bornstein (1973) Color Vision and Color Naming: A Psycho-physiological Hypothesis of Cultural Difference; *Psychological Bulletin*, 80.
- M. H. Bornstein (1975) The Influence of Visual Perception on Culture; *American Anthropologist*, 77/4.
- R. Brown, E. Lennenberg (1954) A Study in Language and cognition; *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 49.
- R. W. Burnham, J. R. Clark (1955) A Test of Hue Memory; *Journal of Applied Psychology*, 39.
- W. Chafe (1970) *Meaning and the Structure of Language*, Chicago and London.
- Color Categories in Thought and Mind (1997) Eds.: C.L.Hardin. L.Muffi, Cambridge.
- H. Conklin (1973) Color Categorization (Review of Berlin and Kay, 1969); *American Anthropologist*, 75.
- B. Comrie (1981) *Language Universals and Linguistic Typology*, Oxford.
- Crawford T. D. (1982) Defining "Basic Color Term"; *Anthropological Linguistics*, 24/3.
- I. Davies, C. Davies, G. Corbett (1994) The Basic Colour terms of Ndebele; *African Languages and Cultures*, 7/1.
- I. Davies, G. Corbett (1994) The Basic Colour Term in Russian; *Linguistics*, 32, Berlin – New York.
- I. Davies, G. Corbet, A. Mtenje, P. Sowden (1995) The Basic Colour Terms of Chichewa, *Lingua* 95.
- H. A. Gleason (1961) *An Introduction to Descriptive Linguistics*, New York.
- R. L. Gregory (1977) *Eye and Brain*, London.
- K. Goldstein (1936) The Problem of the Meaning of Werds Based Upon Observation of Aphasic Patients; *The Journal of Psychology*, 2.
- E. R. Heider (1972) Universals in Color Naming and Memory; *Journal of Experimental Psychology*, 93/1.
- L. Heller, J. Macris (1967) *Parametric Linguistics*, The Hague, Paris.

- A. C. Henrich (1974) Color Classification of Some Central Canadian Eskimos: Arctic Anthropology, 11.
- E. Hering (1964) Outlines of a Theory of the Light Sense, Cambridge.
- Ch. Hockett (1968) The State of Art, The Hague.
- L. M. Horvich (1981) Color Vision, Sunderland.
- S. H. Hubel (1988) Eye, Brain and Vision, New York.
- J. Kats, J. Fodor (1963) The Structure of Semantic Theory; Language, 39.
- P. Kay, Ch. K. McDanniel (1978) The Linguistic Significance of the Meanings of Basic Color Terms; Language, 54/3.
- R. M. Krauss (1968) Language as a Symbolic Process in Communication, American Scientist, 56.
- G. Lakoff (1973) Hedges: A Study in Meaning Criteria and the Logic of Fuzzy Concepts: Journal of Philosophical Logic, 2.
- E. Lennenberg (1967) Biological Foundations of Language, New York.
- R. E. MacLaury (1987) Color-Category Evolution and Shuswap Yellow-With-Green; American Anthropologist, 89.
- R. E. MacLaury (1991) Social and Cognitive Motivations of Change: Measuring Variability in Color Semantics; Language 67/1.
- R. E. MacLaury (1992) Color in Mesoamerica: Viewpoint and Category Change, Austin.
- C. B. Mervis, E. M. Roth (1981) The Internal Structure of Basic and Non-Basic Categories; Language, 57/2.
- A. E. Moss (1989) Does Russian have a Basic Term for Purple? Linguistics, 27
- A. E. Moss (1989) Basic Color Terms: Problems and Hypotheses; Linguistics, 78.
- E. Rosch (1973) Natural Categories; Cognitive Psychology, 4.
- E. Rosch (1977) Human Categorization; Studies in Cross-Cultural Psychology, I, New York, London.
- L. Rozental (1976) Experimental Effects in Behavioral Research, London, New York.

- M. Sahlins (1976) *Colors and Cultures*; *Semiotica*, 16.
- R. L. De Vallois, I. Abramov, G. H. Jacobs (1966) *Analysis of Responses Patterns of LGN Cells*; *Journal of the Optical Society of America*, 56.
- R. L. De Valois, G. H. Jacobs (1968) *Primate Color Vision*; *Science*, 162.
- K. Vamling (1986) *A Note on Russian Blues*; *Slavica Lundensia*, 10.
- U. Weinreich (1963) *On the Semantic Structure of Language*; *Universals of Language*, ed. J. Greenberg, Cambridge.
- A. Wierzbicka (1980) *Lingua Mentalis*, Sidney, New York, London, Toronto, San Francisco.
- A. Wierzbicka (1984) *Apples Are Not a Kind of Fruit: The Semantics of Human Categorization*; *American Anthropologist*, 11/2.
- A. Wierzbicka (1989) *Soul and Mind. Linguistic Evidence for Ethnopsychology and Cultural History*; *American Anthropologist*, 90/4.
- A. Wierzbicka (1990) *The meaning of Color Terms: Semantics, Culture and Cognition*; *Cognitive Linguistics*, 1/1.
- A. Wierzbicka (1992) *Semantics, Culture and Cognition: Universal Concepts in Culture-Specific Configuration*, New York, Oxford.
- A. Wierzbicka (1996) *Semantics: Primes and Universals*, Oxford, New York.
- S. R. Witkowski, C. H. Brown (1977) *An Explanation of Color Nomenclature Universals*; *American Anthropologist*, 79.
- A. L. Zadeh (1965) *Fuzzy Sets*; *Information and Control*, 8.
- H. Zollinger (1976) *A Linguistic Approach to the Cognition of Color Vision in Man*; *Folia Linguistica*, 9.